

HOLMI

XXVI. évfolyam 9. szám

2014. szeptember

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értekező próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Nádas Péter*: Világlo részletek (III). Emléklapok
egy elbeszélő életéből • 991
- Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni* naplójából (II)
(Közéleti Ferencz Győző) • 1012
- Oláh Gábor*: Az időkereskedő • 1027
- Bertók László*: Firkák a szalmaszálla 23 • 1032
- Szlukeóvényi Katalin*: Ferencz Győzőnek • 1033
Fokozat • 1034
Gyalog a Központi
Okmányirodába • 1035
Túlélőkészlet • 1035
- Vajda Miklós*: Franz Kafka pesti ismerőse. Arcképvázlat
Boldizsár Ivánról • 1036
- Térey János*: Az alvó Apolló, a szétszédő Múzsák
és az elröppenő Hírnév. Részlet
„A Legkisebb Jégkorszak”
című regényből • 1055
- Méhes Károly*: Magdi, Sanyi, Zsuzska, Lali, Erzsi,
Mari, Szabi, Timi • 1068
- Turbuly Lilla*: Vihartörte sebek kezelése • 1076
„...csak szélein járunk” • 1076
- Poós Zoltán*: Eperfa • 1077
Füstszag • 1077
- Payer Imre*: Külvárosi nappal • 1078
Állomás-rítus • 1078

- Várad*y Tibor: Egy vadászpuskáról, Csekonics grófról és a demokráciáról • 1079
Demus Gábor: Tengerek időm lehetett • 1086
A falu az Ipolytarnóc, • 1088

FIGYELŐ

- Radnóti* Sándor: A süketnéma Isten (Esterházy Péter: Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat –) • 1090
Angyalosi Gergely: Az üres ég tanúi (Jichak Katzenelson: Ének a kiirtott zsidó népről. Fordította Halasi Zoltán; Halasi Zoltán: Út az üres éghez) • 1097
Kovács Éva–*Romsics* Ignác: Két bírálat egy könyvről (Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet) • 1103
Nóvé Béla: A Várady-regestrum (1893–2013) (Várady Tibor: Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból) • 1111

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Nádas Péter

VILÁGLÓ RÉSZLETEK (III)

Emléklapok egy elbeszélő életéből

Ő is az utászoknál szolgált a katonaságnál, de nem hidat épített, magyarázta, miközben néztük a hídépítést, hanem híradási vonalakat épített. Ezek a híradási vonalak igen erős nyomatot hagytak a tudatomban. Az ostrom utáni napokra datálható a kifejezés első előfordulása. Még lőttek Budáról. Látom magam előtt a felső rakpart lövésektől szétszaggatott díszkorlátját, s a híradási vonalak ehhez a képhez tapadnak, mert nézem, hogy a feldúlt aszfalton vagy a fagyott hóban hol láthatom ezt a valamit, a vonalat. Sehol. A fogalom ez esetben elvont, képletes. Az első előfordulás fogalma azonban jóval későbbi, talán a vegyészeti tanulmányok idején ragadt meg, középiskolás koromban. Az elemek természetes előfordulásai, egyetlen elem légnemű, szilárd vagy cseppfolyós előfordulása. A vonalat lefektetik, azaz mennek előre egy vezetékkel, ahogy a frontvonal halad. Ezt értettem valamelyest a frontvonal miatt. Amikor évtizedek múltán, életemben először láttam egy igazi híradási kábeltárcsát a budakeszi Ságvári Endre laktanyában, egy tárcsányi tyúkbelet, ahogy a katonai zsargon megnevezte, sőt, meg is kellett emelnem, futnom vele, fusson, katonám, fusson, mint az állat, ha nem fut, katonám, ha utolérem, akkor megbaszom. Anyám az illegális kommunista mozgalomban Ságvári Endréhez járt marxista szemináriumra. Ezt tudtam, értettem. Bár nem tudtam még, hogy a katonai hírszerzés egyik laktanyájában vagyok, ez csak hónapok múltán lett világos. Az altiszt kiáltozáson azonban fennakadtam, s újabb húsz évet kellett szorgosan gondolkodnom, hogy megértsem. Megértsem a logikáját, megértsem a funkcióját. Önhibámon kívül én is híradós lettem a katonaságnál, így viszont az emlékezet minden meglepettség nélkül nyúlt vissza apám híradási vonalához. Tudatom, amilyen nagyszerűen egy tudat működik, minden további nélkül felismerte a tárgyban a tárgy korábbiról ismerős fogalmát. Visszanyúlt, tudta, hová nyúljon, mit keressen. Két évtized múltán azonosította az üres fogalmat a valódi tárggyal. Aha. Hogy apáméknak akkor egy ugyanilyen tárcsáról kellett hát a híradós vonalaikat letekerniük. Tyúkbelesek, így hívták a más fegyvernembéliek a gyengeáramú vonalakat lefektető híradósokat. Hat éve nem élt már, amikor eljutott a tudatomig, mit magyarázott húsz évvel korábban, miközben a szakaszvezető a magából kikeltség élvezetével áriázott a kocsmákban és egyleti zuhanyozókban megedzett ösztönéletének tiltásairól. Csak éppen azt nem értettem, hogy az analitásba és kollektivitásba ragadt tudatával miért akar valamit deklaratívén végrehajtani, amit épp a kocsmák és az egyleti zuhanyozók köznyelvén kell önmagától megtagadnia.

Miként és mit tettek abban a még távolabbi múltban, amelyben meg sem születtem, s ő egy nem érthető szó értelmét viselte katonai beosztásaként. A Damjanich utcában többször átment rajtunk a frontvonal. Tüzet jelentett, pokoli zajt jelentett, félelmet, hideget, pincét, sötétet, ordítást, szirénát, hisztérikus kitöréseket, veszekedéseket, mécses, sebesülteket, a kapun kilökött hullát, ne feküdjön már itt nekünk. A fagyott hulla fagyott viharkabátjának csiszolódását a sárga keramiton. Bombatalálatot. Váratlan csöndet, hogy a lélegzet akad el. Történik-e még, ezt a kérdést jelentette a frontvonal.

Csak évtizedekkel később, egészen pontosan 1956 novemberében azonosítottam az élményt és a légnyomást, amikor megint itt volt, lökött, leállt a légzés, visszatért közénk. Aha. Aztán az első, kapkodó levegővétel után, mintegy előre érezni a bekövetkező illatát, majd hallani az omlások robaját, a robaj zárlataként a csörgést. Az illat azt jelentette, hogy a világ szétomlik körülöttem. Az orrod előbb érzi, mint ahogy a szemed látná. A csörgés azt jelentette, hogy most még te ezek szerint életben maradtál.

A születésem előtti idő fogalma azért még sokáig, nagyon sokáig megkínózott a maga sajátos ürességével. S hogy az ürességet valamiként elviselje, ténylegesen szüksége van az elmének a testi érzetekkel átszöhető tudás iránti bizalomra. A karpaszományos jobban hangzott ki a születést megelőző időből, mint a munkaszolgálatos, de nem értettem egyik szót sem. Inkább hallgattam róla, hogy mi mindent nem értek. Meg sem tudtam volna fogalmazni, hogy milyen speciális bajban vagyok az összetett szavakkal. Néha minden túl sok lett, mindaz feltorlódott, amit meg kellett volna értenem, mégsem volt hová letennem az egyik nem értésemet vagy a másikat. Nem volt kijelölhető helye a tudatomban. Fizikai állaga. Hiány, aminek minden ellenkező híreszteléssel ellentétben van fizikai állaga. Fájt a fejem tőle. Belesajdult, belefájdult a halánték, a homloklebeny. Ezért értettem meg azon nyomban az egymásra torló jégtáblák fizikáját. Átéltam a jégtáblák helyzetét, amikor az elsodort cölöphidat magyarázta. Én voltam a cölöphíd. Éleivel a jég elvágta, elnyiszitelta, súlyával elnyomta a cölöplábamat. Én voltam a jég, amint a cölöpláb szétveri. Fájt az ütközés, empatikus képességeimmel miért ne lehettem volna egyszerre jég és cölöpláb. De arra nagyon is gyorsan rájöttem, miként kell úgy adagolnom a mérhetetlen és beláthatatlan nem értésemet, hogy magyarázatokba feledkező apám figyelme mégis folyamatosan nálam maradjon, ne merüljön le, ne száradjon ki, semmi más ne terelje el, azaz biztonságosan magamhoz kössem őt a testmelegével, a taszító illatával, a sötét férfiszagával. Nem engedni. Kiszolgáltatót maradt az örökös kérdezéssel szemben, sebezhető, megfogható. Ha nem magyarázhatott, akkor nem volt jelen, nem tudom, ilyenkor hol időzött, mással, mint a világ mechanikai állagára vonatkozó kérdéssel nem is igen volt megszólítható. Ha kérdéseimmel kiléptem e körből, akkor csak bámult, vagy rögtön ingerült lett. De akkor is látszott, hogy megzavartam a fizikai világról való gondolkodásban. Az első mondata mindig csaknem értelmetlen maradt a kelletlenkedéstől. Bármilyen hűvös vagy szórakozott volt az alkata szerint, nem mondhatta, hogy most aztán már legyen vége a kérdezgetésnek. A családi modus úgy diktálta, hogy minden egyes kérdésnek örüljön, örült is, második mondatával már felderült, vezessen velük további kérdésekhez, ki az anyagi univerzum végtelenébe. Ott aztán kíméletlen tárgyiassággal állja el az utam, mely metafizikához, spiritualitáshoz vagy misztikához vezetne. Nem lehetünk olyan nevetségesek, hogy olyasmivel foglalkozunk, ami nincs. Nesze semmi, fogd meg jól. Ez kedvenc mondásai közé tartozott, s igen tréfásnak találta. Viszont jól ismerte a csillagok állását, járását, neveit, ezekre azonban tényleg nem tudott megtanítani. Álltunk a csillagos ég alatt, ő valamiket mutogatott, magyarázott, mitológiai neveket, pályákat, időarányos távolságokat, évszakonkénti változást, a fény terjedési sebességét, fényéveket, és én ezekből a kölcsönösségekből egy árva szót nem érttem. Nekünk épp elegendő, hogy létező és mérhető dolgokkal foglalkozunk. Nincs a nincs. A vanás szempontjából engem viszont a csillagos ég egyáltalán nem érdekelt. Legfeljebb addig gyönyörködtem benne, amíg el nem ragadt. Most alapozzuk meg magyarázatokkal a tudásomat, így alapozzuk meg a tudáshoz szükséges elfogulatlanságomat. Mégis évtizedekig tartott, míg sikerült megértenem, nem elrémülni, hogy a szóösszetételekben az egyes szavak külön és együtt

mást jelentenek, és miként jelentenek mást. Vagy megértenem, hogy az ő előadásában miért nem érdekelt engem a csillagos ég, s miatta még sokáig, nagyon sokáig miért nem érdekelt az univerzum, vagy a fogalma sem.

Az értetlenkedés negatív tapasztalatából kialakítottam egy primitív szabályrendszert, s erre kellett figyelmeztetnem önmagam, hogy aztán a nem érthető nagy nehézségek árán mégis érthetővé tegyem, vagy a normarendszerüket legalább megközelítsem, amit szintén jó sokáig nem sikerült megértenem. Úgy kell az összetett szavakat értenem, hogy az értelmemet ne kössem sem az egyik, sem a másik szó részjelentéséhez. A részjelentés cövekhez kötött birka volt. A cövekhez kötözöttség minden empatikus képességemet igénybe vette, letaglózott. Nem emlékszem rá, bármiként igyekszem, nem emlékszem rá, hol és mikor láthattam először birkát, minden bizonnyal Bácskában láttam először, 1944 nyarán. Egyszer Leányfalun azonban elvágtam egy kecske kötőfékét. Napokig készültem rá, hogy titokban megtehessem. Legalább ez a kecske szabad legyen. Az összetett szót, azt a valamit, ami az értelmemet egyszerre kétféle viszi, kössem egy cövekhez. Előbb azonban a tagadást kellett kicövekelnem. Az orientáció segédeszközeként a Guttmann-nadrág reklámja szolgált. Ne ráncigálhassák szét nekem az összetett szó értelmét. Később számolni is csak úgy tanultam meg, hogy a számokat előbb képpé alakítottam képzeletben, strigulává, habár tudtam, hogy valami olyasmit művelek, aminek nincs köze a számoláshoz, legfeljebb az ujjaimhoz, azaz a számtan őstörténetéhez. Képzeletben számoltam az ujjaimon, ám ennek nem volt szabad látszani. Ehhez kellett a strigula. Azt is tudom, hol láttam először strigulát. A Dembinszky utcai kóser fűszeresnél, ahová néha leküldtek. Mikor a fát meg a szenet hozták, s a pincelejárónál krétával húzták a strigulákat. Négy strigula és egy áthúzás, ez volt a szeneseknél öt kosár szén. Emiatt mindig lassabban számoltam a többiekénél, hiszen előbb több lépcsőben képpé kellett alakítanom a számokat. Irigyeltem is az orosz gyerekeket, akik a filmekben és a híradókban színes korongokkal és számológépen tologatott színes golyókkal számolhattak. Valamivel, ami látható és megfogható. Európa nyugati féltekéje az absztrakciót jobban preferálta. Amikor iskolába kezdtem járni, ezt a primitív segédeszközt kivették a gyerekek kezéből. Első elemiben Koppányné még ezzel kezdett tanítani, olyan egyszerű volt a szám, még meg lehetett fogni, aztán elvették tőlünk. Felhívták rá a tisztelt szülők szíves figyelmét, hogy otthon sem használható. Később a tanárok hol türelmesen, hol dühödten vártak rám, tudták, hogy nálam azért lesz eredmény, csak egy kicsit lassabban megy. Kivárjuk, Nádaskám, kivárjuk, mondogatta Gulyás nevű számtantanárom, és búvölt a melankolikus, lusta tekintetével. Egy erőteljes, barna bőrű férfi, akit a tanárnők körberajongtak. Én viszont rettegtem, hogy egy szép napon rájönnek a csalafintaságra, és megtiltják a képi segédeszközök használatát. De szerencsére nem láttak be a fejembe. Ami óriási élmény volt. Rájönni, hogy senki, de senki nem lát be. Egyéni győzelem, titkos vigasság. Bármit gondolok, bármit gondolhatok, senki nem láthatja a gondolkodásomat. Habár azt is éreztem, hogy ez milyen veszélyes. Istennel egyedül vagyok. S akkor még ügyelnem, hogy ne az ujjamon számoljak, hanem strigulában, a trükköm ne lássék a kezemen és az arcomon. Mintha próbálnám meggyőzni magam, hogy hiszen egészen nyugodtan hazudhatok.

A Rákóczi úti Guttmann Áruház címere volt ez a nadrág. Stilizált figurák, pálcikaemberkéék húzták a nadrág két szárát kétfelé, hárman húzták bal felől, hárman húzták jobb felől, ám a Guttmann-nadrág annyira csodálatos egy jószág volt, hogy hat strigula erejével sem lehetett volna szétszakítani.

Nem tépni, nem húzni, emlékeztetnem kellett magam a képből kialakított tiltással, nehogy az összetett szót a különböző jelentések értelmétől hajtva többfelé szakítsam.

A pontonhíd itt épült a közvetlen közelünkben, alighogy levonult a jég.

A pontonhíd is összetett szó volt, mégis könnyebbnek tűnt megérteni, mint a díszes, peckes karpaszományost vagy az ostobán és laposan kúszt munkaszolgálatost, mert csak le kellett menni hozzá a hatodikról, át a Palatinus-házak óriáskeresztjén, amely az Újpesti rakpartot a Pozsonyi úttal, a Katona József utcát a Sziget utcával kötötte össze, s a háborúsán sérült városi épülettömegek fenyegetéseként még ma is gyakorta megjelenik az álmaimban, elmenni a nagybátyám vegyi üzemének bejárata előtt, ahol három lépcső vezetett le a nevezetes pincébe, s a lépcsők gyámkövén ülve az ostromot követő tavaszon már kinn sütkéreztek a munkásai; máris ott voltunk. Úgymond a mi hidunk volt, nekünk épült. A többes nem a családot jelentette, hanem a környéket, a romba dőlt és a további omlásokkal fenyegető várost. Minden bizonyonnyal ilyen értelemben beszéltek a városról a szüleim, ebben a speciális többesben, mely tárgyat és személyt összefog. Még alig nőttem ki a földből, máris benne voltam társadalmi utópiájuk kellős közepében. Így vágunk neki az éntelenítés életre szóló processzusának, amit évtizedek múltán, a saját elképzeléseim szerint zártam le. A mi egy olyan mi volt minálunk, amibe nem csak a család tagjai fértek bele. A személyes viszont egy olyan adottság, amit akkor is el kellett fogadni, ha nem értette meg az ember, hogy hol vannak a határai. Nem csinálhattam pofákat hozzá vagy miatta. Amikor nem a város vagy a pátria kollektív többesére, hanem a családra vonatkozott ez a mi, akkor némi disztinktív, olykor parodisztikus éllel hozzátették a családnevünket. Magyarosított név, s aki kiejti, Nadas, rögtön hallja, hogy más létező nevek mintájára, egy botanikai fogalomból fabrikálták, azaz családnévként nincs természetes előfordulása, s így a hangzásával sem honosodott meg a nyelvben. Habár idegen hangzása sem áll önmagában, hiszen nap mint nap több tucat olyan nyelvújításból származó szót használ a nyelv, amelyek hangzásán a családi nevemhez hasonlóan érezhető a csináltság. De még csak azt sem tudom pontosan megmondani, hogy az eredeti családi nevünket miként kell leírni vagy kiejteni. Vannak okmányok, amelyeken Neumayernek, vannak más okmányok, amelyeken Neumeyernek írják, sőt olyan okmányok is akadnak, amelyeken Naumayernek vagy Niemayernek.

A fennmaradt dokumentumok között a név egyik első írásos előfordulása 1847-ből való, mikor is nagyapám nagyapja Neumayer Freystadt Lázár izraelita és pesti lakósként írja alá a nevét, így aztán én is ehhez az írásmóddhoz ragaszkodom, holott nem így ejtem, mivel a családban mindig és mindenki Naumeyernek mondta. Nem tudom, miért. Mulságos egy okmány. Nyilvánvalóan nem a nagyapám nagyapja fogalmazta meg, még csak a saját aláírása sem tőle származik, hanem egy Szekránszky Endre nevű ügyvéd, aki minden bizonyonnyal továbbadta a feladatot írnokának. Mégpedig mesés betűkkel, hurkokkal és cirkalmakkal ékesítve a Fenséges Császári királyi ausztriai örökös főherceg Királyi Helytartónak írták meg így hárman a levelüket, de természetesen nem magának a főhercegnek, hanem a Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácsnak címezték.

Kegyelmes uram, nagykegyeségű uraim, szólították meg őket. S ez esetben is szigorúan tartom magam az egykori írásmóddhoz és az egykori helyesíráshoz, azaz írnoki élvezettel másolom az egykori írno munkáját.

Élelmem megkeresése és hét gyerekim nevelése végett, Fenséges főherceghez és a Nagyméltóságú királyi helytartó Tanácshoz következő okokból a legmélyebb alázattal folyamodni bátor vagyok; kávéfőzési és kimérési jogért. 1820-k évben Freystadt Lázár által adoptáltattam 1. szám alatti szerint, – 1829-k évben itt helyütt lakhatási és

kereskedési jogot nyertem, 2. szám alatti útmutatása szerint, – azonidő óta – a' reám kivetett adót minden évben pontosan kifizettem, miként ezt 3. számhoz alázatossággal mellékelte adócédulák bizonyítják; de keresetem módja és aggkorom annyira meggyengítették erőmet, hogy jelen kereset módomat éltém veszélyeztetése nélkül továbbis folytatnom teljes lehetetlen, miként az a' 4. számhoz ígatott orvosi bizonyítvány előadja. Mind ezeknél fogva a' legmélyebb alázattal esedezem Fenséges főherceg kegyes színe és a' Nagyméltóságú királyi helytartó Tanács előtt; hogy fentebb említetteket kegyesen figyelembe vévén engem kávéfőzési és kimérési joggal felruházni méltóztassék. Ki egyébiránt a' legmélyebb tisztelettel vagyok Fenséges főHercegségednek és a' Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácsnak legalázatosabb szolgálja.

A fontos mellékletek sajnos nem maradtak fenn, de az elébb félbe-, majd négyrét hajtogatott óriási ív külső oldalaira írott hivatali jegyzetektől kiderül, hogy valójában nem folyamodványról van itt szó, hanem inkább egy jogilag nem megtámadható büntetés megkerülési kísérletéről. Nagypám nagyapja ugyanis engedély nélkül mérte a kávé Pesten, edényeit rendőrhatósággal elkobozták, s azért emlegeti és dokumentálja korai árvaságát, adófizetői eregyeit, hajlott korát, megromlott egészségi állapotát a mellékletekkel, hogy szomorú életsora ríkassa már meg a kegyes főherceget, aki adasson néki kávéfőzési és kimérési engedélyt, és adassa vissza az elkobzott edényeit. Különben gyermekeimmel együtt én itt helyben éhen halok. Az ügyintézés elég gyors volt. Az ügyiratot 1847. április 8-án iktatják 15914/847. szám alatt, április 13-án terjesztik fel a Fenséges Császári királyi ausztriai örökös Főherceg Istvánhoz és a' Nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanácshoz, kegyelmes úrhoz, nagykegyességű urakhoz egy olvashatatlan, de egy újabb személy más színű tentájával áthúzott aláírása és azon megjegyzése kíséretében, hogy Neumayer Freystadt Lázár pesti lakos, a' benn előszámlált okoknál fogva kávéfőzési és kimérési jogért esedezik.

Eltelik május, eltelik június, de július végén végül is összeül a Helytartótanács, s újabb négy nap múltán az ügyvéd nevében van a Lukáts István titoknok keze által aláírt végzés. Annak utján vett tudósítás folytán – folyamodó kérelmeinek hely nem adatik azonban a' tőle elkobzott edények természetben vagy becsü árában leendő visszaadására nézve Pest Város Tanácsánál kellő rendelkezések tétetvén. Budán a' magyar királyi Helytartótanács 1847 évi Szentjakab hó 27-én tartott üléséből.

Annyit tudok a családi szájhagyományból, hogy nagyapám nagyapja, azaz az ükapám, akit ez az iratban említett Freystadt Lázár nevű izraelita pesti lakos fogadott örökbe, és vett a nevére, árvaként érkezett, egy szál egyedül érkezett a kis motyójával, valahonnan Ausztriából, gyalog jött, a családi hagyomány szerint Freistadtból, s ezek szerint a Neumayerek az ausztriai Freistadtban éltek. Ám elegendő egy kicsit utánakaparni, hogy világos legyen, onnan ugyan nem jöhetett senki, mert Freistadtban zsidó egészen a tizenkilencedik század utolsó két évtizedéig nem telepedhetett le, s így a városkának nem volt zsidó hitközsége. Talán a Rajna menti Freistettből érkezett. Ott nem találtam ilyen néven sírkövet. A pesti Freystadt Lázár talán távolibb rokon lehetett, de az is meglehet, hogy szépapám elhalálozott apjának valamilyen barátja, üzlettársa, ismerőse vagy az ismerős ismerőse, mindenesetre ennek a ma már kideríthetetlen illetőségű németországi vagy ausztriai hitközségnek a rabbija állítólag levélben bírta volna gondjaira Lázárt. Legalábbis így szól a családi legenda. Ami igaz is lehet. Ebben a korban, zsidó közösségekben, elég gyakran megesett ilyesmi. Habár Lázárnak sem az ausztriai Freistadt közelében, sem a Rajna menti Freistett közelében nem hívhatták, mert ez magyar név. Talán a nagy galíciai írónál, Olbrachtnál, Franzosnál, Granachnál, Joseph

Rothnál vagy akár Gregor von Rezzorinál, netán Appelfeldnél olvastam hasonló eljárásmodokról és sorsokról. Ha egy zsidó kisgyerek teljesen elárvult, s akár egy távolabbi hitközségtől értesültek, hogy valaki más meg éppen gyermektelen, vagy szívesen venné magához az árvát, akkor elvitték, elküldték, menjen isten hírével. Ez esetben csupán azonos keresztnévük a feltűnő. Dédapám apjának elvileg Lazarus Neumayer néven kellett volna Németországból vagy Ausztriából megérkeznie. Zsidók az utónevüket vallási előírásaik miatt nem változtathatják meg. Mint ahogy egy zsidó temetőt sem lehet felszámolni, a csontokat csak úgy kihányini és lakóparkot építeni a helyére. Temetőknak örökkön-örökké úgy kell maradniuk, háborítatlanul. A hatóságok a saját önkényük szerint olyan családi nevet adhatnak a zsidónak, amelyet csak akarnak, az utónevük azonban szent, mint egy örök időktől érvényes és örök időkre szóló frigy, egyszóval sérthetetlen. Ezért aztán egészen más történet lenne, ha az ükapám, ez a Neumayer Lázár eleve magyarosan írott keresztnévvel és nem Lazarusként érkezett volna meg Pestre, s megint más történet, ha mégis, a vallási előírások ellenére, utólag változtatta volna meg vagy éppen a hatóságok írták volna át a maguk önkénye szerint az utónevét magyarra. Az előbbi verzió talán azt jelentené, hogy valójában a Freistettből, netán az ausztriai Freistadthoz közel fekvő Rosenheimből korábban elszármazott vagy csak ott időző Freystadt Lázár gyermekeként született meg, ám házasságon kívül született, s miután szegyenben maradt édesanyja a felső-ausztriai Mühlviertelben fekvő Rosenheimben vagy a rajnai Freistettben korán elhalálozott, a helyi rabbinak sem lehetett más választása, mint hogy a szerencsétlen árvát, ezt az átkozott zabigereket, ezt a fattyút, ezt a mindenki szegyenét, egy levél kíséretében természetes apja után küldje Pestre. Am ahogy a leszármazás tudományában jártas emberek felhívták rá a figyelmet, ez a regényes változat sem valószínű. Askenázi közösségekben nem adták élő személy nevét az újszülöttnak, mert az volt a hiedelmük, hogy ezzel elveszik, megrövidítik az idősebbik személy életidejét. Szefárd közösségekben ezt nem így gondolták, de halvány fogalmam sincs róla, hogy Neumayer Lázár, akit Freystadt Lázár adoptált, vajon szefárd vagy askenázi közösségből érkezett-e Pestre.

Maradjunk meg annál, ami dokumentálható. Ha Neumayer Freystadt Lázár 1829-ben lakhatási és kereskedési jogot kapott Pesten, akkor ebben az időpontban már legalább huszonegy évesnek, azaz nagykorúnak kellett lennie. Ha pedig kilenc évvel korábban fogadták örökbe, akkor tizenkét évesen, még a bar micvája előtt kellett Pestre megérkeznie, azaz 1808-ban, valahol Ausztriában, talán éppen a Freistadthoz közel fekvő Rosenheimben vagy akár a Rajna-parti Freistettben megszületnie. Egy fennmaradt születési bizonyítvány hiteles fordításából ezenfelül még annyit tudunk, hogy Neumayer Freystadt Lázár, aki 1847. április 8-án, az előszámlált okoknál fogva kávéfőzési és kimerési jogért esedezett a Helytartótanácsnál, 1857. február 25-én már nem élt. A Pesti Izraelita Hitközség ezen a napon, 6044. számon adta ki a Schacherl Dávidtól származó körülméletelési jegyzőkönyv hiteles másolatát, miszerint Neumayer József, az elhunyt és helybeli illetőségű Neumayer Freystadt Lázár törvényes fia, az 1832. (ezernyolcszázharminckettedik) évi július hó 8. napján helyben született. Schulhof A. Lipót előljárási tag írta alá és látta el pecsétjével a bizonyítványt, amit még a rabbiság vezetője, egy főrabbi, az olvashatatlan aláírásával és a saját hivatalának pecsétjével is hitelesített. S hogy miért készült a magyar fordítás, vagy milyen nyelvből fordították az eredeti okiratot, héberből-e vagy németből-e, azt én ma már nem tudom kideríteni.

Semmibe vesznek a családtörténeti szálak. Mélyebbre ezen a szálon nem látok vissza az időben.

Az én Neumayer nagyapám, aki Lázár unokája és József fia volt, s akinek születésekor az Adolf Arnold nevet adták, hivatalos okmányokon vagy akár az apám egyik önéletrajzában mégis úgy szerepel, mint Antal Arnold, nem tudom, miért. Az apja nevét csak ismeri az ember. Eredeti születési anyakönyvi kivonata ezt az Antalt nem igazolja, de furcsa módon későbbi iratokban is feltűnik az Antal. Azt azonban tudjuk, mert dokumentálható, hogy saját gyermekei nevével együtt, 1911. november 23-án, belügyminiszteri engedéllyel magyarosította a családi nevét, amit 49499/1911. számon iktattak az irattárban. Azt is tudjuk, hogy sem ő, sem az apja, Neumayer József nem viselte immár a Freystadt nevet. Azt sem tudom megmondani, hogy mikor vagy hol vesztették el az örökbe fogadó atya nevét, második nevüket, s miért őrizték meg talán szegyenben, talán özvegyen maradt, de minden bizonnyal korán elhalálozott nagyanyjuk, illetve dédanyjuk nevét. Azt viszont tudom, hogy az én Neumayer nagyapám hét gyermekének anyja, Mezei Klára, azaz apai nagyanyám, eleve magyarosított névvel jött a világra. Mezei Klárával egy kicsit messzibb tudok a múltba visszanezni. Névmagyarításuk történetét közelgő kilencvenedik születésnapja alkalmából maga a dédapa, Mezei Mór meséli el a *Pesti Napló* munkatársának 1925. április 19-én, habár a családban nem egészen úgy ismerik és adják tovább a történetet, mint ahogy a hírlapíró dédapánk szavai alapján leírja. De ez már csak így van, ahány irat, ahány adat vagy ahány legenda, annyi verzió.

Mezei hátradúl a karosszékében, olvasom a régi lapban, kezével tölcserít formál a füle körül, hogy minden szót tisztán értsen, közben pedig elmondja, hogy Újhelyen, értsd Sátoraljaújhelyen, a piarista gimnáziumban volt egy Hutter nevű igazgató, aki minden német nevű diáknak magyar nevet adott. Az aggastyán, aki legszívesebben a diákkoráról beszél, e szavaknál felnevet. Őt Hutternek hívták, de nem tűrte, hogy német neve legyen bárkinek. Nekem azt mondta, vegyen föl az apád magyar nevet. Legyen vagy Zöldi, vagy legyen Mezei. Apám aztán a Hutter által ajánlott két név közül a Mezeit választotta. A Zöldi nem tetszett neki.

A teljes történethez hozzátartozik, amit itt nem mesél el a hírlapíró, netán a dédapám sem mesélte el neki, én azonban az igazsághoz vagy a családi legendáriumhoz híven el akarom mondani, hogy valamivel korábban maga ez a Hutter nevű igazgató kereste fel a korcsmáros ükapámat, mondván, a Grünfeld úrnak ezt a fiút föltétlenül gimnáziumba kell adnia. A Grünfeld úr fia bizonyosan sokra fogja vinni.

A Grünfeld úrnak tudomásul kell vennie, hogy ilyen matematikai tehetség ritkán születik, ilyen tehetséget bűn lenne elveszejteni.

Ingyen fogjuk tanítani.

Ilyen erős érvek elől a korcsmáros ükapám sem térhetett ki. Ezért lehetett később a névvaltozással kapcsolatban annak ellenére engedékeny, hogy ő maga nemcsak hogy egy komoly rabbi, hanem egy birodalomszerte ismert csodarabbi, Izsák, avagy Isak dédunokája volt. Maga is sokat olvasott, főleg filozófiát olvasott. Családi nevüket korábban ugyan Grinfeldnek írták, de Isak bizonyára nem írta semminek, mert csak akkor született meg a császár, aki hosszan uralkodó anyja nyomába lépve elő fogja írni a zsidóknak a német családi név viselésének kötelezettségét, amikor ő már a maga nevére régen rabbi volt Újhelyen. S ahogy ez már a csodás rabbikkal lenni szokott, még a keresztények is hozzá jártak jó tanácsért. Nem tudom, mikor, nem tudom, miként lett belőlük Grünfeld. A nevek egy része bizonyára félrehallásból születik, akár a félrehallások és félreírások sorozatából. A nevek írásmódjával és a zsidó személyek leszámazásával különben sem lehet vagy csak elvéve lehet a XIX. század elé visszamenni.

A fennmaradt felekezeti anyakönyvekben nincs családnév, a zsidók a saját nevük mellett az apjukét viselték. Én például József császár ésszerű rendelete nélkül a mai napig László fia Péter lehetnék, s ez igen elégedetté is tenne. Ilyen névviselési szokások mellett azonban tényleg nem lehetett a zsidókat birodalmilag nyilvántartani. József császár a német családnévek viselését 1787. július 23-án rendelte el, és rohamtempóban át is verte a monarchia közigazgatásán. Die Judenschaft in allen Provinzen zu verhalten, dass ein jeder Hausvater für seine Familie, der Vormund für seine Waisen, und eine jede ledige, weder in der väterlichen gewalt, noch unter einer Vormundschaft, oder Kuratel stehende Mannsperson vom 1-ten Jänner 1788 einen bestimmten Geschlechtsnamen führen, das wibliche Geschlecht im ledigen Stande, den Geschlechtsnamen ihres Vaters, verheiratet jenen ihres Mannes annehmen, jede einzelne Person aber ohne Ausnahme einen deutschen Vornamen sich beilegen und solchen Zeitlebens nicht abändern soll.

Mindez természetesen az eredeti osztrák hivatali nyelvből átvrt vagy inkább áthallott nyelvhasználat, mi több, az illetékes írnok helyesírása szerint van így.

A csudás Izsák vagy Isak Grinfeld rabbinak volt aztán egy Marcus Grinfeld nevű fia, ő az első helybéli izraelita iskola tanítója lett, nagy tudású, sok nyelven beszélő ifjú ember, akinek II. József császár felekezeti iskolákra vonatkozó rendelete a professzori címet adta. Kötve hiszem, hogy a csodarabbit vagy a nagy tudású tanítót olyan könnyen meg lehetett volna győzni egy újabb névváltoztatásról, mint az én korcsmáros ükapámat, még ha a zsidóknál ez a német családi név, ez a törzsi név továbbra sem igazán számított. Változatlanul a személynév, az apa személyneve, s ne felejtjük el, hogy ezek mind beszédes nevek, az a név, amely elmondja, kinek a fia vagy te, mi több, a szüleid által kívánatosnak tartott karakteredet írja le a neveddel, valami olyasmit, amit a keresztények a szentektől kölcsönöznek, a szentek oltalmába helyeznek a gyermek születésekor, és keresztnévnek mondanak. A szüleimtől tudtam, kitől mástól tudhattam volna, hogy a város a családi nevünkénél, azaz a klán nevéénél jóval hatalmasabb név. Magába foglalja a környéket, a környék házait, lakásait, benne a családokat, a családok a személynevükkel a személyeket, mi is így kerülünk a városba a többiekkel. De még a hivatalokat is magába foglalja a város, a városra vonatkozó rendelkezéseket, az utcákat, az utcák nevét, az utcák alatt a csatornarendszert, a levegőben a villamos vezetékeket, azaz a közvilágítást, valamennyi csilingelő villamost, a Dembinszky utcában a fűszerest a füstölt halakkal, a hagymás heringgel és a medvecukorral, a fűzetet a hitelre adott áruk striguláival, a Lipót körúton a péket, a Gláznert, a Sziget utca sarkán a korcsolyapályát, s annyi minden más között még a városi verebeket is magába foglalja a város, habár ők igazán bármikor szabadon elmehetnének máshová, mégis itt csiripelnek a városi fülünkbe, s így a világnak ezt a kiemelt jelentőségű többesét, Buda és Pest roppant hatalmát a Duna folyásával, valamennyi csiripelő verebével és galambjával egyetemben, már igen korán érezkeltem, tárgyait akként respektáltam, miként a személyeket.

Ha nem értettem is magát a szót, mégis szerettem a karpaszományost, hogy ilyen díszesen felhangzó katonai beosztása volt az én apámnak, amíg nem vitték munkaszolgálatra, és nem akarták Szombathelyről elhurcolni. Ezt a szót sem értettem, az elhurcolást. Nagyon sokáig, évtizedekig nem értettem. A hurcolásból, azaz a költözésből akartam levezetni. Valakit visznek, mint a szekrényt, a körfolyosó kanyarulatában ügyetlenkednek vele. A kereskedelmi érettségijével magyarázta a karpaszományost. Amikor kérdeztem, miért, azt mondta, az érettségizettek lettek a karpaszományosok. Volt érettségije, kereskedelmi érettségije volt, mit mondjak, elég gyászos eredményekkel. Osztály-

zatai az érettségi vizsgálat tárgyaiból: Magyar fogalmazás és irodalom Lévai Lászlónál elégséges. Történelem dr. Kurucz Györgynél elégséges. Jogi ismeretek dr. Lajta Ernőnél elégséges. Közgazdasági ismeretek dr. Lajta Ernőnél elégséges. Földrajz Földes Móránál elégséges. Áruismeret Földes Móránál elégséges. Kereskedelmi számtan dr. Bálint Eleménnél elégséges. Irodai könyvtel dr. Lajta Ernőnél jó. Irodai levelezés dr. Lajta Ernőnél elégséges. Hogy miért éppen az irodai könyvtelben volt jó, el nem tudom képzelni. Német nyelv és levelezés Böhm Jánosnál elégséges. Francia nyelv és levelezés Lévai Lászlónál elégséges. Nővérei és fivérei minduntalan kinevették, kijavították, amikor társaságukban németül vagy franciául kellett beszélnie. Én pedig szégyenkeztem. Mintha én lennék ő, akit folytonosan ki kell javítani. Minden bizonynal igazuk is volt, nem így volt helyes, hanem úgy volt helyes, rosszul választott igeidő, hibás névelő s így tovább. Meglehet, gyatrább volt az idegennyelv-tudása, mint az idősebb testvéreké, de nyelvi készség dolgában egyikük sem volt valami jól eleresztve. Nem volt hallásuk, mondhatom, bántóan botfülűek voltak valamennyien. Kínosan nem tudtak énekelni. Szenvedtek a koncerteken vagy az operában, inkább kerülték a nagy zenei élményeket. Zene hallatán egyszerűen nem volt élményük. Apám feje minduntalan lehanyatlott, az operában egyszerűen elaludt az unalomtól. Hiába volt a nyelvtanárok és a nevelőnők minden igyekeve, idegen nyelveken is magyarul intonáltak. Helyesírásuk is csapnivaló. Mondhatni, nincs olyan nyelv, amelyen jó lehetne. Az élcelődés és a leckéztetés azonban minden bizonynal azért járt ki az apámnak, mert ő volt az utolsó-nak született. Kicsit szégyenkeztek miatta, hogy ennyien vannak, és még mindig született egy kistestvérük. Hogy a szülei ne tudják már abbahagyni. Az idősebbek, ahogy ez már lenni szokott, rajta demonstrálták a saját nyelvi tehetetlenségüket. Elégedetlenségüket önmagukkal, e furcsa családi adottsággal vagy éppen a hallás hiányával. Ha együtt voltak, akkor különben is olyan lett, mint egy felbolydult tyúkudvaron. Rögtön felálltak a belső hatalmi viszonyaikhoz, a születés sorrendjéhez igazodó hierarchiához. Apámat rögtön a csőrükkel ütötték, vágták, leszólták, leckéztették, kiigazították, kinevették. Eugenie, a legszebb, a legidősebb, a legelegánsabb néha védelmébe vette, hogy aztán ő is üssön rajta egy jó nagyot. Apámtól fennmaradt egy kétnyelvű feljegyzés, amit minden bizonynal valamilyen hivatalos külföldi útján készített, hol franciául, hol németül jegyzetelt valamilyen távközlési témájú tárgyaláson, de közben nagyon unatkozhatott, mert mindenféle mást is följegyzett ezeken az idegen nyelveken, s úgy látom, hogy mindkét nyelven csaknem hibátlanul. Osztályzatai a felső kereskedelmi iskola többi tárgyából sem voltak jobbak. Hit- és erkölcsstan elégséges. Természettan elégséges. Mennyiségtan és politikai számtan elégséges. De el nem tudom képzelni, hogy miben állhatott a politikai számtan. Talán statisztika. Majd ennek is utána kell nézmem. Gyorsírás elégséges. Szépírás elégséges. Testnevelés és testgyakorlás kevésbé buzgó és kevésbé ügyes. Szegény jó apám, aki pedig tornászi képességeire milyen büszke volt. Egészségtan elégséges. Írásbeli dolgozatainak külső alakja tűrhető. Kelt Budapesten, 1927. szeptember 30-án. Báró Bronner Géza miniszteri biztos, a vizsgálóbizottság elnöke.

Olyik magyarázatától hosszú évekre összezavarodtam. Nem mindig értettem a csodálatos fogalmi átváltozásokat. A jól hangzó, bár semmit nem érő katonai beosztásának magyarázatával veszélyesen közel került a gyümölcsök érettségéhez és az érett gyümölcsökkel a kereskedelemhez. A rang és a kereskedelem mibenlétét a gyümölcsök érettségéből próbáltam levezetni. Amitől aztán legalább két évtizedre sem a kereskedelem fogalmát, sem az emberi érettség fogalmát, sem az ő katonai beosztásának mibenlétét nem sikerült megértenem. Az egymástól távol álló részfogalmakat nem sikerült kap-

csolatba hoznom. Mikor is váratlanul leesett a tantusz, hogy ezek szerint a karpaszományosokat azért nevezték karpaszományosoknak, mert nem a gallérjukon, nem a vállukon, hanem a karjukon viselték a rangjelző paszományosukat. S akkor ezt az összetett szót húsz évvel korábban mégiscsak szét kellett volna szednem. S akkor a nyelv mégsem azt a logikai rendszert követi, amit bölcs tanácsok és szigorú követelések hatására én igyekszem követni, de nekem sem sikerül.

A pontonhíd a Sziget utca torkolatánál indult, a viszonylag épen maradt pesti rakparttól, lágyan ringatódzott, rengett a lépések súlya alatt; a Lukács fürdő bedőlt díszkupolája előtt, a felrobbantott és szétbombázott budai rakparton értünk át. Ezen a budai rakparton még sokáig, nagyon sokáig, az ötvenes évek végéig nem indult meg a forgalom, sem a felső rakparton nem volt forgalom, sem az alsó rakparton nem volt forgalom. Két évtizeden át szünetelt az alsó rakpart forgalma, s így nemcsak nem lehetett a tudatomban, hanem egyenesen más került a tudatomba. Amikor a hatvanas évek első éveiben elszállították a törmeléket, akkor szájítva bámultam az alsó rakpart bazalt kockakövekkel kirakott teljesen sértetlen úttestét a híd alatt. Valami, ami az ostrom előtti időkből itt maradt ránk, és minden egyes emberi kézzel vésett és csiszolt bazaltkockája fénylett. Le is fényképeztem. De akkor még egymáson heverték a ledőlt támfalakból kiszakadt és széthasadt súlyos kváderkövek. A törmelék lépcsőzetén kapaszkodtunk fölfelé, amikor átértünk a pontonhídon Budára. Széttartó ösvényeket tapostak a kövek élei között kapaszkodó emberek. Nem láttam ki a csupasz kövek sivatagából. Mélyeiből emberi vizelet és ürülék bűze áradt. Később bokrok nőttek a megannyi kőhasadékból, néhány év múltán valóságos kis erdő. Egyáltalán nem voltak szokatlanok a felhúzott gönceikben, a városi bundáikban guggoló, vastag alsóikat térdük alá begyűrő turbános úrhölgyek a kivillogó fehér fenekükkel a romok tövében, vagy a fák törzsének védelmében vizelő városi bundás úriemberek. Nem volt illendő megbámulnom őket. Jóindulatú gyerek voltam, a hiszékenység határán, készségesen követtem a szokásrendre vonatkozó utasításokat. Ha nem, akkor nem. Kíváncsi voltam ugyan az idegenek különböző testi alkatrészeire, de nem bámultam. A nyakam fáj az erőfeszítéstől, hogy ne. Mint amikor egyedül bámultam a csillagos égre, s annyira fáj már, hogy lezuhan-tam a földre, és csak magamban gondolkodtam a csillagos égről. A városi bundáról tudni kell, hogy kívül gyapjúszövet, mélyszürke vagy világosabb barna, belül szörme, s általában széles szörmegallérral borul ki a vállra. Az ostromot követő hónapokban és években mindenki úton volt, mindenki ment, tolt, cipelt, húzott, vitt valamit a vállán, vitt valamit a hátán vagy a degeszre tömött bőröndjeiben és táskáiban. Hosszú órákon, fél napokon át úton voltak a romvárosban az emberek, mindenütt vizeltek és ürítettek, s számomra még sokáig, évekig tetemes megterhelést jelentett, hogy az orrom nem képes a bűzt nem befogadni. Nem tudom elzárni. Ha befogtam az orromat, akkor rám szóltak, hogy ne kényeskedjem. Ha bűz van, akkor bűz van, a kényeskedéssel nem sérthetek meg másokat.

Doboghatott a talpunk a pallón. Amikor elkészült a pontonhíd, doboghattam, a kezüket azonban nem engedhettem el. A ponton olyan volt, mint a hordó. Pista nagybátyám vegyi üzemének csodás föld alatti labirintusában bőven láttam hordót. Voltak erősen bűzlő vegyszerek, ám ezekkel nem voltak gondjaim. Üres hordót és vegyszerekkel vagy késztermékekkel teli hordót. Hord a hordó. Hordót az élén kell gurítani. Pista nagybátyám azt is elszajkóztatta velem, hogy miként hívták a nyelvújítási magyarban az oxigént, éleny, miként hívták a hidrogént, könnyeny, miként hívták a ként, búzeny. Ezen nevtünk, ő úgy nyihogott ezeknek a neveknek a hallatán, mint a ló. Még akkor

sem zavart, amikor bemutatta nekem a búzeny illatát, azaz meggyújtott egy kénnel átitatott papírcsíkot, amit boroshordók kénezéséhez gyártott. Figyeljem meg a láng színét. Ebből a búzból az ember egyszerűen kihátrált. A búzló városból azonban tényleg nem volt hová kihátrálnia. Minket hord a ponton. Így volt minden a lehető legvilágosabb, ahogy volt. A búz volt a nagy kivétel, hiába tettem szemrehányást az orromnak vagy a nem tudom én, minek, mégsem sikerült úgy elfogadnom, ahogy volt. Nem tudom, miért. Talán a túlélési ösztönömmel jött szembe a vizelet és ürülék bűze, a túlélési vágy minden utcaszegleten beleütöközött. A pontonhídon szorították a kezem, nehogy váratlanul kitépjem, mert minden halvány kényszer ellen azonnal és a lehető leghevesebben tiltakoztam. Ha egyszer értem, hogy ész nélkül nem rohangálhatok, akkor minek szorítják. Értették, hogy értem, de egy idő után mégis szorították. Sértő volt, habár értettem én a bizalmatlanságukat. Jó ideig korlátja sem volt a hídnak. Sok ember lába alatt félelmetessé vált a rengése, a hídnak úgymond meg kellett keresnie a sok láb egyenletes dobogásában a maga tektonikus együtthatóját. Meg nem is engedtem volna el a kezüket, mert minden nagy dobogásom és minden tébolyodott szabadság-szükségletem ellenére tartottam a dobogástól, nem a sok láb dobogásától, hanem a saját dobogásomtól. E végső soron szörnyűséges emberi lábdobogáshoz hozzátettem még a magam kis zaját. Ez a legjobb szó rá, rettegtem, de a rettegést is megfigyelés alatt kellett tartanom. A pallók között a réseken látni lehetett alattunk a víz rohanását. Nem ordítozhattam kedvemre a rettegéstől vagy éppen a rettegésről. Panasz gyakorlatilag tiltva volt. Minden nagyobb pallóhasadéknál inkább le akartam cövekelti, le akartam hasalni, lássam, mitől rettegek, mi az, ami ennyire félelmetes, s amivel mégis meg kéne barátkoznom. A víz tömege, a víz ereje, a víztömeg közelsége volt a félelmetes. Ha jól emlékszem, s miért ne emlékeznék jól, ha egyszer az elme elraktározza és őrzi az észlelet minden parányi részletét, összesen kétszer engedték meg, hogy a napfénytől meleg pallóra hasaljak, úgy néztek le a résen. Igen, kétszer. Kétszer lett csodálatos a rettentő erő. De tovább kellett menni, mert mindig valahová mentünk valamivel vagy valamiért vagy valakik miatt. Erről a háborús valahová menési kényszerről, innen oda, onnan ide, a lengyel költő, Miron Białosewski tudja a legtöbbet az irodalomban a varsói felkelés idejéből. Valamit toltunk a mélykocsimban, a sportkocsimban. Olykor engem is beletettek. Nekem volt kedvezőbb nem nyafogni, hogy tegyenek rá a holmik tetejére, és toljanak. Ha úgy ítélték, hogy ez már azért tényleg sok lesz a gyaloglásból ennek a gyereknek, vagy növelni akarták a tempót, akkor megtették, de akkor el kellett viselnem, hogy az éles és súlyos holmikkal együtt zötykölődjek.

Ha kértem, ha nyivákoltam, hogy vegyenek föl, tegyenek föl, akkor biztosan nem tették meg, de ha azt kértem, hogy vegyenek ki, mert inkább menni akarok, akkor megtették, s még azt sem mondanám, hogy ne értettem volna didaktikai keresztköte-seik logikáját. A dobogással mutattam be, hogy milyen bátor vagyok, méltó rá, hogy szeressenek, de nem csak a felénk rohanó és alattunk vastagon elúszó sárgásszürke folyam csodás közelségétől rettentem el. Az egyre hosszabb napok úgy alakultak, hogy sötétedésre bárhonnan vissza kellett érnem. Lógott valamilyen általános rettenet a levegőben. Mi lesz, ha nem sikerül visszaérnünk. Ettől is erősen tartottam. Rettegtem, hogy túl nagy zajt ütök, egy egész életen át erősen tartottam ettől. A túl nagy zajt valaki a hideg víz mélyén nem szíveli, s bizony sokan időztek még akkoriban a víz alatt.

Halkabban kéne járnom, észrevétlenebbül, beláttam. De nem tudtam nem dobogni a saját rettegéseim ellenében, lássák, milyen bátor vagyok.

Manci hídnak becézték a pestiek ezt a pontonhidat, mert a déli csúcsforgalomban felrobbant vagy szándékosan felrobbantott Margit hidat, a saját édes nővérét váltotta ki. Ma sem lehet megmondani egészen pontosan, hogy mi történt. Az esemény még hosszú, nagyon hosszú éveken át visszajárt, kísértett a szóbeszédben. Valakik. Németek. Nyilasok. Illegális kommunisták. Nem mondja komolyan. Szabotázs. Zsidó ellenállás. Ne mondja már. Mondom, a cionisták. Ugyan, beszél marhaságokat. Cionisták, többsében, úgy emlékszem, hogy az ostrom után ebben az összefüggésben hallottam először a cionistát, mindig többsében. Nem tudtam a szót hová bekötni. Mindig többen voltak cionisták. De nem értettem, hogy kik azok a bizonyos cionisták. Vészesen közel volt a szó a ciánhoz, az ostrom utáni időkből kiemelt jelentőségű anyag és művelet. Szóba került, hogy majd nálunk is ciánoztatni kell. Úgy éreztem a róluk való beszédből, hogy a cionisták ettől a ciánozástól mégiscsak távol állnak. Olyan távol azért nem állhattak. A cián mintha gáznemű lett volna, a gázmester hozta fémdobozban, a cionistákat szintén elhurcolták, el akarták gázosítani, akik megmaradtak, ez volt rá a szó, hogy megmaradtak, azok most csoportosan valamilyen messzi Palesztinába mennek. Valami vagy valaki tiltakozott bennem. A nyelvérzékelés tiltakozott, hogy soha ne engedjem közel a cionistát a ciánozáshoz, mert akkor soha nem fogom sem a szót, sem a közelségüket, sem a távolságukat, sem a Palesztinájukat megérteni. De ma sem tudnám megmondani, hogy mi lehet a nyelvérzék vagy a nyelvérzékelés. Akkoriban arról sem lehetett közvetlen tudomásom, hogy Mezei dédapám patrióta öccse, Ernő, a neves publicista, a cionisták ősatyjával, Herzl Tivadarral szállt vitába, aki 1903. március 10-én levélben válaszolt neki, s azt írta, hogy a magyar zsidókról ő akár le is mondana, ha tudná, hogy patriotizmusuk megkíméli őket az antiszemita nyomorúságtól. Németül írta levelét az akkor még kétnyelvű Budapesten. Auf die ungarischen Juden möchte ich sogar verzichten, wenn ich wüsste, dass ihnen das antisemitische Elend durch ihre Patriotismus erspart bleibt. S hogy ő nem a nyomorúság spekulánsa. Ich mache keine Elendspekulation. Az antiszemitizmus azonban brutálisan le fog sújtani a magyar zsidókra, és minél később, annál keményebben, und um so härter je später, annál vadabban, minél hatalmasabbak lesznek addig. Nincs menekvés. Davor gibt es keine Rettung. S milyen igaza volt Herzl Tivadarnak. Így majd Önök sábeszt csinálhatnak a patrióta meggyőződésükből, írta dühében a patrióta Mezei Ernőnek. Közben mi, akiket kinevetnek, tevékenyek vagyunk, mi otthonos házat építünk azoknak is, akik ma még semmit nem akarnak tudni rólunk. Az izgatott beszélgetésekből úgy tűnt, hogy Palesztina kevesebb, mint egy ország, de nekik, ezeknek a cionistáknak, akik mindig többen vannak, illetve egyedül soha nincsenek, mégis van ott valamijük régről, amihez hozzá kell jutniuk.

Röviddel azelőtt történt a robbanás, hogy a szovjet hadsereg módszeresen bekerítette volna Budapestet. Mozgalmas napok lehettek családunk életében. Szeptember közepén éppen vissza tudtunk menekülni Bácskából a hamis papírjainkkal, mert Bácskában, de nem tudom, hol, a Bieber Antaléknál, ezt pontosan tudom, erősen égni kezdett a talpunk alatt a talaj, és a Bieberék is úgy látták jónak, ha minél előbb elmenyünk. Anyámnak máris Szombathelyre kellett továbbutaznia, hogy más hamis papírokkal megszöktesse a munkaszolgálatból az apámat, akit Szentkirályszabadjáról vittek át oda. Amiről persze csak az ostrom utáni időkből van tudomásom. Az ostrom színültig telve volt hirtelen helyzetváltoztatással, eseménnyel, értesüléssel és mélységesebbnél mélyebb hallgatással vagy elhallgatással. Illegális kommunista csatornán, elvtársaktól érkezett a hír, hogy viszik a munkaszolgálatos századot. Még az ostrom után sem rész-

letezték, hogy milyen elvtársaktól vagy személy szerint kitől, de csatornán, azaz a földalatti mozgalomból. Az elvtárs többes száma, az elvtársak, éppen arra szolgált, hogy ne kérdezze senki. Ez a többes azonban másként működött, mint a cionisták többese. Voltak a konspiráció foglalatába zárt szavak, ezeket később sem lehetett feltörni. A cionisták többesének nem volt konspiratív tartalma, legfeljebb én nem értettem meg sokáig ezt vagy azt. Az illegalitásban használt fedőneveket ellenben még ma sem mindig egyszerű megfejtetni. Ennek a manővernek, a szándékos értelmezhetetlenségnek a konspiratív logikáját ellenben igen korán megértettem. Ha valakit megkínoznak, akkor fájdalomában hajlandó vallani, amivel életveszélybe hozhat másokat. Köpni. Ha valakinek a valódi nevét nem tudom, akkor nem tudom beköpni. Le kell takarni, különben beköpi a légy. Beköpni másokat. Hallgatással kell elkerülni, hogy beköphessen másokat. Egészen váratlan helyen nemcsak a tudásnak, hanem a tudás hiányának is jelentősége lett. Ki kell dobni, a légy beköpte, kizárni a mozgalomból.

Novemberben, a robbanás időpontjában apámnak már második hónapja lenn kellett lennie a többiekkel az illegális pince alsó traktusában. Erről az úgynevezett felső kapcsolatukon, Fitoson kívül összesen három személy tudott még Budapesten, az anyám, Tauber Klára, a nagynéném, Nádas Magda és a férje, Aranyossi Pál. Őt épp azokban a szeptemberi napokban kereste meg egy Rác nevű ember, akit régebről ismert, s akinek az identitását a nagynéném emlékiratai nyomán haladva sem sikerült egyértelműen kiderítenem. Miközben anyám ugyanezekben a szeptemberi napokban sikeresen, de nem tudom, miként, megszöktette Szombathelyről az apámat, azaz Jupit, ami a Jupiter fedőnév becézett változata volt, s ő Fitos utasítása szerint azonnal eltűnt a Pecsétőr fedőnéven tevékenykedő nagybátyám vegyi üzemének titkossá tett alsó traktusában, ahol a kommunista ellenállási mozgalom hamisítóműhelye és illegális nyomdája működött, Aranyossi pedig ezzel a régről ismerős férfival kezdett titkos tárgyalást. Minél kevesebbet tudsz, annál kevesebbet verhetnek ki belőled, ez volt az egyik konspirációs alapszabály. Az ostrom után is tartották magukat hozzá. Egymás előtt is hallgatásba merültek. Kisgyerekként hosszú ideig készültem arra, hogy majd engem is megkínoznak, s akkor mit kell csinálnom, hogy ne köpjek be senkit. Ennek ellenére mindent, de mindent tudni akartam.

Lestem, füleltem, kihallgattam, jelen voltam. Később minden kezembe akadó papírt elolvastam. Kutattam a titkos papírok után.

Horthy kormányzó állítólag akkor küldte ezt az embert Aranyossi Pálhoz, mikor az angol diplomácia visszautasította tárgyalási szándékát; Aranyossi menjen az oroszokhoz, tárgyaljon velük. Vagy Rác Endre lelkész lehetett a közvetítő ismerős, aki a Pozsonyi úti református templom lelkészével, Bereczky Alberttel állt ellenállói kapcsolatban, ő pedig az anyám közvetítésével Nádas Istvánnal, a Pecsétőrrel, mégis a második lehetőség a valószínűbb, s akkor nem Rác volt az illető, ahogy a nagynéném írja az emlékiratában, hanem Rátznak írta a nevét, és Rátz Kálmánnak hívták. A két háború közötti korszak egyik legsajátosabb alakja. Emlékiratában nem ez lenne a nagynéném egyetlen elírása. Huszártiszt, akit az első világháború kitörésekor a keleti frontra vezényeltek, ott többször megsebesült, hadifogságba esett, a tomszki hadifogolytáborba került. Ő maga azzal büszkélkedett, hogy a vörösök oldalán harcolt a cseh légió ellen. A korszak kutatói, Renfer Ágnes és Seres Attila azonban levéltári kutatásaik alapján úgy vélekednek, hogy a dátumok szorossága miatt ez aligha valószínű. Ugyanakkor azt írják, hogy Rátz később született történeti munkái a vörös egységek bensőséges ismeretéről tanúskodnak. A háború utolsó hónapjaiban mindenesetre több társával együtt sikerült megszöknie,

elfogták, megint megszökött, kalandos úton, Finnországon és Svédországon keresztül jutott haza. Egyenesen belefutott az őszirózsás forradalomba, de nem a vörösökhöz csatlakozott, hanem a fehérekhez, és másokkal együtt megalapította az antibolsevista erők egyik legfontosabb szervezetét, a Véderőt. 1919. február 13-án letartóztatták, csak augusztusban szabadult, miután a Tanácsköztársaság az antant túlerejének nyomása alatt összeroppanat. Valószínűleg azon emberek közé tartozott, akik nincsenek el ideológiai kötöttség és mozgalmi tevékenység nélkül. Előbb irredenta mozgalmakban tevékenykedett, ám a harmincas évek elejére összejördült a keresztény kurzus bázisát alkotó antiszemita, antibolsevista és antikapitalista elvbarátaival, s mintegy öt éven át baloldali értelmiségiek társaságát kereste. József Attilával, Madzsar Józseffel, Hollós Korvin Lajossal, Agárdi Ferencsel állt kapcsolatban, olyan emberekkel, akikkel családom tagjai szintén mozgalmi kapcsolatban álltak. Rátz talán azért keresett kapcsolatot a baloldalon, hogy saját nemzetiszocialista elképzelései felé hajlítsa őket. Nem hiszem, hogy politikai kalandorság vezette. Azon az igazán szűkre szabott tereumon igyekezett a speciális politikai ideáival megvetni a lábát, ahol a polgári gondolkodás két végleteként megjelenő nemzetiszocialista mozgalom és a kommunista mozgalom ideológiája és metodikája generikusan összeért. Itt remélte felfedezni politikai utópiájának bejáratát.

A kommunista mozgalomban mélyen csalódott, mindenféle állandó kereset nélkül tengődő, kommunista barátaitól jórészt elhagyott József Attilának Rátz hivatalt és fizetést ajánlott arra az esetre, ha együtt alapítják meg a Nemzeti Kommunista Pártot; ő lenne a párt második embere, titkári posztot ígért neki. József Attila élettársa, Szántó Judit, valamivel a halála előtt legalábbis, így emlékezett a költő rövidre sikerült nemzetiszocialista fordulatára. Szántó Judit nagy tudású embernek látta Rátzot, aki szerette Attila verseit. Rátznak az volt a véleménye, hogy háború előtt állunk. A nemzeti kommunista pártoknak pedig az lenne most a hivatásuk, hogy legalább a saját nemzetüket mentse ki a kapitalizmus fogságából. Csak aztán jöhet a nemzetköziségük. Mintegy a két mozgalom antikapitalista ágra oltott összefogásában reménykedett. Az új mozgalommal a magyar népet ők ketten fogják ráébreszteni nemzet tudatára, így remélte. József Attila legalábbis arra az éjszakára, amíg másfél kéziratoldalon megírta „A nemzeti szocializmus” című kiáltványát, meg volt győzve erről. A költő életének és kézíratainak egyik legjobb, ha nem a legjobb ismerője, Lengyel András, 1933 tavaszára datálja az éjszakát. Reggelre kelve Attila átadta Juditnak a kéziratot olvasásra. Aki egyszerűen elkobozta. Amíg itt élsz, mármint amíg vele él, az ő lakásában, aminek ő fizeti a bérét, addig ez az írás nem fog megjelenni. Attilának nem lett volna hová mennie. Nem lett volna miből. De a szigorú és száraz Judit, bármiként nem szereti az utókor, kettőjükre dolgozott, József Attila pedig nem az utókor derék irodalmárait, hanem pontosan ezt a szigorú és száraz Juditot szerette, ameddig szerette, ha szerette egyáltalán, vagy ameddig megosztották egymással az ágyukat. Személyes bosszúból, a sértettség miatt nem árulhatod el azokat, akik közé tartozol. Ebben igaza volt Juditnak. A nemzeti kommunizmus fából vaskarika. Ebben is igaza volt Juditnak. Vitéjünkben odáig mentek, hogy Judit hat héten át nem beszélt Attilával. Bizonyára el is utasította a közös ágyban, s így Attila nemzetiszocialista kalandja hat hét múltán szerencsésen a végére is ért.

Attila azonban közel sem volt idióta, a kommunista mozgalom historikus megbicsaklását világosabban érzékelhette Juditnál. Nehezen volt ugyanis elképzelhető egy olyan internacionalista mozgalom, amit nagyorosz érdekek szerint Moszkvából kormányoznak. Ebben a kérdésben családom kommunista tagjai szintén többször összemérték erejüket,

előbb a kunistákkal, aztán a moszkvai párthivatalnokokkal, a keményvonalas moszkovitákkal, ám előbb vagy utóbb mindig a rövidebbet húzták, felmorzsolódtak, behaltak, vagy kiváltak a mozgalmából, kitzsították őket a mozgalmából, ami a konspirációs szabályok, a tények és adatok ismerete és a kommunista mozgalom belső inkvizíciós rendszere miatt nem volt rájuk nézve veszélytelen. Rácz Kálmán egyeztetési kísérlete csődöt mondott, ő azonban nem is forszírozta sokáig a dolgot. Három év múltán ismét az ellenkező oldalon találjuk, Gömbös Gyula miniszterelnök Nemzeti Egység Pártjának programjával nemzetgyűlési képviselő lesz. Amíg megint csak nem hagyja ott kormánypárti bázisát, hogy most meg a Nyilaskeresztes Párt oldalán válasszák nemzetgyűlési képviselővé. Ám abban az esztendőben, 1941-ben, amikor első nagyobb, orosz tárgyú tudományos munkája, *A pánszlávizmus története* megjelenik, konfliktusba keveredik Szálasi Ferencsel, a nyilasvezérrel, elhagyja a nyilas pártot, hogy Független Magyar Szocialista Párt néven egy nyilas ellenpártot alapítson. Aranyossiekhez 1944 szeptemberében Horthy személyes megbízásával érkezik. Akkor már élete fő műve, *az Oroszország története* című munka szintén megjelent, s ez közismert emberré teszi. De akár ez a Rácz volt, akár Rácz Endre lelkész, akár egy harmadik, akkor sem értem, hogyan találhatta meg őket Budapesten, ha egyszer Aranyossiek akkor már hónapok óta illegálisban éltek.

Horthy különbékét akar, huszonnégy órán belül delegációt kíván az oroszokhoz küldeni, és egy kommunistát óhajt a delegációba.

Aranyossi kommunistának kommunista volt, de még ha régről ismerte is Ráczot vagy Ráczot, ismerhették egymást a keleti frontról, fekhettek sebesülten ugyanabban a lazarettben, Rácz Kálmán kiadójának, a Grillnek Aranyossi is rendszeresen fordított, találkozhattak ott, ám az üzenet hallatán Pali nagybátyám miért nem gondolta, hogy egy provokátort küldtek a nyakára?

Ez a Rácz vagy Rácz mivel tudta igazolni, hogy valóban Horthy küldte?

Azért esett rá a választásuk, magyarázta Rácz vagy Rácz, mert Aranyossi mégiscsak nemesember, s így Horthy számára legalábbis a szükséghelyzetben elfogadható.

Itt kell gyorsan megjegyeznem, hogy nemesség ide, nemesség oda, nagybátyám nevének írásmódját illetően magam sem tudom, hogy mitévő legyek. Pályafutásának különböző szakaszaiban, minden bizonnyal politikai meggyőződésének változását követve, hol Aranyossy volt, hol Aranyossi lett, hol meg egészen póriasan Aranyosivá változott; változatos újságírói és mozgalmi fedőneveiről és hamisított papírokon szereplő álneveiről most nem beszélve. Aranyosi néven anyakönyvezték, de 1919 novemberében, a letartóztatás elől menekülve, Szolcsányi Károlyként lépte át a határt. Szolcsányi az ifjúkori barátja volt, ahogy az emlékezésekből és Szolcsányi leveleiből meg tudom állapítani, bújbajos hóhányó lehetett, egy barátságot mindhalálig őrző hányaveti dzsentri, aki egy fényképpel olyan fényképet csináltatott önmagáról, amelyen hasonlított Aranyossira, majd ezzel a fényképpel csináltatott magának útlevelet a saját nevére. Aranyossi Olaszországban is ezen a néven, ezzel az útlevéllel élt. Felesége viszont a saját leánykori útlevelével Nádas Magda maradt, s így a Firenzében eltöltött évben nem voltak ugyan házások, de volt egy útleveleikben fel sem tüntetett, azaz házasságon kívül született György nevű fiúgyermekük. Szolcsányi néven toloncolták ki Olaszországból, de akkor már volt spanyol menlevele a zsebében a spanyol nevére. Az osztrák határőröknek már ezt a spanyol menlevelet mutatta fel. Paul A. Faluche néven szerkesztette a *Regards* című képes hetilapot Párizsban, habár ott már a saját nevéen élt. Erre a ket-tösségre azért volt szüksége a mozgalomnak, hogy Horthy rendőrsége minél később vegye észre, hogy a korszak egyik legfontosabb francia hetilapját egy magyar kommu-

nista szerkeszti. Családja az erdélyi Aranyosgerendről származott, nemesi előnévként a falucska nevét viselték, de saját családi legendáriumuk szerint az anyai dédszülők örmények voltak, s ez több nemzedéken át látható jelzéseket hagyott a vonásaikon. A név írásmódját minden bizonnyal Pál apja, Gyula változtatta meg, mikor csapat-papot hátrahagyva vándorszínésznek állt, s úgy vélte, hogy neve nemességét hangosan hirdető betűkkel jobban hat a színlapon. Újságíró fia ugyanezt a hivalkodó írásmódot követte, míg közel nem került a kommunista mozgalomhoz, azaz polgári lapoknál dolgozott, a *Nagyvárad*i Naplónál, a *Pesti Hírlap*nál, a *Világnál*. Egyik gyönyörűen megírt szerelmes leveléből kiderül, hogy Nádas Magda hozományából gombgyárat akartak alapítani, fogalmam sincs, hogy miért épp gombgyárat, de gombgyárat. Néhány hónap múltán aztán Kelen József Városmajor utcai lakásán a Magyarországi Kommunista Párt alapító tagja lett, s ez alaposan megváltoztatta mindkettőjük életmenetét. Ha a gombgyár ötlete később felmerült, akkor csak nevettek. Ettől kezdve Pál azonban rühellni kezdhetette a nemességét jelző betűjeleket a nevében, s legalább az ipszilont elhagyta. Az ostrom utáni években még a megkettőzött s betű egyikét is elhagyta, hogy visszakanyarodjon neve pórias, anyakönyvileg egyedül hiteles írásmódjához. Konceptciónak, miszerint politikai beállítottságának változása szerint változtatott volna neve írásmódján, más adatok persze ellentmondanak. Az egyes politikailag körülhatárolható életszakaszokban ő maga sem maradt következetes, hol így írta, hol meg úgy. Mások pedig maguk sem tudták, hogyan kéne írniuk. Felesége következetesen Aranyossinak írta.

Pali velejéig bohém ember volt. Sokszor láttam a bohém barátaival, Orody Oszkárral és Solt Oszkárral, ám bohémiában ők sem voltak hozzá foghatók. Bohémiára született. Mint akinek a létezés semmiféle gondot nem okozhat. Nevének írásmódja sem. Amit mondott vagy csinált, nem volt mindig koherens, de bája volt, lebilincselő eleganciája. Fiukat az anyakönyvben és a keresztleveleiben egyként Aranyossynak írták, s ő mindhaláláig így is használta, Aranyossy György maradt, habár Franciaországban következetesen Georges Aranyossy lett belőle, ezen a néven publikálta francia nyelven írott könyveit, négy francia gyermekét szintén ezzel az írásmóddal anyakönyvezték a francia hivatalnokok. Bár esetében is érdekes névváltozatot mutat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető 10-69.138/1951. számú „B” dosszié, amelynek első aktája egy saját kezével, francia nyelven írott, Párizsban, 1951. október 19-én keltezett beszerzési nyilatkozat. Je soussigné, Aranyossi György, déclare me mettre au service du Allamvédelmi Hatóság, pour toutes les missions qu'il désirera me confier. S aztán így is írja alá a nyilatkozatot, amelyben elkötelezi magát a hatóság szolgálatára. Elhagyja nevéből az ipszilont. Vagy a szolgálat hagyja el az ipszilont, s ő ebben is követi őket. Az 1951. október 22-én, két példányban készült, szigorúan titkos jelentésében, amelynek tárgya „Lukács Imre” beszerzése, Bauer Miklós áv. őrnagy osztályvezető azt írja, hogy Aranyossi György beszerzését a beszerzési terv szerint, Párizsban hajtotta végre. Egy olyan írógépen írja, amelyen van a magyar helyesíráshoz szükséges hosszú ékezetes ó és ő, de nincsen í, nincsen ű, nincsen ú. A jelentés a továbbiakban a beszerezett fedőnevét használja, s részletesen tudósít a beszerzés körülményeiről. Unokatestvérünk, akit a családban francia néven szólítottunk, mindenkinek Zsorzs volt, pontosan húsz évvel később *Ils ont tué ma foi* címmel a párizsi Laffont-nál publikálta emlékiratát, ám ebben a könyvében életének e fontos epizódját egyetlen szóval sem említi. Habár könyve első részének éppen ezt a szépen hangzó és sokat jelentő címet adta: *Préface aux silences*. Családunkban talán senki nem volt, akit ennyire a csönd és a hallgatás jegyzett volna el magának. Nagy vidáman élte tragikus életét. Testi alkatában Georges leginkább közös nagyapánkra ütött, magas volt, sudár, lelkialkatában azonban inkább

a saját atyjára, ő maga is nagy bohém lett, őt azonban inkább olyan könnyedség és játékoság jellemezte, amivel minden szelleminek vagy lelkinék nevezhető mélységet sikeresen elkerült. Szellemes ember hírében állt, s az is volt, folyamatosan szóval tudott tartani, tartósan mulattatni tudott akár egy nagy asztaltársaságot, s a mulatság óráiban soha nem tett olyan benyomást, hogy valamit gondolna. Ha olykor mégis mélyenszántó gondolatok kimondására határozta el magát, akkor teljesen váratlanul mélyen szentimentális lett, giccses, s ettől annyira meg tudott hatódni, hogy gyakran meg is könnyezte önmagát. Ezeket a kínos pillanatokat olykor tréfával akartam elűzni, de ebben az egyben nem ismerte a tréfát. A beszerzés időpontjában a párizsi magyar követség sajtóirodáját vezette, amelynek azokban az években a magyar konzulátus épületében, a Rue Saint-Jacques-on voltak az irodái. „Lukács Imre” elvtársat „Modra” elvtárs telefonon hívta be azzal, hogy a követ elvtárs kérni szeretne tőle valamit. „Lukács” elvtárs a telefonhívás után kb. fél órával be is érkezett a követségre. A követségen „Modra” elvtárs közölte velem, hogy mielőtt a követhoz menne, egy Bpestről jött elvtárs szeretne vele beszélni. Bemutatásomra már nem volt szükség, miután legutóbbi párisi utam alkalmával találkoztam „Lukács Imre” elvtárral.

„Lukács Imre” elvtársat azzal az ürüggyel, hogy „Modra” elvtársat nem akarjuk zavarni, a követség egy másik szobájába, a jelenleg üresen álló katonai attache szobájába vittem át, ahol a vele való megbeszélést lefolytattam. A megbeszélés kb. másfél óra hosszúságú volt, az esetleges lehallgatás ellen a rádió nyitvatartásával védekeztünk. A megbeszélés elején közöltem „Lukács” elvtárral, hogy én az ÁVH képviselője vagyok Párisban, és ebben a minőségemben kívánok vele beszélni. Közöltem vele, hogy az ellenség elleni munkát már a határon kívül meg kell kezdeni, és hogy ebben a munkában számíthatunk az ő segítségére. Úgy látom, „Lukács” elvtárs rögtön megértette, hogy miről van szó, azonnal kijelentette, hogy mindenben számíthatunk az ő segítségére, és nagyon örül, hogy ilyen kéréssel hozzá fordulunk. Ezt a Párt részéről igen nagy megtiszteltetésnek veszi, és ennél nagyobb örömet semmilyen hírrel neki nem szerezhetünk volna. Leszögezte, hogy mielőtt a munka részleteiről beszélnénk, ki akarja jelenteni, hogy képességeihez mérten mindennel a segítségünkre akar lenni. Ezután nagy vonalakban ismertettem azokat a feladatokat, amelyeknek elvégzéséhez számíthatunk rá. Közöltem vele, hogy munkájánál fogva számos, bennünket érdeklő értesülésre tesz szert, és számos olyan személyt ismer meg, aki a mi részünkre érdekes lehet. „Lukács” elvtárs ezután közölte velem, hogy a francia sajtóban megjelent egyes érdekesebb anyagokat eddig Sárközi katonai attachének adta át, és szükség esetén azokat le is fordította. Azt válaszoltam „Lukács” elvtársnak, hogy a katonai jellegű újságcikkeket a jövőben is fordítsa le nyugodtan Sárközi elvtársnak, a fontos az, hogy minden politikai értesülést a jövőben nekünk juttasson el, és a velünk való kapcsolatáról senki másnak, tehát Sárközi elvtársnak se tegyen említést. „Lukács” elvtárs a jövőben végzendő munkájával kapcsolatban néhány problémát vetett fel. Az első problémája az volt, hogy jelenlegi ismeretségi köre főleg párthoz tartozó értelmiségiekből és újságírókból áll. Miután én közöltem vele, hogy ismeretségét ki kell építeni a velünk szimpatizáló, de párton kívüli értelmiségiek körére, felmerült benne a kérdés, hogy nem lesz-e baja abból, ha esetleg ingadozó, nem teljesen megbízható személyekkel is érintkezni fog? Erre a problémára azt válaszoltam, hogy mi az ő munkájáért semmiféle előnyt nem ígérünk, de arról biztosíthatjuk, hogy ebből a munkából semmiféle hátrány sem származhat rá. „Lukács” következő problémája az volt, hogy a részünkre végzendő munka, ismeretségi körének kibővítése, a jelenlegi fizetése mellett nem lehetséges. Én biztosítottam arról, hogy a

mi munkánkkal kapcsolatos kiadásait mindenkor fedezni fogjuk, és igyekezni fogunk ezen a téren anyagilag is segítségére lenni. Itt aztán majd két egész oldal hiányzik, mert az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Aranyossy György személyiségi jogaira hivatkozva ezeket az oldalakat kitakarta. Kényes adatok, válaszolta kérdésemre a minden élethelyzetben mocsanatlan arcú, tökéletesen érzéketlenülített levéltári munkatárs, egy fiatal, sápadt nő, akinek hivatalosan a gondjaira voltam bízva a Történeti Levéltárban. Ezeknek a problémáknak a megbeszélése után „Lukács” elvtárral közöltem, hogy a jövőben „Modra” elvtárs fogja vele a kapcsolatot tartani, ő fogja részére a központ utasításait kiadni, és a feladatok végrehajtásáról „Modra” elvtársnak kell beszámolnia. „Lukács” elvtárs ennek szemmel láthatóan örült, kijelentette, hogy nagyon szereti „Modra” elvtársat, és örül neki, hogy ezentul „Modra” elvtárral most már ketten lesznek, akik itt Párisban az ÁVH-t képviselik. A beszélgetés végén közöltem „Lukács” elvtárral, hogy beszélgetésünk lényegét írásba kell foglalni. „Lukács” semmiféle ellenállást nem mutatott, csupán azt kérte, hogy gyengébb magyar nyelvtudása miatt a nyilatkozatot franciául írhasa meg.

Később a szolgálat felszólítására Georges megtanult magyarul írni, sőt igen hálás volt ezért a szolgálatnak. Minősítése titkos munkatárs lett, fedőnevét Almádira változtatta a hatóság, Almádi Imre, míg 1957. május 28-án a besúgói szerepre való teljes alkalmatlansága miatt ki nem zárták a szolgálatból.

A három összetartozó ember nevének eltérő írásmódja, az emigrációs és mozgalmi álnevek és fedőnevek tömkelegének díszkíséretében, történetünk szempontjából persze közel sem érdektelen. Ám abban a pillanatban, amikor Horthy Miklós kormányzó Aranyossit Moszkvába akarta küldeni, a nekem is gondot okozó írásmódbéli anomáliának nem volt jelentősége. Fontos volt, hogy a titkos delegáció addig induljon, amíg az oroszok be nem zárják az ostromgyűrűt Budapest körül. Aranyossi két feltétellel ment bele az azonnali indulásba. Horthy bocsássa szabadon a lefogott kommunistákat, amire huszonnégy óra bőven elegendő.

Adjon egy harminc névnél nem többet tartalmazó listát, mondta erre a nyilas Rátz, a protestáns Rácز vagy egy harmadik Rácз.

Meg fogja kapni a listát.

Egyedül ugyanis nem dönthetett egy listáról, előbb meg kellett találnia a felső kapcsolátát, Fitost, ezt azonban Rátz-nak vagy Rácз-nak nem mondhatta el.

Erre nincs idő, válaszolta erre Rátz vagy Rácз, a listát azonnal meg kell írnia. De közben mondja el, hogy mi a második feltétele.

Vegyéék fel a delegációba Horthy kormányzó Miklós fiát.

Azt ugyan nem tudom megmondani, hogy kik lettek volna a delegáció tagjai, s Magda nagynéném sem tudott a kérdésre válaszolni, mikor éjjel az ágya mellett ültem a dédanyánk életnagyságú képe alatt, a dédanyánk barokk karosszékében. S akkor sem tudott a kérdésre válaszolni, amikor 1970. június 2. és 1970. augusztus 31. között a Párttörténeti Intézet munkatársai, azaz a saját kollégái, nyolc alkalommal kikérdezték egykor volt életük menetéről. A történetet tehát nem pusztán az emlékezetemből idézem. A két történet nem is minden vonásában fedi egymást. És a történetek még inkább elütnek nagynéném 1978-ban a Kossuth Könyvkiadónál publikált memoárjának részleteitől. A valóság variabilitása láttán számomra szóbeli közlései tűnnek valószerűbbnek, bár tudom, hogy miként van az ember az emlékezetével, s ezért a saját emlékezetemhez tartom ugyan magam, de óvatosan kiegészítem a jegyzőkönyv és a memoár adataival, s nem csupán ebben az egy esetben.

Miért lenne szükség erre, kérdezte Rátz vagy Rác.

Mert különben olyan, mintha a delegáció egyenesen besétálna egy csapdába.

Rátz vagy Rác erre úgy tett, mint aki nem érti. Hogy érti ezt, kérdezte Aranyossitól.

Ha lefogják őket a németek, akkor Horthy majd mossa a kezeit, azt mondja a németeknek, hogy ez egy kommunista összeesküvés, s neki semmi köze hozzá. Ha ott a fia a delegációban, akkor világos politikai felelősséget vállalt a tárgyalásokért.

Erre ő most nem tud válaszolni, válaszolta Rác vagy Rátz, vegyen egy papírt, írja meg a listát, hogy a kormányzónak kit kell szabadon bocsátania.

Harminc nevet sikerült emlékezetből felírnia a papírra, s a nagynéném úgy emlékezett, hogy Rajk László neve állt az első helyen. Hiszen együtt voltak a Pireneusokban, a Le Vernet-i internálótáborban. Együtt szöktették meg őket onnan. A szöktetésben Magda nagynéném is részt vett. Konspirációs kifejezéssel élve, más elvtársakkal együtt szöktette meg őket. Bár létezik egy olyan változat is, amelyben nagynéném szerint Aranyossi Pál a Les Milles-ben működő internálótáborból szökött volna meg, s ebben az emlékezésében Rajk László neve elő sem fordul. Ha valaki elolvassa a Rajk-per anyagát, benne Rajk vallomását Le Vernet-i tartózkodásáról, akkor világossá válik, hogy egy adott pillanatban miként születhetett meg ez a másik változat. Ennek a változatnak Aranyossit minél nagyobb távolságban kellett Rajktól és a Le Vernet-i tábortól tudnia.

Mindenesetre megbeszélték, hogy két órán belül találkoznak egy megbeszélthelyen. Addig Rátz vagy Rác meg tud fordulni a válaszával, és az indulást sem veszélyeztetik. Ennyi időre Aranyossinak is szüksége volt, hogy a saját felső kapcsolatát megtalálja, tájékoztassa az elkészített listáról, engedélyt kapjon pártjától az utazásra.

Fitost azonban sehol a városban nem találta.

Számomra ugyan tényleg nem érthető, hogy miként találhatta meg őket ez a Rác vagy Rátz, hiszen akkor Fitos utasítását követve már hónapok óta nem tartózkodhattak a saját lakásukon, a Damjanich utcában, ott mi laktunk az anyámmal. Egyik éjszakai szálláshelyükről a másikra kellett a városban vándorolniuk a különböző álnevekre kiállított, az újabb és újabb rendeletek miatt minduntalan érvénytelenné váló hamis okmányaikkal. Laktak Solt Oszkárnál, laktak Orody Oszkárnál, ezek Aranyossi legjobb ifjúkori barátai voltak, távol minden illegálitástól és minden mozgalomtól, mindketten orvosok, bohém, ámbár bátor férfiak, majd laktak Lomboséknál a Garay utcában, vagy laktak Dési Huber István özvegyénél, Sugár Stefikénél, a Dési Huber István és Sugár Andor festői hagyatékával és Sugár Kata fotográfusi hagyatékával csordultig töltött Ipar utcai lakásban. Akkor pedig éppen Nádas István nyári házában laktak, Óbuda felett, a Testvérhegyen, amit Pista nagybátyám eleve bujkálási és túlélési célra vásárolt és rendezett be már csaknem tíz évvel korábban. Előrelátó ember volt. Saját nagynénjétől, Mezei Erzsébettől vásárolta meg a telket, akinek nagy kiterjedésű erdőbirtokai voltak ezen a vidéken, de amikor a család, a nagy gazdasági válság idején, hirtelen elszegényedett, Záza lassanként eladogatta az erdőit. Mikor aztán Aranyossi a felső kapcsolát még órák múltán sem találta, kereste a Semmelweis utcában, az Országos Kaszinóban, a Városházán is kereste, mert itt a hivatalnoki karban működött egy elég lazán szervezett, de igen agilis ellenállói csoport, amely kívül állt ugyan a kommunista hierarchián, de együttműködött velük; nem maradt más választása, el kellett mondania a feleségének, hogy mi történt, segítsen hát Fitost gyorsan megtalálni.

Ő meg is találta, mert volt egy biztonsági címe, ahol sürgős üzenetet hagyhatott.

Fitos, akinek a valódi nevét csak az ostrom után ismerték meg, Magda közleménye hallatán csak rángatta a vállát. Mondta, hogy a saját szakállára elmehet a férje. Nagynéném, aki egész életében arra törekedett, hogy uralkodni tudjon a zabolátlanságán, ami valójában az apja, azaz a nagyapám zabolátlansága volt, erre kifakadt, s ráförmedt Fitosra.

Na most, kérem, mondja meg, mióta csinálunk mi bármit a saját szakállunkra, ezt mondja meg nekem. Aranyossi vagy utasítást kap, s akkor elmegy Moszkvába a delegációval, vagy nem kap utasítást, s akkor nem megy el a delegációval.

Ha valakire ráripakodott, akkor még a szokásosnál is jobban raccsolt, s úgy beszélt, mintha cselédre ripakodna. Arra pedig köztudottan nem ripakodik rá az ember.

Velem ugyan soha nem ütötte meg ezt a hangot, ám én is jól ismertem önmagamból, nekem is bőven volt ebből a hangvételeből öröklött készletem. Én is egy életen át igyekeztem kordában tartani a ripakodási készletemet, s olykor sikerült is visszafognom.

Máskor meg szándékosan engedtem el.

Fitosnak kerek, barátságos arca volt, szelíd tekintete, az orra fitos, ami a nagynéném minden találkozásukkor külön bosszússá tette.

Miként választhattak beszélő fedőnevet az elvtársak. Egy fedőnév nem lehet leleplező.

Soha nem lett volna szabad hangosan megkérdeznie. A pártnak kellett tudnia, hogy mit tesz. A párt nem tévedhetett. Ezért aztán igen különös Markos Györgynek az az állítása az emlékiratában, hogy a Fitos álnevet a nagynéném találta volna ki. Miként adhatott volna valaki fedőnevet a felső kapcsolatának. Pedig minden bizonyosan így történt. Ebben az esetben az a verzió, amelyet nekem mesélt el, nem egyezik meg sem azzal a verzióval, amelyet Markos György ír le, sem azzal a verzióval, amelyet ő maga ír le a saját elvtársai által egyébként alaposan megcenzúrázott emlékiratában. Ott azt írja, hogy felső kapcsolata Jászberényi Karcsiként mutatkozott be, ők azonban Markos Gyurival Fitosnak nevezték egymás között.

Fitost a nagynéném ordítása sem lepte meg különösebben, vonogatta a vállát, ami a nagynéném neveltetése szerint egyáltalán nem volt megengedett, s ezt meg is mondta neki, maga pedig ne rángassa itt nekem a vállát. Ami az ő raccsolásával különösen mulatságosan hangozhatott.

Fitos meglepő nyíltsággal azt válaszolta, hogy azért marad egykedvű a nagynéném fontos közleményével és indokolatlan felindultságával szemben, mert egy hasonló delegáció már átment a határon, meg is érkezett Moszkvába, s így nem tudná megmondani, hogy Horthy ezt az újabb delegációt vajon miért akarja utánuk küldeni. De ha tényleg mennek, akkor Aranyossi akár menjen el velük.

Rácz vagy Rácz a belvárosi találkozóra azt az üzenetet hozta, hogy Aranyossi első feltételét teljesítik, ám a lista első helyére egy másik nevet kell beírnia, mert Rajk nem szerepelhet a listán.

Ugyan miért nem szerepelhet, kérdezte a nagybátyám, s alig tudott uralkodni önmagán, ereiben kicsit megállt a vér.

Mert Rajk szabadlábban van.

Így került a lista első helyére dr. Weil Emil.

Aranyossi második feltételét illetően e pillanatban azonban nem tud válaszolni, mondta Rácz vagy Rácz, de legyen útra kész. Első feltételét a következő órákban teljesítik, a megnevezett politikai foglyokat néhány órán belül szabadon bocsátják.

Logikus volt, hogy a felső kapcsolatnak minden körülmények között mindent tudnia kell, míg az alsó kapcsolat csupán arról tudhatott, ami rá tartozott. Lebukás esetén a mozgalom számára így maradt behatárolható azon személyek köre, akik közül valaki feladhatta őket. Így maradt a hálózat ellenőrzött. A gyanúba keveredett személyeket így lehetett kikapcsolni a hierarchiából. A kikapcsolásnak gyorsnak kellett lennie. A hálózat működőképessége volt a tét. Ez a mozgalmi ige, a kikapcsolás, olykor végzeteset jelenthetett, soha nem mondták ki, hogy mit, de adott esetben gyilkosságot. Ezt a különleges esetet egy többes számba helyezett ige írta le, elintéztük. Éjszakai monológjaiban többször használta a nagynéném az igét. Olyan pszichikus ereje volt az igének, hogy számomra is átélhetővé vált; a fiúk elintézték. A gyilkosság a mondatban büszkeség tárgya lett. S ahogy most a Politikatörténeti Levéltárban látom, a végzetes igét egyetlenegyszer, egy neves francia kommunistával, Marcel Gittonnal kapcsolatban írásba is adta.

Gitton a német–orosz szerződés aláírása után dühödten háttal fordított a Francia Kommunista Pártnak, korábban a párt nemzetgyűlési képviselője volt. Nagynéném szerint a német megszállás alatt kiderült róla, hogy a rendőrség embere. A saját kézírásával áll az éjszakai elbeszéléseiből ismerős ige az 1970. július 17-én felvett vallomás jegyzőkönyvének utolsó oldalán. Az elvtársak aztán elintézték. Mielőtt aláírta volna a mozgalmi életéről tett tanúvallomás soros jegyzőkönyvét, ezt még szükségesnek érezte írásban, saját kezűleg hozzáfűzni.

Ma már tudhatjuk, hogy éppen fordítva történt. Gittont azért vádolták meg besúgással a saját elvtársai, hogy legyen miért megölniük.

A német–szovjet barátsági szerződés felett érzett dühében Gitton odáig ment, hogy ténylegesen együttműködött Jacques Doriot fasiszta mozgalmával, a Parti Populaire Français-zel, s rendszeresen írt is a mozgalom lapjába, a *Cri de peuple*-be. De spicli nem volt. Nem tudom itt nem megemlíteni, hogy valamivel korábban maga Doriot is kommunistából vedlett fasisztává. Gittont 1941. szeptember 5-én, világos nappal, a németektől megszállt Párizsban terítették le az elvtársai a Rue des Lilas és a Rue de Bellevue sarkán. Azt is tudjuk, hogy Marcel Cretagne hajtotta végre a kivégzést, akit az akciócsoport tagjaként Focardinak hívtak a fedőnevéen. Kivégzői tudták vagy nem tudták, tulajdonképpen egyre megy, de a mozgalom dramatikájához szorosan hozzátartozik, hogy Marcel Gitton néhány nappal a kivégzése előtt annak ellenére mentette meg Jacques Duclos-t, a Francia Kommunista Párt illegalitásában élő főítkárárt a lebukástól, azaz a biztos haláltól, hogy pártjának már tényleg jóval korábban háttal fordított.

Drámai pillanatokkal ajándékozta meg őket a kétszintes pince alsó traktusában 1944 novemberében a végzetes szombat, amikor a Margit híd összeomlott. Szoros napirendben éltek. Róna Magda éppen elkészítette odalenn az ebédjüket, de még nem hívta enni őket. István nagybátyám és az apám a felső traktusban, rendes napirendjüket követve, okmányhamisítással foglalkozott. Volt ott erre egy gondosan berendezett kis kabinetjük. A papírokat úgy kellett mosniuk és vasalniuk, hogy a papír a kimosott írások helyén se vékonyodjon el, vagy ne ráncosodjon be. A hamis papírok felismerésére specializálódott nyilasok és rendőrök fény felé tartva néztek át az okmányokon. Kíméletlen precízióval dolgoztak. A monstruózus háztömb egész csőrendszere többször belerendült a robbanásba, félő volt, hogy abban a pillanatban eltörik, elárasztja a pincét a víz, a szennyvíz, a gáz vagy egyszerre valamennyi. Tűz üt ki, mert elszakadnak a falakban a villamos vezetékek.

Várták a következő robbanásokat, de csak a föld rendült, vele rengett, zörgött, csikorgott és reszketett a háztömb.

Talán a ponton, a razzia vagy a szabotázs volt a legelső idegen szó, amelyet specifikus hangzása miatt megjegyeztem, értettem is. Már négyévesen elteltem a szavakkal, a hangzással, a gesztusokkal, a rohanó folyó látványával, a sűrű, sárgásszürke emulzió hatalmas tömegének sebességével és roppant erejének tudatával. Ez a minden, a magam kis mindensége, nem mimikusan, hanem empatikusan érdekelt. Nem én tettem magamévá a szavakat, az információkat, az emóciókat vagy a jelenségeket, hanem a szavak és a jelenségek tettek magukévá. Felszívódtam bennük, engedtem nekik, bármelyiknek engedtem, bármikor bekebeleztek, s így hatoltak el az értelmemig. Ha lett volna, ha van is, ezekben a pillanatokban elveszítettem tőlük az éneket. A más járatokon érkező ismereteket nem tudtam felfogni, nem értettem.

Észvesztő volt az énéstés. Az ember énje, azaz tulajdonságainak együttese olyan, mint a föld valamelyest kihűlt, vékonyka kérge, alatta azonban a magma tisztán fizikai birodalma izzik.

Halottakat rejtett a jéghideg mély, a rakpart és a híd halottjait. Ezt is tudtam. Én voltam a jéghideg folyó az örületes sodrásával, amint magába fogadja. Még évtizedekig nem értettem, hogy nem én vagyok a halottjai. Azt is tudtam, hogy a Duna rohan a tengerbe, meg nem áll, viszi, a tenger pedig igen nagy víz, amíg ellát a szem, s még annál is tovább, akkora. Onnan jönnek a sirályok. Sokáig, igen sokáig semmi mást nem akartam, mint látni a tengert. Karjukkal mutatták, hogy merre és mekkora.

RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI FANNI NAPLÓJÁBÓL (II)

*Közzéteszi Ferencz Győző**

1946

Augusztus 19.

Azt mondtam magamban, hogy én már nem is élek, befejeződött az életem, ha Miklós nincs többé, és most mégis újra kezdek írni. Igen sajnálom a sok elmaradt, le nem írt időt most. Miért is? Talán, mert ez is Miklóshoz tartozik valamiképpen, és az ő csodálatos életét egészíti ki az is, amit nélküle ugyan, de magamban hordozva én élek meg. – Kezdem ott, hogy augusztus elsején, anélkül, hogy akkor még tudtam volna, megjelent egy zsidó lapban a hír: Győr mellett, Abdán felnyitottak egy tömegsírt, és a megtaláltak és megállapíthatók névsorában szerepelt teljes névvel, pontos adatokkal Miklós. Ezt aznap még nem tudtam, de csütörtök este súlyos rosszullet fogott el: émelygés és hasmenés, fejfájás. Korán lefeküdtem, olvasni próbáltam, nem ment. Vissza-visszatérő

* A napló gondozott, teljes szövege a Jaffa Kiadónál jelenik meg 2014-ben.

álmaim voltak, csodálatosképpen valami zavaros visszatérő, amiben Kelen Péter Pál szerepelt folyton, a központi igazgatónk. Aztán az éjszaka még rosszabb lett, sokszori felkelésekkel értem meg a reggelt, és amikor már öltözni kellett volna, rájöttem, hogy nem tudok, készültem felmenni nagy ügyel-bajjal [Kovács] Margitékhoz, hogy megkérjem, telefonáljon be a Rádióba, de szerencsére valami miatt éppen ő jött le hozzám. Elmagyaráztam neki mindent, hogy mit mondjon, valensi ki a gyomorrontásom miatt. Aztán igen-igen rosszul voltam késő délig, amikor végre megjött [Gyarmati] Laci, aki nagyon lázasnak talált. Ricinust adott, a szívem rosszul vert, lázas és jéghideg voltam egyszerre. Szíverősítőt adott, és meglehetősen nyugtalanul elment. Később jöttek még Kun Miklós a bolond Mezeivel rövid időre. Riza néni jött el tipegni-topogni körülöttem. Anyuska Jászberényben volt még akkor. Miklóstra vártam leginkább, mert tudom, milyen csupa lélek és szeretet, és ő nyugtatott meg legjobban. Aztán este megint Laciék, és közben folyton Margit és mamája. Nem tudták, mit csináljanak velem, hogyan kényeztessenek, mi mindent segítsenek rajtam. Két édes drága tündérem. Szombaton már egészen jól voltam, de megígértem, hogy még fekvé maradok. Reggel megnézett Laci, és akkor váratlanul délután is eljött, méghozzá Lolával együtt. Kicsit furcsa volt. Alig ültek itt rövid ideig. Lola kicsomagolta, amit a Rádióból küldtek: az első forintelőleget, meg valami lisztet és cukrot, az utolsó „kalóriákat”. Ezután a jó pénzzel nem adnak többet. Aztán Laci előhozta: Lola bent járt Dezső bácsinál bejelenteni, hogy nem jövök ebédre, és akkor mutatott egy újságot, amelyben ez és ez a hír állt. Teljes csöndben, szíven ütötte hallgattam, nem akartam meg se nyikkanni. Hát igen, tudtam, hogy nem élhet, mert akkor híre jött volna már akárhonnan, de ezt nem vártam most mégsem. Rövid szavakkal, tárgyilagosan kérdezősködni próbáltam, aztán megmutatta az újságot. Igen, nagyon pontosan ott voltak az összes szükséges adatok. Az jutott eszembe, hogy körülbelül akkortájt, mikor újra eltemették Győrben, akkor jártunk arra, éppen akkor, kifelé menet Brüsszelbe. Két autóval mentünk, [Ortutay] Gyula, Schöpflin Gyuszi és én az első autóval, és ott, a győri Városháza előtt, a Főtéren vártuk be jó óra hosszat a másikat, amelyen a postatanácsos meg a Böröcz nevű másik útitársunk maradt le a zuhogó esőben. Akkor ott, a győri Főtéren állva, szorongva nézelődtem. Hát itt látták legutoljára. Igen, ezen a tájon maradt le a többi. Itt volt a legnagyobb nyomorultabb helyzetben. Míg én most gépkocsin repülök ki nyugat felé, mint az istenek különös kegyeltje, az elsők közt mehetek „napnyugati őrjáratra” a vészek után. Nem beszéltem akkor erről Gyulának, minek rontsam a kedvét. Egyáltalán, arra nagyon kell vigyázni, hogy az ember ne mutasson semmit abból, hogy halált hordoz magában. Az emberek nagyon kényesek és érzékenyek a halál szagára, elidegeníti őket azonnal. – Szóval Laci akkor mellém ült, és kicsit elengedtem magam, sírdogáltam röviden. Aztán este elmentek. Sevenalt hagyott itt, hogy bevegym, jót tesz ilyenkor. Persze nem vettem be, hanem jól át- meg átengedtem magamon a legszörnyűbb fájdalmakat, folyton hajtvam magamat, hogy fájjon még jobban, még sokkal jobban, hiszen sokkal, sokkal többet érdemelek. Nem aludtam el nagyon soká. Leveleket írtam. Elsősorban Sík Sándornak. Tudtam, hogy vidéken van, KLOSZ-tanfolyamon adott elő Marcaliban. Ebben a levélben nagyon kiöntöttem mindent, ami feléje bennem volt. Az utolsó együttlétünkől Miklóssal, a kételyeimet és az összeomlásomat. Aztán Cs. Szabónak írtam, megköszöntem a cikket végre, de nem fejeztem be. Aztán olvastam Mik naplójából, aztán már hajnalodott, mikor elaludtam. Másnap már fel is kelhettem volna, lázam nem volt, de végtelenül gyenge voltam. Megint eltelt a nap látogatókkal. Gyula különben tegnap is itt járt, hívta az éppen ott lévő Frankl Rózsit. Pillanatig furcsállottam, most már megértettem.

Azért, mert elmondta neki, amit ő már tudott akkor, de úgy számított, hogy majd hétfőn, ha elég erős leszek, elmondja. Eltelt a nap sok-sok fegyelmezettséggel, ettem is már valami keveset, és amikor este végül mindenki elment, nagyon élesen megtudtam, hogy mit jelent, hogy nincs többé. Térdepelve szoktam a kis feszület előtt imádkozni hosszú idő óta már, hogy hazatértem, és Miklós feszületét kitettem, Stadler Frieda néniétől visszakapva, ő őrizte. Ez az ima volt életem legkínlódbb imája. Vonítani és szűkölni kellett volna, ehelyett csak halkán tudtam nyöszörögni, és aztán olvasni próbáltam megint a naplót. Valami álmoság jelentkezett, ledobtam, de egyszer csak megjelent a régi, gyerekkori, elavulás előtti félálomból ismert rém: „a bácsi”, aki miatt hosszú éveken át fel-felsírtam, és ilyenkor csak az nyugtatott meg, ha Anyuska ágyába vett. – Valami különös, sunyi és kárörvendő arc pókszerűen egy sarokból, leselkedően fölényes, félelmes nyugalommal, és érzem, hogy behálóz, elveszi tőlem a nagy szabad síkságot körülöttem, valahogy felgöngyölít és megsemmisít. Mint a nyíl, ültem fel, és felgyújtottam a villanyt: Uramisten, én most meg fogok örülni, és biztos így van, mert rémesen félek attól, hogy meg fogok örülni. És ha már félelem jelentkezik, akkor is már itt van az örület, döbbsentem rá irodalmi emlékekből, hogy így szokott az lenni. Igen, hát én vagyok az Ágnes asszony, aki még rendet akar csinálni, a foltot ki akarja mosni lepedőjéből, és szorgosan próbálgatja. Igen, a magam sürgető érzésével, hogy most mindent el kell rendezni gyorsan, mert aztán vége. Nem leszek már képes rá. És ez a fájdalom, jaj, kimentem a tükörbe nézni. A zavaros, ijesztő szememet csak még rosszabb volt látni. Azt hittem, keresztbe nézek mindjárt, mint Rózsi kicsi lánya, Emmike, mikor az agyhártyagyulladás fellépett, azaz nyilvánvaló lett, és egy reggel arra a borzalmas kancsali arcocskára ébredtünk. Jaj, most gyorsan elszabadul valami bennem, és kiabálni kezdek. Jaj, segítség, fogjanak meg, csináljanak valamit velem, mert nem tudom magamat tovább tartani. Kihez forduljak segítségért? Margitékát nem verem fel ilyenkor, éjjel 1 órakor. Átküldetek Kun Miklósért, de hát csak a házmesternek [sic!]. Felvettem siető határozottsággal a pongyolámat, lebotorkáltam a sötétben a házmesterhez, hogy hívja át Miklóst, igen rosszul érzem magam. – Aztán jött Miklós nagy sietve, és akkor már csak annyi erőm volt, hogy megkérjem, ne haragudjon, amiért zaklattam, de nagyon félek, hogy meg fogok bolondulni, és megmondtam, hogy megtalálták Miklóst, és elmondtam, amit tudok. Rettenetesen kirobbant belőlem a zokogás akkor. Miklós is összeroskadt, mikor meghallotta, csak a kezemet fogta, és azt hiszem, ő is sírt, inkább csak éreztem, mintsem figyelni tudtam. Aztán Cardiasolt adott, és a megkezdett feketémet végigfőzte, és bevetttem a fél Sevenalt, és lefektetett. Egy ideig fogta a kezemet, és figyelte a pulzusomat. Olyan jólesett az egész szörnyűségben, hogy valakit szívvel, megértéssel, hozzánk tartozással éreztem magam mellett. Sokat beszéltem, ahogy emlékszem, mindent igyekeztem tárgyilagosan elmondani, ami bennem összevissza forgott. Aztán csillapult ez a vad zűrzavar, és aktuális politikáról, másról beszélgetett Miklós, ahogy a fejem fölött lévő Rákosi-könyvbe lapozott. Mert amikor rám tört a félelem, hogy most megőrülök, és teljesen elszakadok a realitástól, védekezésül ezt kaptam le a könyvespolcra: Rákosi *A magyar jövőért* című könyvét, hogy visszavigyen abba, ami van. Aztán keringélt a Sevenal a fejemben, és Miklós csak üldögélt beszélgetve mellettem. Mondtam, hogy menjen már haza, de jólesett, hogy itt van. – Ment, mert közlekedési tilalom volt akkoriban még éjjel 1 órától hajnali 4-ig, és elaludtam. Félálomból ébredve csak azt hallottam, mikor becsapódott utána az ajtó. Reggel persze nagyon kialvatlanul, összetörten mentem be, de soha ilyen boldogan, hogy van hová bemenni, van mit elkezdni, megcsinálni, van feladat és munka előttem. Gyulának cédulát írtam az

asztalára, hogy mindent tudok, de most ne beszéljen róla. Nem voltam biztos benne, hogy bírom-e hallgatni nyugodtan, és annyi munka várt, nem akartam elmaradni benne. Aztán lassan megbeszéltünk mindent, Gyula azonnal nagy akciót indított, írt mindenfelé, Nemzeti Bizottságba, a pártokhoz, a polgármesterrel beszélt dízsírhely ügyében, szóval nagyon kézbe vette a dolgot. Persze rengeteg munkája közben rám is háramlott belőle, hiszen nem volt olyan egyszerű a polgármesteri beleegyezés. Még nem volt elég hosszú útja ott, míg eljutott az ügy az ügyosztályig. Rengeteg telefon, szaladgálás ide-oda, amit szerencsére a vállalati ügyészség bojtára intézett [hiányzó szövegrész]ben. Közben telefonok Győrbe, oda-vissza, az ottani MTI-kirendeltségvezetőhöz, aki intézkedett a zsidó és egyéb hatóságoknál, hogy hétfőn, azaz augusztus 12-én jövünk. Szombat délben még nem volt egész biztos, elintéződik-e a sírhely ügye. Ti. a fővárosi ügyosztály írásbeli igazolást kért arról, hogy Mik valóban megérdemli-e a sírhelyet. Erre pedig az ő esetében a Művészeti Tanács illetékes. A Művészeti Tanácshoz fordultam, ahol is bizonyos Szőnyi Kálmán nevű főtitkár kijelentette, hogy ez nem olyan egyszerű, mert ehhez tanácsülési határozat kell, viszont a nyári idény miatt tanácsülést nem hívnak össze. Kérdésemre, hogy hát ki intézheti ezt el tekintélye latba vetésével, egyetlen ajánlással, azt felelte, hogy legfeljebb Kodály, de ő nem valószínű, hogy elérhető. Megkeseredett a szám, megint egyszer. Mondtam is Gyulának, kicsit remegő ajakkal, hogy kár volt az egészten ilyen formában elkezdni. De Gyula nem volna Gyula, ha erre nem a legfelpaprikázottabban ne kezdett volna mindenüvé újból telefonálgatni. Kereszturyt kerestük két napig, hiába, mert minisztertanácsok voltak, vagy más miatt nem volt elérhető. Végre, mikor sikerült vele beszélni, természetesen rögtön vállalta, hogy saját személyében igazolja a Fővárosnál Miklós érdemességét, nem kell a Művészeti Tanács. Persze szombatra már előkerült Kodály beleegyezése is, a Főváros ki volt elégtíve, és késő délben, hazamenetelem előtt jött a felszólítás, hogy vasárnap délelőtt, másnap menjek be a Vas utcába a temetés részleteit megbeszélni. Másnap vasárnap, 11-e volt, házassági évfordulónk, a tizenegyedik éppen. 1935-ben is vasárnap volt ezen a napon, és most elindultam Miklós temetéséről intézkedni. Nem akaródzott sehogy sem egyedül intézni, olyan járatlan vagyok ilyesmikben, és félttem is kicsit ettől. Elmentem hát Zöld Feriékhez, mert különben is arra kellett mennem, Verával egy korábbi megbeszélést lemondani. Vera olyan édes ezekben a napokban, folyton velem van, ahogy csak teheti. Zöldéknél annyi a gond és baj, betegség. Ragyogó vasárnap volt, mint ezen a nyáron minden vasárnapon, és Feri egyszer végre uszodába készült a kis Antival. Persze nem volt szívem elmondani, hogy azért jöttem, hogy megkérjem, kísérjen el. Elmentem hát mégis egyedül. Utálatos hivatali alkudozások a „részletekről”. Kiderült, hogy egészen más összeget mondtak telefonon, érthetetlen módon. Éppen a kétszeresét követelték mint hivatalos díjszabást. Csak a szerdai temetési időpontot állapítottuk meg, a többi hétfőre maradt. – Jól elfojtott feldúltsággal mentem haza ebédelni. Aztán délután némi lustálkodás után át Budára, Komor Gizihez. Szegényke fáj, fáj változatlanul, de közben kicsit mégis gépel Bandi nagy regényén, azt másolja, és mint mondja, számára is érthetetlen módon, most nem készül úgy a halálra, mint tavaly ilyenkor. Sejtelve sincs, hogy fogja kibírni a telet, de foglalkozik a jövővel. – Margiték úgy kényeztetnek, annyira meghatóan, sírnivalóan édesek velem. Másnap, hétfőn reggel korán bementem a Rádióba, nem bíztam benne, hogy eljönnek értem. Gyula megpróbált az utolsó pillanatban lebeszélni, hogy ne jöjjenek el mégsem. Gyulán kívül [Tolnai] Gábor és [Baróti] Dezső jöttek a nagy Graham kocsiban, és a kis Topó már hajnalban elindult, hogy lassúbb menete miatt körülbelül egy időben érkezzünk. Rekkenő, pokoli hőség volt

ezen a napon, mint napok óta már. Talán a Dunántúlon picit enyhültebb volt, mint Pesten. Amikor megérkeztünk, első utunk az MTI kirendelt vezetése mellett a zsidó hitközség volt. Persze azzal fogadtak, hogy el kell intézni először a fizetési formaszabályokat, és élénk tettek egy 610 forintos számlát. Gyula csak sziszegve káromkodott, de hát nem volt kedve az alkalom és a hely nyomasztó volta miatt alkudozni vagy számon kérni túlságosan, hogy nőhetett így meg a duplájára a kontemplált 300 forint, amit még telefonon bent közöltek velünk. Erősködtek, hogy hát változtak az árak, és az egész elő van készítve útra készen. A tisztiorvos reggel óta kint vár, most már biztosan visszament a hivatalába. A koporsó szállítóképes, és Pesten abban lehet eltemetni stb. stb. Kifizettük. Aztán vissza a Városházára, ki a tisztiorvoshoz. Amikor bemondom a bizonyítvány kiállításához szükséges adatokat, közben valami egyre feszültebb belső figyelemmel nézem az arcát. Intellektuális, finom, de kegyetlen, semmi megrendülést nem mutat. Tárgyilagos világnézetét, valamint az egész hivatalát az árulja el, hogy a feltételezhető tettesek felől érdeklődve egyöntetűen mondják, hogy SS-alakulat volt, tehát nem ők, nem magyarok, nem közéjük valók a világért sem. Holott az eredeti, hitközségi hír szerint hungaristák voltak. Az egész Győr városa büzlik ettől az elfojtási, eltussolási vágytól: mintha mi sem történt volna. Hiszen erre mi sem jellemzőbb, mint hogy 1944 novemberében történt hasonló esetek 1946 júniusában kezdenek napvilágra jönni, holott mindenki jól tud róluk, és állítólag a szem- és fültanúk jelentették is jókor az illetékes hatóságoknak, de hát más dolguk volt és van. Akta lesz mindenkiből, és ha a zsidó hitközségek rá nem jönnek országszerte, hogy ez mellékesen, a kegyeleti tényezőkön kívül jó boltot is jelent, mert mindig akad néhány hozzátartozó, aki alku nélkül kész minden anyagi áldozatra. Ha erre nem jönnek rá, akkor még ez a kis esélye is megszűnik annak, hogy napvilágra kerülhessenek az ügyek. Aztán kimegyünk végre a temetőbe. Mindjárt a kapu mellett hevenyészett friss sírok, egyik kiásva. Ott kapjuk készen, lezárva a gyulátlan faládát, ami cseppet sem koporsószerű, ládának is igen közönséges. Ragaszkodom, hogy kinyissák. Kelletlenül fognak hozzá, figyelmeztetve, hogy nagyon szétesett már az egész, mert „kétszer kapott levegőt”. Hát mégis kinyitják, és akkor belenézek. Pirosas ruhafoszlányok, valami sáros töltetű, töredezett mellkas, szétesett koponyacsontok. Csak a felső részét láttam, azt is a szájjpadlás felől. Felismerhetetlenül sáros minden, egyetlen erős, sárgás lábszárcsont, és mellette turistabakancsok megduzzadva, nyilván a földbeli nedvességtől, rothadástól. Egy Biblia foszlánya, Máté evangéliumánál nyitva, és egy fekete bőrtárca. A fiúk – érzem inkább, mintsem látom – visszahőkölnek mellőlem, eltávolodnak. Erős rothadásos, sajtos szag csap ki az egészből. Csöppet sem izgat. Annál inkább az, hogy a piros pulóverfoszlányok nem ismerősek, nem az a kötés, amivel az ő meleg piros pulóvere készült. Egy nadrággomb maradt csak épen és változatlanul. A többi ruhadarabot szeretném megfogni, megforgatni, és az egészet jó volna nyugodtan, apróra szemügyre venni, hiszen az enyém. Olyan végtelenül nyugodt vagyok, és csöppet sem undorodom. Nem értem a Bibliát, hiszen nem vitt magával. Úgy tudom, az övét, ami pedig velem szokott lenni, itthon hagyta. Lehet, hogy kért valakitől egyet, de az is lehet, hogy nem az övé volt. De egyáltalán, ő ez biztosan? Így szerintem semmi nem árulja el. A drága fej, a szőkeség mind-mind egyetlen sárkupac csak, és az öltözéke is változhatott, hiszen cserélgették darabjaikat. Isten tudja, kinek a rongyai kerültek rá. A fekete bőrtárca már üres, használhatatlanul nedves és bűzös, a benne lévőket kivették, és átvehető később. – Sürgetnek, és újra rázárul a láda fedele. Erősködnek, hogy itt kizárt dolog a tévedés. Az exhumálásnál a legnagyobb gonddal helyezték a testeket kettesével a ládákba, egyiket fejtől, másikat lábtól, számozták őket, és ennek

alapján emelték ki most is. Megfordul a fejemben: de jó volna mindet felnyitgatni és végignézni, hogy ez a bizonytalanságom eloszoljon. De hát – gondolom – mindegy most már, és megint újra és mindig tekintettel vagyok a többiekre, hogy várnak rám, és kellemetlen nekik, és sietni kell, és engedek, és elfojtom a kéréseim, aggodalmaim. Hát ha nem az ő lábszárcsontja vagy koponyarésze? Mindegy már, hol van, hiszen jelképes most már úgyminden. És már teszik is be a Tempo autóba nagy sietve, hogy minél előbb elindulhasson, hosszú útja lesz így Pestig, teherrel. Mi pedig elmehetünk ama Lusztig-rőfösületbe, ahol az exhumáltak holmiját őrzik. Elővesz egy nagy csomagot, amiben számozás szerint vannak különrakva a holtaknál találtak. Iszonyú erős bűze van a csomagnak is. Nem vesz kesztyűt, csak úgy, szabad kézzel adja át, Gyula kérésére azonban még jól becsomagolja, és a szívembe nyilall, mikor a drága porladozó papírokat a spárgával jól meghúzza, mintha akármilyen árut csomagolna. A két aranyfogat is gondosan beteszi külön papírba. Kíváncsi izgalom van bennem, mi lehet a csomagban, de hát hazáig nem lesz mód felbontani. Aztán Gyula kiadja a rendelkezést: elmegyünk Abdára, ahol kihantolták. Elmagyarázzák, hogy kell odamenni, rövid pár perc Gyórtól, a Rábca árterületén van ez, az országútról bekanyarodik egy keskenyebb út, arról egy elég modern Rákóczi-emlék mellett jobbra kell kanyarodnunk. Gyönyörű szép füzes ártér közepén visz egy még keskenyebb út. Még mielőtt a gátör házat elérnénk, szembejövőkől megtudjuk, hogy itt van a közelben éppen a gátör, és már jön is felénk. Fiatalabb ember, Gyula bemutatkozik mint nemzetgyűlési képviselő, és kéri, hogy mutassa meg nekünk a helyet, ahol ezeket elásták, és mondja el, mit tud a dologról. Elmeséli, hogy 44. november elején történt, mert ő 12-én bevonult, és ez még annak előtte volt, hogy egy szekér kanyarodott a kis ösvényre, ami tele volt emberekkel, úgy látta, hogy nagy részük agyon volt verve, a szekér oldalán vér csöpögött ki. Aztán őt elparancsolták a közelből. Egy SS-katona elállta az utat, tilos volt arra menni. Aztán hallotta, hogy felszólítottak négy embert: álljanak ki, és akkor négyen lekászálódtak a kocsiról. Nyilván azt hitték, valamiképp előnyös lesz, ha jelentkeznek. Azokkal bevitették a többi a kocsiról a legsűrűbb akácós bozótba, és azokkal megásatták a gödröt. – Aztán már nem látott a távolból semmit, csak hatvan lövést hallott. Ezért gondolta először, hogy hatvanan lehettek, de csak huszonkettőt találtak. Nyilván több golyót szántak rájuk. Alig voltak elföldelve, mint mondja, csak úgy sebtiben hányták rájuk a földet, és a fű tele volt vérrrel és agyvelődarabokkal. – Aztán ő jelentette az esetet, mint elbeszéli, mikor visszakerült, meg az egész környék is tudott róla, hogy egy SS-katona meg talán négy magyar katona csinálta ezt. (Tehát nem SS-alakulat, ahogy a Városházán könnyedén elintézték.) De hát senki sem firtatta, rendőrségi akta nem lett, így hát hiába nyomoztattam a vidéki rendőrkapitányságon a főkapitány Szimon Istvánon keresztül, meg a politikai rendőrség által. Nem találtak az adatok, mert, úgy látszik, senki sem vette komolyan. Minden valószínűség szerint ezek a szerencsétlenek nem sokkal azután, hogy elérték Gyórt, a megmaradt századok továbbmenése után kanyarodtak le ide. Mint Gyula most elbeszélte, ő már hallotta egy visszatérttől, aki Miklós közvetlen köréhez tartozott, hogy már Szentkirályszabadjánál teljesen tönkrement állapotban volt, úgy vitték kétoldalt emelve, mert nem bírta járni már, és nem akarták, hogy ezt észrevegyék, mert azokkal azonnal végeztek. Enni sem tudott már, és azokat a kenyérdarabokat, amiket néhol parasztok hajigáltak feléjük, sem tudták már belédiktálni. Így került végre a halálszekérre. Egy kórót téptem a gödörrel, ami összevissza hányt földdel ott árulkodott előttünk. Miklós sokkal hitelesebb sírjának éreztem, mint azt, ami majd itt adódik, Pesten. Aztán az útra érve hosszan szétnéztem, és magamba véstem a

képet, az édes dunántúli tájat a kis, tömzsi ártéri fűzfákkal, és arra gondoltam: látta-e még ezt maga körül azon a szörnyű őszön? Milyen borzalmas lehetett ez abban a sáros, szürke világban, mennyire más, mint ebben a nyári ragyogásban. Végtelenül nyugodtan hallgattam mindezt végig, nyugodtan mentünk tovább. Győrben bementünk a legjobb Fehér hajó étterembe, mert Gyula szólt az időközben előkerült ottani *Szabad Népszerűszerkesztőnek*, aki különben látásból régi ismerős, amint kiderült, a harmincas évek elején sokszor találkoztunk a Magántisztviselőknél, a szocialistáknál. Miklóst jól ismerte. Szóval, ennek a Magyar nevű szerkesztőnek szólt Gyula, hogy rendeljen számunkra ebédet, és beültünk, s finom ebédet ettünk, ettem végig nyugodtan, mintha nem az volna a hátam mögött, ami volt, de hát volt étvágyam, és nem tudtam volna komédiázni. Csak tárgyilagosan nyugodtnak maradni volt a belső parancsom, és ez talán túlon túl sikerült. Később a két újságíró bejött, és odajött egy Orbán százados nevű rendőrtiszt is, aki az ügyben most a nyomozást végzi. Elhozta a pontos exhumálási jegyzőkönyveket, rekonstruált rajzokkal, hol érte őket a lövés. Pontos leírással a megtalálás állapotában. Azt nem értem, hogy Miklóson szürke steppelt kabátot és kötött nadrágot emlegetnek. Ez nem az ő ruházata, de hát kicserélődhetett és változhatott közben egy és háromnegyed évig a meszes földben. Viszont a fogazatleírás az övé: a felső, alulso fogazat hiányos, vagyis az a nagy elülső foga, ami akkor kezdett már erősen mozogni, mikor bevonult, az biztos ki is esett közben, és talán az aranyfogak is így hullottak ki, és kieséskor tették félre, nem pedig még ő csomagolta gondosan el, ahogy először gondoltam, mert gyökerekkel együtt vannak. A tarkólövés állítólag azonnal halálos, és ezeket két mellkasi lövés kivételével ez érte. Amellett szétrepesztí a koponyát, ezért nem maradt egyben. Ez izgatott főként: a lengyelországi, észak-magyarországi mozgó tömegsírok motoszkáltak bennem, ahová együtt hányták be a még élőket a halottakkal. Még a tisztiorvos is a leghatározottabban megnyugtatóan, hogy a tarkólövés a legbiztosabb halál. Aztán végeztünk ezzel is, csak azt tudtuk meg, hogy egyelőre csak a parasztgazda van meg, akitől a szekeret bérelték, semmi több. Űthetik is bottal a nyomát ennyi idő után, és amikor az egész „közeg”, amiben történt és történik most a „jóvátételi kísérlet”, a teljes ellenállást és elfojtást mutatja. Hazafelé indultunk végre, a fiúk alaposan elcsigázva. Dezső a sok hetyke beszéde után, mint egy nagy lomha zsák, összevissza dülöngélve az autóban elaludt, Gábor zöld és sárga volt, csak Gyula meg én maradtunk aránylag épek. Láttam a szemközi tükörből a Miklós sofőr fürkésző tekintetét rajtam. Csak a riadt, elkínzott szememet láthatta. Egyre melegebb lett a délutánba menet. Túl Komáromon, lekanyarodtunk a Duna partjára, és akkor egyikünknek eszébe jutott, hogy meg kellene fürödni. Nagyon rábeszéltem őket, hogy én majd addig vigyázok a kocsira. Így azután le is vonultak a vízhez. A meredek part elfedte őket, csak a jókedvű loccsanásokat és kiáltásokat hallottam fölül. Eperfák szegélyezték az utat, és mert mindig is, gyerekkorom óta izgatott az útszéli fákról szedés, különösen az eper- vagy a fehérszeder-fákról, hát ágaskodtam és szedegettem. Mire Gyula – elsőnek természetesen – visszakapaszkodott az útra, így talált. Bizonygatta, milyen jó volt, és miért is nem tartottam velük. Mondom: nem olyan egyszerű nekem, mint nektek, ha nincs fürdőruhám, és nem is illendő. Ez se illendő – mondta –, fáról szedegetni ilyenkor. Nagyon megdöbbenem: hát ennyire félreértett, és most komolyan kioktat? Kicsit megnémultam erre, bár a sértődést igyekeztem elhessegetni magamtól. Igaza is van tulajdonképpen. Azonnal siettem vissza a kocsiba a többihez. Nem láttak meg semmit a cserkészésemből, és nem is explikáltam Gyulának. Egyre kimerültebbek lettünk, teljesen kifacsarva, összetörve érkeztem haza. A kápuban, amint kiszálltak, valami szeretetlen barátságaltant éreztem

már a búcsúzásnál, de lehet, hogy csak képzelődtem. – Kovácsék, az angyalok már nagyon vártak. Margit hatalmas tálcán sárga- és görögdinnyét, nagy csésze feketekávé, finom vajci cigarettát hozott le nekem. Mitévő legyenek a tündéri gondoskodásukkal, hogy viszonzhatom ezt? Soha, semmiképp. Azonnal hozzáfogtam kinyitni a kis csomagocskát az írásokkal, még Margit ott volt akkor, csak futólag láttam, hogy képek, az én utolsó levelezőlapjaim, amiket még Vácra írtam, voltak benne, aztán egy szerb felírású notesz, benne az ő ragyogóan tiszta, biztos, gyönyörű írásával ajánlás az elején, annak, aki megtalálja, hogy juttassa el Ortutay Gyulához. Magyarul, németül, szerbül, angolul, franciául. Aztán a versek, hol elmosódva, hol olvashatóan, azok, amiket Szalai Sanyi hozott, és néhol variációkkal, és még öt másik. Köztük a *Gyökér* című, amit még tavaly egyszer Háty Kari említett, hogy ilyen címűt is írt odalent, és ezenkívül négy kisebb volt *Razglednica* címmel. Azóta megtudtam, ez szerbül van, annyit jelent, mint képes levelezőlap, szóval körülbelül annak a versfajtnak felelt meg, amit *Carte postale* címen írt annak idején Párizsról. A szörnyű út közben íródtak ezek, az utolsó fél lábbal a sírból, Szentkirályszabadján, amikor már talán el is találta egy lövés, vagy csak a lezuhanóval dőlt le ő is. Erről egy pontos, villanásnyi kép, amit már nem volt ideje belemásolni a noteszbe, csak egy lapon van. Különös véletlen, hogy egy gyógyszerreklámlapon, mely egy röntgenképet mutat egy kézről. Tehát egyik oldalon a vers, másik oldalon a csontkéz. Drága csontos, gyönyörű kezei. Tizenöt éves koromban visszaborzadtam kicsit a kezeitől, hogy milyen csontvázkezek. Később, ahogy férfiasodtak, úgy nemesedett a formájuk, mindenki csodálta. Milyen véghetetlen finomságot, gyöngédséget és minden törekenységük mellett milyen erőt fejeztek ki a kezei, és mennyi bölcsességet. A kezei és az írása szorosan összefüggő képlet voltak. – Margitnak közben el kellett mennie, magam maradtam az írásokkal, és vinnyogva sírtam újra. A szoba tele lett ezzel a síri szaggal. A papírok közt az én fényképem is, magyar állampolgársági írás, születési bizonyítvány, levlapjaim. A noteszben két fénykép: anyja képe, az én kilencéves kori fényképem a *Levél a hitveshez* vers mellett, és egy kis imám, amit valamikor egy szeptemberi dátummal írtam róla, nem emlékszem, pontosan mikor. Tartalma szerint ítéve talán házasságunk első évében, amikor szakvizsgázni ment le Szegedre, a tanári diplomája előtt. Ezt vitte magával talizmánnak drága egyetlen Szentségem, és semmi sem használt, semmi sem segített. Az én bűnöm egyedül minden. Szétszóródott a gondosságom mindenkire ostobán és meggondolatlanul, és őrá maradt a legkevesebb. Nem értettem meg ostobán, szerencsétlenül ostobán akkor, hogy ő a legfontosabb, és nincs szülő, és nincs testvér, és nem számít, hogy Hermi az én rábeszélésemre maradt Magyarországon, és nem ment ki Londonba nagynénjéhez, Verához. Nem számít, senki sem számít, csak ő, egyedül ő, és rajta kell segíteni. Nincs fájdalom, nincs rossz, ami elég volna a büntetésemre. Az ő szenvedéseit semmivel sem tudom levezekelni. Mit számít az, hogy a barátok visszavonultak, hogy Gyula is, aki most annyira igyekszik rendbe hozni, jóvátenni azokat a mulasztásokat, akkor tele volt a saját élete problémáival? Azon az őszön, amikor az utolsó híradás jött, október 4-én, az újvidéki levelezőlapon Gyulához, akkor a Grill cégnél a kis szobájában a jövő hatalomátvitel terveit szőtte a többiekkel, és idegesítette, ha néha nagyon félve, szerényen bementem hozzá. Eszébe sem jutott, hogy valami hathatós módon kellene utánajárni, mi is lehet Miklóssal. Magam meg akkor még az előző életemhez tartoztam: kényelmes szerénységgel visszavonultam, és ostoba hiúsággal, hogy nem kérek, és nem leszek tolakodó, erőszakos. De hát csak én érezhettem, mit jelent, hogy ezek az idegenek, ezek a parádés barátok milyen távol voltak akkor. Mindenki a saját kisebb-nagyobb vagy vélt bajainak gőzében dehogya-

is tudott másra gondolni. Megszűnt a barátság és az áldozatoság, a saját élet volt egyedül fontos. Ő, én ezerszer átkozott és ostoba! Most ez van belőle, ez a síri üzenet és mérhetetlen szenvedéseinek tudata, amitől el kell vesztetni az eszemet, és csak bambán bámulni lehet a levegőbe, míg lassan valami szédülés nem kezd keringélni bennem. Volt-e ilyen valaha is? Lehet az, hogy a költő a síron túl is költő marad elsősorban, és nem csak megkínzott, levásott hús és csont? Arra kellett gondolnom, hogy nem kellett volna még a könyvet kiadni. Most így a felületes sietségben kimaradtak ezek a versek, pedig itt valami roppant szellemi erőfeszítés dolgozott, hogy ezek éppen június végén, még a könyv megjelenése előtt, tehát június 19-én kerültek napvilágra. Aztán a hivatali útvesztők, lassúságok persze nem engedték a további útjára kellő időben, így lehetett, hogy augusztus elején jelent csak meg a hivatalos értesítés a zsidó lapban. A megfeszített csodálatos akarat a „mű érdekében” még a síron túl is működött hát. Nem maradhattak rejtve és nem pusztulhattak el ezek a versek, bár a többiek írásai nagyrészt elpusztultak. Miklós félelmes alaposágával és rendességével úgy helyezte el őket a börtárcában, olyan gondosan, hogy a legjobban védettek legyenek.

Folytatom 21-én

Nap nap mellett írok valamit pótlásul, hogy behozzam a hosszú mulasztásokat. Aztán szerdán volt végre a temetés. Előzőleg a lapokban kommuniké, persze nem gyászkeretben, arra igazán nem volt pénz, és nem is lett volna ízléses Miklós esetében. Nagyon keserves volt előkészülni erre a napra. Előző nap koszorúválasztás, ahol a család is rendelte. Piros, inkább csak olyan szennyespiros őszirózsákból, fehér szalaggal, rajta egyetlen szóval: Fif. Hiszen így hívott legtöbbször. – Gyula behajtotta [Grosz] Dezső bácsin a győri költségeket, én nem kértem volna. Amúgy is a temetés előtti szombat délben igen sértődöttek voltak, mert elvittem megmutatni a *Szivárvány* című lapot, amiben a Madarassy-Beck Zsuzsa írt Mikről, persze még a régebbi adatok alapján, az eltűnéséről és az én megadott életrajzi adataimból. Szó volt arról, hogy sohasem volt pénze, és sokat nélkülözött. Ez fáj Dezsőéknek, de hát így igaz. Hiszen ha csak arra gondolok, hogy a március 19. utáni időkből is mennyit nélkülöztünk táplálkozásban, milyen leromlottan ment el. A legnagyobb vészek idején nem jutott eszükbe, hogy a szétfosztogatás előtt a telezsúfolt kamrájukból valamit nekünk is adjanak vagy felkínáljanak, hiszen jól megtanulhatták annyi év óta, hogy mi nem kértünk. Ha ajándékoztak néha egy-egy ruháralalót, hát elfogadtuk hálásan köszöngetve. Most látom csak elfogulatlanul, milyen alamizna volt az, amit Miklós kapott tőlük: az egyhavi „apanázs” körülbelül egy napi költségük volt a svábhegyi szanatóriumban, és az afrikai és hasonló szabású útjaikról hoztak egy-egy cigarettadobozt, ez volt minden, míg ugyanakkor hasonló gazdag barátainak és Jolán néni rokonságának mindenféle drága holmit bőven adogattak. Mindegy most már, nem törődöm a sértettségükkel. Gyula mesélte, hogy sírt Dezső bácsi. Késő könnyek, nem tudom sajnálni őt a legkevésbé sem, úgy megmutatkozott ezekben az időkből minden undorító kicsinyességük. A temetésről irtóztam. Kölcsön fekete ruhák Zsuzsától, és egy fűző is, hogy elformálódott, ödemától dagadt alakomat valahogy rendbe hozza a nagy nyilvánosság előtti „szerepléshez”. A Kerepesi temetőben megnéztük korábban kimenne, hogy minden rendben van-e. Hát persze hogy nincs. A koporsóra mégiscsak Dr. Radnóti Miklóst írtak, pedig kifejezetten anélkül kértem, és a fejfára is. Szégyelltem magam rettentően, micsoda ostobaság az ő neve mellett a doktor mint plusz. Gyula elrendeztette a koszorúkat a koporsón. Anyuskáéké, Dezső bácsiéké, Gyuláéké, a Magyar Írók Szövetsége koszorúja volt az enyémen

kívül, és egy névtelen. Azonkívül Major Tamásné sírcsokra. – Sík atya két papocskával imádkozott, a ravatalozó nem egészen telt meg, de kint még sokan álltak. Nem tudom pontosan, kik igen, kik nem. Néhány jó barát hiányzott, az biztos, a meghaltakon kívül is. Merev képpel hallgattam végig mindent. Gyula beszélt elsőnek, kicsit belekeveredve a mondanivalókba, úgy éreztem, hogy kissé hamisított „el-elcsukló” hangon. Sajnos nem tudok hinni neki ezekben a megnyilvánulásokban, mióta azon az emlékezetes 44. októberi estén úgy megjátszotta otthon a zokogást a Zsuzsa műeltűnése miatt. Veszedelmes színész, csak úgy melleleg. Beszélt a példáról, és ebben igaz meggyőződés csengett, hogy mennyire példa Miklós. Aztán következett Gergely Sándor az Írószövetség nevében, aki – bár nem is ismerte – igen szépen, egyszerűen szólt. Mik örült volna, hogy ő beszélt fölötte, ifjúságában nagyra becsülte az *Achrem fickó* című könyvét. De jellemző, hogy az Írószövetség nem talált más közelebb állót, az elmúlt időket együtt töltött író-társat erre a szerepre. Aztán Rubinyi Mózes, a Vajda János Társaság és a PEN Club nevében cirkalmas, igazi önképzőköri vagy stilisztikakönyvbeli búcsúbeszédet mondott, de az indulat mögöttese hitelesen őszinte volt. Szalai Sanyi következett, egyszerű tegező per Miklós aposztrofálással, megemlékezve szerbiai búcsújárásról. Ez megrendítő volt, nagyon nagy lett Sanyi ebben a beszédben. A Szociáldemokrata Párt nevében is szólt, nem csak mint utolsó mellette lévő barátja. Aztán Schöpflin Gyuszi a Kommunista Párt nevében kicsit az általános stílusból kilógó beszédet rögtönzött. Nagyon sápadt volt, nem tudtam megállapítani, idegességtől-e, vagy mert a megszokott merev, hűvös álarc mögött valóban meg volt rendülve, azért-e. Aztán nagyon sokan kint rekedtek, így Szakasits Árpád is, aki kint a halottasmenetre induláskor jött részvétét kifejezni. Szép volt tőle, hogy eljött. Igaz, Miklós szerkesztője volt a *Népszavánál*, hozzá vitte legtöbbször a verseit, de most a Szociáldemokrata Pártnál valóban megbecsültebbnek mutatkozott a Kommunista Párt. A menet elején Gyula rendezése szerint közte és Laci közt mentem. Ezek amolyan konvenciók, igazán nem sok köze volt Lacinak hozzánk, de hát nem tiltakoztam. Rémes volt a nézők sorfala közt kivonulni. Az összes részvétüdvözlések közt a legjelentőségtelesebb volt a Török Sándor forró kézcsókja. Megéreztem belőle az önvádat és a bocsánatkérést. Igen, azokon az utolsó fűszálba kapaszkodó reggelek egyikén, mikor Miklóst próbáltam Vácról visszahívni, hozzá rohantam fel a Rózsa-dombra, kora reggel, éppen borotválkozott, és felesége, a Hédi nem túl barátságosan fogadott. Meggyőzően fejtegették, hogy Sándorka nem tehet semmit, és különben is úgy tűnik, hogy jobb azoknak, akiket kivittek ebből az országból, ebből a félelmes bizonytalanságból, ami itt mindenkire vár. – Ők azonban mégsem mentek ki az országból, sikeresen bujdosnak, és most itt vannak együtt, Miklós meg nincs. A sír előtti beszentelésnél Gyula súgta, hajtsam rá az első rögöt. Buzgón meg is tettem, de az egész ügy, az egész temetés olyan rémesen preparálnak tűnt. Aztán a hantok zuhanása, elföldelés, virágok elhelyezése után jöttek az üdvözlések. Egyszer csak az Ilonka néni jött hozzám, Hilbertné, legédesebb közös gyerekkorunk tanúja és összemelegítőnk. Ekkor összecsuksultam, és ráborultam sírva. Rémesen küszködtem a sírással, nem akartam így, a báméskodó szemek előtt, de aztán Stefike is odajött, és őt sem lehetett, csak sírva átölelni. Édes, igazán megértő társam a boldogtalanságban. Aztán sokan nem is jöttek oda, akik ott voltak, csak messzebről láttam őket. A hivatalbeliek teherautón jöttek, ahogy láttam. Örültem a kis Gachot jelenlétének, és fáj és meghatott, hogy szegény Gelléri Judit a fél lábával, mankóval kijött. Aztán ennek is vége lett, Gyula betessékelt a kocsiba, Anyuskát is magunkkal vittük, és hazahozott. Itthon persze megköszöntem neki mindent még egyszer, és aztán magamra hagyott. Jó volt így. Mikor Margiték

hazaérkeztek, persze felcipeltek, és feketéztünk, megbeszéltünk pár aktuális dolgot gyorsan, aztán visszajöttem. Este még látogatók: csak Veronka, meg Vera később. Még nem ért egészen hozzám, mi is történt tulajdonképp, de megkönnyebbülés volt mindenestre, hogy ezen a paradéban túl vagyunk. – Másnap jóleső sürgöny Rajk Laciéktól, de a többfelé megjelenő szebbnél szebb nekrológok közt a Zelk Zoltáné, melyet igen szégyelltem, mert név szerint kisserkesztett és aposztrofált. Megírja, hogy nagyon hiányolták a kultuszminiszter képviselőjét. Igazán nem értem, azaz csak úgy tudom magyarázni, hogy egyszerűen nem figyelmeztette rá senki, és azért nem jött el, és nem küldött képviselőt sem. Vagy az is lehet, miután a jelentékeny ügyek számontartását a Kéry László végzi, hát elszabotálták szándékosan a dolgot. Ez a kis Kéry idáig egyetlen irodalmi folyóiratot, a *Magyarok* címűt szerkeszti, nagyon steril szelleműnek látszik, aki a kötet megjelenése előtt még soha sehol nem ismert Mik-féle pár *Papírszeletek*-verset nem jelentette meg a lapban, határozott kérésem ellenére, és Vas Pistától tudom, hogy valami egyáltalán nem sürgős, dilettáns pötyögésnek minősítette. Hát ha Gyulának valamikor még köze lesz a Kultuszhoz, ezt emlékezetébe idéztetem az ifjúnak. Meg kellene dicsőülnie, ha Miklós-kéziratot kap. A temetésről különben jelentést adtunk ki, elég jó sajtója volt mindenfelé. Gábor érzelmes írása, Zelké és Fodor Józsefé voltak a legbecesebbek. – Azóta csak próbálok élni a régi mederben megint, de hát tudom, hogy kiérződik rólam az az élettől való teljes elszakadtság, és ez taszítja az embereket. Talán ha elmegyek pihenni néhány napra, javul ez is. – Úgy volt, hogy a temetési és az új koporsóköltések, amire mégis szükség volt, hogy az egész, Győrből hozott faládát betehessék, még 1900 forintot tesznek ki. Erre teljesen ráment volna a 120 dollárom, ami megmaradt Brüsszelből, sőt, kiegészítést kellett volna kérnem. Ehelyett az történt, hogy kaptam à conto ismét pénzt odabent, és a Főváros valószínűleg visszatéríti a költségeket, ha pedig nem, akkor a Rádió fedezi. Így a pénz megmaradt, és Anyuskát akarom elvinni egy hétre legalább valahová, csak a változatosság, kikapcsolódás kedvéért. Most, a hét végén kellene mennünk, és próbálkozom mindenfelé. Jó lenne Banyába, egy olcsó újságíró-üdülőbe eljutni, ahol, ha nincs is szép idő, kellemes lesz, vagy Visegrádra gondolok. Ott, mint hallom, Major Róbert, a kis csúf közigazdász és népbírósi főmuki nyaral, akinek láthatólag megtetszettem néhányszori találkozásunk alatt, de végtelenül taszít, sőt iszonyodom tőle, nem szívesen találkoznék vele sehol. Beck Judit jött el hozzám, és hívogatott egy hétvégére hozzájuk Szentendrére, és Zsuzsa is hív Lupára, de oda mennék a legkevésbé szívesen, mert sok a munka, és a gyerekek folyton munkát adnának ott, természetesen állandó belső haptákba állva kellene szorgoskodnom, és erre igazán nincsenek most energiafeleslegeim. Napok óta tart a legrekkenőbb nyár, állítólag 75 éve nem volt ilyen, minden termény kisül, és az ember lassan megérti az ámokfutókat. Ma kezd először kicsit hűvösödni, de még így is patakzik a víz az emberről, ha a kora délutáni órákban villamosra ül. Teljes elhülyülést jelent számomra ez a meleg, és az idegszálaim borzasak már, változást, felhőt, esőt kíván minden, ehelyett északi fények, napfogyatkozás, napfoltok és mindenféle kozmikus jelek kísértenek. – Közben odakint Párizsban fúrják, fűrészelik ezt a korhadt alkotmányt, ami „hazánk sorsa”. Nagy, néma tömegtüntetés Szent István napján, a hercegprímás köré sereglő tömeg és irtózatos presztízssüllyedés a Kommunista Párt körül. Egyre kevésbé van hitele annak, hogy mit vallok én vagy a magamfajta kárvallottak. Hiszen persze hogy nem beszélhetünk másként azok után, ami számkivetettségünkben velünk történt. Ezerszer fontosabb egy Ortutay-féle kiállítás és politikai előadás, mint a legképzettebb zsidó vagy volt üldözött marxisták minden kitérő előadása és agitációja. Csak

azt hiszik el, ami az ő oldalukról jön, a többi számukra „múló” konjunktúra csupán, amit nagy óvatosan ki kell várni, és akkor megint eljön az ő idejük, a számlálhatatlan és mérhetetlen boldog „szajrézás”, a változatos és tömeges öldökléssel fűszerezve. – Jaj, az emberi butaság és rosszság megint, mindig, amin zátonyra futok. Laci és Lola butasága és ügyetlen felelőtlensége, ami elkeserít. Hiába minden erőfeszitésem, ami eredményt jelentene számukra, azt valahol elrontják mohó, kapzsi türelmetlenségükben. Minden esti imámba tartozik, hogy Laci feje, szelleme megvilágosodjék, és rendbe jöjjenek a dolgai: dolgozhasson ott és azt, amit szeretne, és megjavulna, kitisztulna, megbízhatóvá lehetne. Persze semmi sem sikerül, a magam megfagyott, meghalt egyénisége semmiféle szuggesztivitásra nem képes, anélkül pedig nem megy semmi.

Szeptember 8., Kisasszony napja

Harmincnyedik születésnapom. Most Eurüdiké maradt egyedül, és Orpheuszt nem engedik fel többé Hádészből egyetlen pillantásra sem. De könnyű is volna megállni, hogy ne tekintsek hátra, mikor tudom, hogy ez az ára a találkozásnak. Mikor lesz az a találkozás? – Tegnapelőtt, pénteken Cs. Szabó bejött értem a Rádióba, előzetes, régebbi megbeszélésünk szerint. Ki akart jönni a temetőbe Miklós sírjához. Autót kértem, nem akartam, hogy a melegben gyalogolnia kelljen, meg őszintén félttem is túl soká együtt lenni vele. Minden igaz szeretetem mellett mindig feszélyezett vagyok vele. Kimentünk hát, nem mertem felpillantani rá, míg a sír mellett álltunk néhány pillanattig. A friss őszirózsáimat a száradt, zörgő ott maradt koszorúk elé helyeztem, aztán sietősen eljöttünk. Még körülnézett, hogy milyen kedves, szép helye ez a temetőnek. Mondtam: igen, nagyon szerettünk itt csavarogni, mikor tanítóképzőbe jártam a Damjanich utcába. A rajzórám helyett mindig ide jöttünk. – Aztán hazafelé jövet azt mondta: most brutális kérdést tesz fel, hiszek-e a túlvilágban? – Mondtam: nem tudom, bizonytalan vagyok. Ő azt mondta, hogy újabban lett hívő, ebben az iszonyú pusztulásban, amit megéltünk. Nem hiheti, hogy így lehessen pontot tenni olyan sorsok, olyan életek után, amelyek teljes fejlődés, emelkedés, forrás állapotából zuhantak a halálba. Ezzel nem lehet mindennek vége, és nem lehet elhinni, hogy mi már mindent tudhatunk. Nem, még végtelenül sok minden rejtve van előttünk. – Mikor az önvádjaimról és lelkifurdalásaimról beszéltem, akkor is azt mondta, hogy ez csak békaperspektíva. Ha nem lettem volna ilyen, amilyen, akkor nem találhatta volna meg Miklós bennem azt, akire szüksége volt. – Persze nem akartam nagyon első személyű beszélgetésbe menni, azért nem fejtegettem tovább, hogy az ő zsenialitását nem befolyásolta volna ez. – De hát minden csak feltételezés, megmaradtam amellet, hogy csak én és mi, itt maradt asszonyok tehetünk a veszteségeinkről. Szép kis Danaida-társaság – tört ki belőlem, ahogy hosszú idő óta gondolom ezt. – Elváltunk a Keletinél. Jó volt egyedül maradni. Furcsán, fogvacogatóan hideg a Cs. Szabó minden őszinte, melegen baráti érdeklődése közben és mellett is. – Másnap Szerb Klári járt bent nálam a Rádióban. Tóni hazahozatalával kapcsolatban kért tőlem tapasztalati tanácsokat a teendőkről. Kollektíve hozták haza a többivel, és most Klári odautazik az exhumáláshoz. Mondtam: nem sok, amit látni fog még belőle. Elkészült rá. Megbeszéltük, hogy nem tudom, helyes volt-e ez az egész szörnyű nyilvánosság, és ő nagyon helyeselte. Egy érvével meggyőzött: hogy majd később úgy fogják látogatni temetőinket, ahogy mi annak idején a párizsi Père Lachaise temetőbe mentünk látogatóba Barbusse-höz vagy a kommunárokhöz. Hát ugyanígy fontos, hogy legyen egy mementó, egy hely, amelyhez kapcsolódik Miklós és Tóni emléke is. – Igaza van, és válaszként hatott rám, mikor kicsit utólag megbánva

és titoktartásomat kérve kijelentette, hogy: ha nem is ismerem fel, akkor is azt mondom, hogy felismertem Tónit, hogy így is legyen jele annak, hogy mikor élt, és mi is történt vele. – Igaza volt Klárinak, és örületig harapózó nyugtalanságaimat csitította el ezzel. – Augusztus 24-től szeptember 1-ig Visegrádon voltam Anyuskával egy hét szabadságon, és attól eltekintve, hogy nem túl tiszta volt a hely, ahol laktunk, és keveset adtak enni, igen jól rendbe jöttem. Persze hullámokban jöttek a kínok. Egyszer volt egy éjszakám, amikor megint kínozott: kit is hoztam én haza tulajdonképpen abban a faládában? Talán semmi köze Miklóshoz annak a néhány csontdarabnak és sárnak az idegen rongyok közt. Talán éppen egyik társát kaparták bele a ládába, akivel az exhumálás után egy ládába tették, és dacára az előadott nagy gondosságnak, hogy egyik fejtől, másik lábtól fektetve, számokkal ellátva feküdt, mégse ő volt az, összecserélték, és sietségükben már nem változtattak rajta. Ezért nyitották fel olyan ímmel-ámmal a ládát, mikor odamentünk. Aztán azt álmodtam, hogy valaki idegen értesített, hogy az ő halottja helyén más van, és az biztos az enyém. Erre szörnyű nyugtalanság fogott el álomban, hogy hát most mit lehet tenni? Végül az jutott eszembe, hogy csak hozassa haza azt az idegent az illető, itthon majd csendben, suttymban kicseréltetjük halottainkat. – Nyomasztó, gondterhelt álmom volt, egész idegenül jöttem vissza ebbe a világba, ha felszabadulva is, hogy már vége van az álmodásnak. Szóval, voltak Visegrádon rettenetes mélypontjaim, alig beszélgettem, szegény Anyuska nagyon unatkozott velem, de vigasztalták kicsit a séták és a csodálatos táj. Micsoda ősz volt, milyen földig rogyó teli gyümölcsfák, csodálatos mély, buja kertek, és örökké zokogtam belülről, hogy Mik nem látja ezt a békét, ami itt van. Megérkezett a tájba úgy, ahogy megírta, zászlós sörényű száguldó lovakkal, visongó gyermekekkel, ahol „kertjeinknek sűrű illatában fáján akad a hullni kész dió”. – Aztán melegebb időben úsztam, napoztam, nem törődve a tilalmakkal, és kisimultam a nagy összeomlásból, kipihentem magam, ha rövid volt is az idő. Egyik súlyos reggelen váratlanul betoppantak Gyuláék. Indul a *Fórum* című lap, és ehhez kérték el a megtalált utolsó verseket. A nyomdába kellett a kézirat. Szerencsére nálam volt, felékeztem, és odaadtam. Hivatalba menés előtt jöttek Gyula, Zsuzsa a harmatos, friss reggelen. Még felrohantunk a Salamon-toronyhoz a kilátást megnézni, aztán már robbogtak is tovább. De olyan jól felrázott és visszavitt a realitásba, hogy Gyula itt van: hozzá tartozom, kötelezettségeim vannak, élek. Hazajövetelkor Anyuska szemfülességével beszélt egy vasárnapi kiránduláson levő teherautóssal, hogy behoznak. Véletlenül a Parlament autója volt, nagyrészt altisztekkal és hasonlókcal. Persze senkit sem ismerünk. Útközben kiderült, miféle sötét reakciós társaság volt együtt. Talán nem is különösképpen azok, csak egy kis kémlelőnyílás volt ez az út az országra, az igazi [hiányzó szövegrész], amitől többé-kevésbé elzárva, bizonyos értelemben üvegházian élünk. Vagyis magunkfajták vagy hasonlóan gondolkozók között, vagy legalábbis hasonló szellemi nivójúak között. Ezekből meg dőlt a zavaros elvadultság és teljes bizalmatlanság minden ellenkező felé, mint amilyenek ők. El se búcsúztak, azaz nem is köszöntek, mikor elváltak előbb részletekben, majd később valamennyi. Sőt, a kicsikart elég drága útiköltségért megállapodás ellenére haza se vittek. Lelkileg teljesen összetörve értem haza. Elszoktam a szemét emberektől, és végtelenül letört, hogy ez van még mindig, pontosan úgy, ahogy Mik írja: „duzzasztja keblük sok kicsiny siker, s vidáman ölnek majd, ha ölni kell”. – Akármelyiküket képesnek tarthattam arra, hogy megtegye azt, amit Miklóssékkal tettek, még hozzá minden lelkifurdalás nélkül. – Itthon Gyuláékat nem találtam, ő most ment egyheti szabadságra. Közben egyszer kimentem hozzájuk. Édes jó gyerekzagú, meleg kis otthon az a lupa-szigeti is. A gyerekeket most nagyon

megszerettem, a kis Mariannal hosszan elbeszélgettünk egyoldalúan, mert ő nemigen szólt, csak bólintott, hogy jól érti minden szavamat, és úgy is cselekedett. Gyula elővett, mint tavaly is odakint, lelki sétára. Hogy tudomására jutott – nem is tudom, ki által –, hogy még elrendezgetnivalóim, aztán öngyilkossági szándékaim vannak. Erre várt határozott választ. Megmondtam, hogy nem tudok határozott választ adni. Beszéltem a hullámokról: a hiányérzet elviselhetlenségig fokozódó gyötrelmeiről. Mire ő a szokásos mondókát felelte, hogy olyan nagyon kevesek maradtunk így is összetartozók, használható, fontos emberek, és bár mindenki pótolható, nem lehet még megkritikáni sorainkat stb. Jólesett, hogy törődik velem, rám szánja kevéske perceit, de hát mégsem lehet Gyulával úgy mindenről beszélni, ahogy minap hazajövetelem után Kun Miklóssal volt egy ragyogó, beszélgető, megnyugtató délutánom, éppen a reménytelenség összeomlasztó ideje után, amit a hazajövetelünk váltott ki. Miklós beszélt az igazi kiválasztottságról, a világos vonalról. Ábrahámról Jézuson, Szent Pálon, Spinozán, Bergsonon, Marxon, Freudon stb. keresztülvisz. A csomópontokról, amiket ezek az ívek és csúcspontok jelentenek. Hogy az igazi hivatás a diaszpóra és a többi közé hullás, és azok asszimilálása hozzánk. Ezt az igazi és egyetlen felfogható kiválasztottságot akarja visszautasítani, megtagadni a cionizmus, ami ezt megszünteti az egybetömörülés által. És nem a pajeszos egy tömbben, szigorú zártságban élő zsidók a hivatás teljesítői, hanem a magunkfajta, ég és föld között lebegők. Ezt a hivatást viselni kell, ahogy Jónás is „malgré lui” fogadta el a ninivei küldetést. – Egészen megfrissültem ez után a beszélgetés után, de hát hogyan lehetne ezt Gyulával meghányi-vetni, hogy: nekik kell hozzánk asszimilálnunk. Még csak ezt kellene, hogy hallja. – Gyuszi írt ki nekem Visegrádra, hogy várta a leveleimet és a biztatásomat, hogy megbeszéljük mindazt, ami közöttünk kimondatlan maradt. Zavarba ejtett a levél, és mikor szabadsága közben bejött rövid időre, és bejött hozzám, hogy megbeszéljük, mikor jön el, végtelenül ideges és bizonytalan lettem, szinte a térdeim remegtek legnagyobb bosszúságomra. Aztán rendbe jöttem, és most már tudom körülbelül, mit fogok mondani. Azt, hogy végtelenül szégyellem magam azért a furcsa, érzelmes, emlékezős kis kalandért, ami a brüsszeli úton az együttlétünk volt. Hogy egyszer este, a nagy vacsoráról kicsit spiccesen hazajövet, a Kodolányi Gyulával bejöttek a szobámba valamit kivinni, és akkor búcsúnál minden teketória nélkül szájon csókolta Gyuszi könnyedén, én meg nyugodtan visszaadtam, és hogy ha együtt autóztunk vagy jártuk négyesben az utcákat, többször karon fogva vagy kézen fogva, hogy egyszer este egyedül jött be kivinni valami nálam maradt iratot, fél kézzel felpakolva, búcsúra hajolt felém, és megint szájon csókoltuk egymást hosszabban, és aztán átkaroltam a nyakát, és egy pillanatra ráhajtottam a fejemet. Aztán már vissza is vonultam, hiszen a csók közben élesen figyeltem, hogy semmi közöm tulajdonképp az egészhez, miért csináltam? Jeges józanság és kiábrándulás támadt fel bennem, és csak az volt még szép, hogy az ajtóból visszapillantva Gyuszi egyébként mindig bujkálóan és szigorúan összehúzott szemei kitágultak, és biztató örömmel, őszinte mosolygással néztek rám. Aztán sietett be a szobájába, hiszen nem lakott egyedül, a Kodolányi várta. Talán ezen múlt minden további lehetőség. – Mindenesetre meg kell ezt beszélnem vele, hogy most, ha visszagondolok rá, szégyellem, és talán együtt jobban tisztázódik az egész, hogy mi is volt valójában. – Ma születésnapom van, és bár ne lett volna, bár ne éltem volna meg ezt a harmincnegyedik évet, ezt az életet így, ami nagyon hasonló azokhoz az ijesztő kiszáradt tarlókhöz, kőkemény rögökkel, amiket most látni széjjel az országban. – Hosszú pepecselés után délben családi ebédre mentem haza. Hermiék a kis Andriskával, Laciék és Gréti néni voltak még ott. Sok virág az asztalon, jaj, csak nem

szabad gondolni a szedett-vedett, hőséges, elsötétített pesti ebédlőszobából, ami egyben Anyuska hálója is, arra, hogy milyenek is voltak a régi svábhegyi Kisasszony-napok. Nem szabad erre gondolni, csak arra, hogy szegény Anyuska hajnal óta sütött-főzött, és minden remek is volt. Kirántott húst kerített, és máglyarakást, a dédnagymamától örökölt csodálatos tészta, aminek a titkát senki nem ismerte, aki nálunk evett belőle.

Közben mélységes kiábrándulások, folyton, folyton. Itt a döntés, hogy Erdélyt megint elvesztettük, visszakerültünk Trianonhoz, és mindenfelé, hivatalban, utcán, villamoson a régi gyűlölködő hangok, kajánság, hogy ugye, ezt produkálta a híres demokrácia. – És nem szólalhatok meg, hát mit várhatnának tőlem más, mit tudok én ahhoz az ő szemükben, akit első számú közellenségüknek érznek, hiszen feltételezik bennem a legfeneketlenebb, legvadabb bosszúvágyat azokért, amik engem jóvóltukból értek. Sokszor azt hiszem, fekélynek érznek maguk között, ami éget, hol kicsit, hol jobban, amit csak kivágni lehet, hogy a rossz, zavart közérzetük megszűnjék. – Délután magányosan maradtam, nem voltam egész jól, és váratlanul, nagyon meglepetésszerűen Gábor jött feleségével, gyerekével, aki egészen olyan, mint ő, a négy hónapos Mártonkával. Mindig azt mondtam, ha fiunk lesz, akkor Mártonnak nevezem majd. – Jólesett, hogy jöttek. Gábor először járt nálam, ebben az életen túli életemben. Éreztem rajta a kínlódást és megilletődést, ahogy itt volt. Megmutattam a megtalált noteszt. Várni kell, és valamilyen képpen fixálni, hogy ne mosódjon, pusztuljon tovább. Azt ajánlotta, vigyem be a szakértőjükhöz a múzeumba, de mindenesetre lefényképeztetni ajánlatos lenne. – Aztán Veruka meg Zöld Panni jöttek rövid időre, közben még Gáborék alatt Hermiék a kis Andrissal, és a mi heverőnkön, ahol olyan boldog voltam vele, most két kis apróság hempergett. Íme, az új élet. Soha így nem éreztem a cezúrát aközt, ami volt és van.

Szeptember 9.

Keservesen megy a munka. Gyula csak rövid ideig van bent. Egyetemi kari ülésen, többek közt Füst Milán habilitálása van műsoron. Megkérte általam, hogy támogassa. Gyöngéd levélváltásunk volt Milán bácsival. Nem tudom elhinni, hogy most én csodálok és szeretem Miklós csodálatán és Kun Miklósné kereszttül, a magamé hozzáadásával. Később Illyés tizenöt versét láttam a *Valóságban*. Régi tiltott közlésű versek, sok szép részletük van. Mélységesen elkeseredtem: ő dolgozhat, ő változhat, nőhet és megújulhat. Miklóst megölték, és most is folyton megölik, mert mit érnek a reklámozó ismertetések és nekrológok, mikor a temetésén Illés Endrén kívül más nem volt a nyugatosok közül. Az Írószövetség nevében is a „moszkovita” Gergely Sándort küldték búcsúztatóra. Nekik most sem kell Miklós, kitaszították, és élete legnagyobb gyötrődései ekörül most még mindig folytatódnak. Idegen... vagy könyörtelenül azzá formálják maguk között. – Rettenetes ideges napom volt, korábban eljöttem, mert nem bírtam már tovább. Lefeküdtem és szenvedtem. Aztán Margit nővérének, Bözsinek egy órát adni felkeltem. Közben Kun Mikós jött fel, megnézni, de elengedtem szó nélkül, hogy jöjjön később. Harag bujkál bennem, hogy az a csinos, okos, fiatal nő, aki vele dolgozik a minisztériumban, és akivel tavasszal Mallász Gittáéknál találkoztam, megint ott járt náluk, amikor én ott voltam. Féltékeny vagyok barátaimra, és érzékeny. Begubózom a szenvedésbe. Alkonyatig cigarettázom, mélyen, felnőttesen az ablakban, és csorog a könnyem. Sietek lefeküdni, csak Margitom rohan le aggódva, miért nem jövök vacsorázni. Ilyenkor idegességemben egymás után rágcsálom a vajás kenyereket és mindent, ami itthon adódik, nem vagyok tehát éhes. Belefojtom magam egy jelentéktelen, szellemeskedő Paul Morand-regénybe, amit már régen elkezdtem, aztán abbahagytam.

Oláh Gábor

AZ IDŐKERESKEDŐ

Próbálom felidézni, hogy miért jutott eszembe, hogy a pesti gettóról forgassak filmet, miért ragaszkodtam annyira hozzá. Anyám akkoriban árulta el nekem, hogy apai nagyanyám zsidó volt, erről addig semmit se tudtam. Megörültem, hogy akár csak egy kis ágát a sárga csillagnak felvarrhatom a szívoldalra. Akkoriban a témával kapcsolatban tökéletes volt mifelénk a csend, a vézskorszakról, a hatmillió áldozatról és a több száz-ezer magyar zsidó elpusztításáról nem készült magyar dokumentumfilm. Az MTV dokumentumosztályának vezetője döbbenten hallgatta az elképzelésemet. Szó sem lehet róla, mondta, kizárt dolog, hogy adásba kerüljön, semmi értelme, hogy belefogjunk. Tudtam, hogy érintett, de erről nem beszélt. Hallottam, hogy a felosztott ávóból került a televízióba – mendemonda volt csupán, vagy létezett hiteles alapja a szóbeszédnek, nem tudom. Akárhonnan került a dokumentumosztály élére, bizonyára vannak összekötetései, gondoltam, ez talán ad annyi biztonságot, hogy legalább az anyaggyűjtést elkezdjem.

Első éveimből csupán a badacsonyi illatokat őrzöm, az apám természetete őszibarack lány húsának zamatát és a vízparti homok selymét. Meg egy szétrágott penge darabjainak fémes ízét. Apám naponta kétszer borotválkozott, még négykézláb mászkálós koromban egy kidobott pengét megtaláltam, anyám a számból kotorta ki a szétrágott darabokat, de nem vágtam meg magam. Ez volt, vagyis lehetett volna a legszörnyűbb dolog, ami Badacsonyan történt velem. Sokkal később sem tudtam semmit arról, ami akkoriban zajlott az országban. Nem is sejtettem, hogy az embereket különböző csoportokba sorolják, csupán annyit tudtam, hogy a lányok nem olyanok, mint a fiúk. Ennek már jó korán utánanéztem. Volt Tomajon a nagymamám házával szemben egy pékség, finom kenyérillatok felhőjéből jött velem játszani Évike, én ötéves voltam, ő négy; a Mária-kert sűrű bokrainak árnyékában vizsgáltuk meg anatómiai különbségeinket, nagyanyám azonban ránk talált, seprűvel verte a fejemet, és magából kikelve ordított, ezen a szent helyen, te gyalázatos! És amíg én a gyerekek normális módján a test titkait kutattam, addig más gyerekek kegyetlen törvényekkel ismerkedtek. A feleségem négyéves korában, 1944-ben a származása miatt álnévvel menekült vidékről Budapestre, egy olyan férfival, akire a zsidótörvények nem vonatkoztak, és akinek volt lelkiismerete és bátorsága egy kisgyereket megvédeni. Feleségem megértette, hogy ha a vonaton elszólja magát, az akár az életébe is kerülhet. Ha bárki megkérdezte, hogy hívják, gondolkodás nélkül rávágta a bemagolt idegen nevet.

A zsidó múzeumból kapott nevek és címek felkutatásával sikerült valamennyi anyagot összegyűjteni, de ez közel sem volt elég a forgatókönyvhöz. Annyit el tudtam vele érni, hogy hirdetést adhassak fel. Sokan azzal hűtötték le a lelkesedésemet, hogy senki sem fog jelentkezni, és ha írnak is, azt fogják kérni, hogy őket ne filmezzem. Nem mondom, hogy ilyen nem akadt, mégis többen voltak, akik aprólékos beszámolót adtak postára, és nem zárkóztak el a szerepléstől sem. A levelekből kicsapó szenvedés erősebb hatás volt, mint amire számítottam. Volt, aki elküldte azt a meggyötört sárga csillagot, amit a budapesti gettóban viselt. A dokumentumosztály vezetője azonban továbbra sem bízott abban, hogy a mázsányi anyagból adásra alkalmas film születhet, és csak amikor

szívós munka után részletesen kimunkált forgatókönyvvel állítottam be hozzá, sikerült kiharcolnom, hogy kapjak magam mellé szerkesztőt és gyártásvezetőt, hogy elkészíthessük a megvalósítási tervet. Miután az elképzelésem az volt, hogy az interjúkat rekonstruált elemekkel fogom ötvözni, a megszokottnál nagyobb stáb kellett, díszletelemekre és az éjszakai forgatáshoz nagyobb lámpaparkra, a bizonytalan kimenetelű interjúk miatt a szokásosnál több nyersanyagra volt szükség. Tizenhat milliméteres fekete-fehér negatívra forgattunk. Félő volt, hogy a rendkívüli igények miatt, az azon az osztályon szokatlanul magas költségvetés okán csődbe megy a terv. A forgatókönyv tetszett a dokumentumosztály vezetőjének, egyre jobban elragadta őt is az elképzelés.

Az anyaggyűjtés során vigyáznom kellett, nehogy teljesen felfakadjanak a szereplést vállalók emlékei, mert akkor a forgatás csupán ismétlés lesz, mégis valahogy meg kellett nyernem a bizalmukat, és ennek egyetlen módja az őszinte kíváncsiság volt. Ebben nem volt természetesen hiány, csak hogy ezt a kamera indulásáig féken kellett tartanom, miközben tudnom kellett, kitől mit várhatok, ki milyen mozzanattal járul majd hozzá a teljes képhez. Kényes helyzet volt, de sikerült elérni, hogy a megszólalóknak csakis a felvétel pillanata jelentsen szégyennel és fájdalommal teli tehertől való megszabadulást, és számomra, a kamera mellett gubbasztva azt, hogy bekerülhessek egy térségbe, ahonnan addig ki voltam rekesztve. A forgatást egy sötét, alvadt vérrel teli gödör aljáról irányítottam, talán először és lehet, hogy utoljára éltem át azt, hogy fontos dolgot csinálok, hogy nem azért forgatok, hogy az értő befogadók majd megdicsérjenek.

Amikor megkaptuk az első musztert, és kiderült, hogy technikai gond sincs, elkezdtük a vágást. A film tizenhat milliméteres negatívra forgott, az akkor szokásos technika szerint a vágóasztalon párhuzamosan futott az eredeti hangfelvétel szalagja és a másik tárcsán a kép. Ilyenkor az első tennivaló ennek a kettőnek az összeszinkronizálása, bár ez asszisztensi feladat, én már ott rostokoltam, izgultam, hogy minden rendben legyen. A hintázó szalagokkal, a feldarabolt film gumival átfogott tekercseivel, a hangszalagok halmaival, minden filmem vágása életre szóló emlék maradt. A filmanyag jellegzetes illataival, a vágóprés, a dobozok kézzel fogható tárgyaival valóságosabb volt ez a fajta összeállítás, mint a mai számítógépes munka, bár kétségtelenül fáradságosabb, mégis jobban hasonlított az anyag életre keltése a szobrászathoz. Nem véletlen, hogy a játékfilmek legidősebb vágója, Morell Mihály szobrász. Ha a sorrendet meg akartam változtatni, vagy csak egy-két kockát kivenni, az órákig tartott, és ha az eredmény nem volt meggyőző, akkor fáradságos munkával kellett visszaállítani az eredeti állapotot. Ezt a munkakópia nem sokáig bírta, és ha már elrongyolódott, újat kellett rendelni a laborból, és az is időt és türelmet igényelt. Viszont éppen ezért minden lépést alaposan meg kellett fontolni. Kevesebb volt az automatikusan működő technika szerepe, kényszerűen több idő jutott arra, hogy az anyagban elmélyedjünk, átéljük minden mozzanatot. A hosszú munkafolyamat eredményeképpen a szereplőkkel bensőséges viszonyunk alakult ki, olyan sokáig ültünk együtt velük a vágószobában, annyira a miénk lett a történetük, mintha mindent együtt éltünk volna át.

Egyik sétám alkalmával egy vaskerítés mellett mentem el, ahol egy fa törzse körülvette a kerítés egyik tartóoszlopát. Sokáig bámultam a különös szimbiózist, ahogy egymást támogatják, ahogy az évek során a növekvő fa elválaszthatatlanul a testébe fogadta a vasat. Ehhez hasonló folyamat történt ott velünk a vágószobában, a számozott tekercsek egy-egy élet fájdalmas darabját jelentették, és a hangszalagok még mielőtt befűztük volna a gépbe, a rátekintés pillanatában megszólaltak.

A szerkesztőségi vetítés akadályát a film jól vette. Utána jött a keményebb dió, a tévé elnökhelyettese és a pártközpont embere ült be a vágószobába. Ráfördítotam a kulcsot a zárra, kihúztam a telefont, szokatlan volt ez a viselkedés a számukra, de csak így sikerült elérnem, hogy minden zavarót tényezőt kiiktassak. Csodálkoztak, de beletörődtek, mániákus művész, hagyjuk. A vetítés végén az elnökhelyettes rábólintott, a pártközpont embere viszont egy bizonyos részt kifogásolt, kérte, hogy vágjam ki. Nem vitáztam. Megegyeztünk, hogy két héttel később újra megnézik a filmet, és csak utána lehet szó arról, hogy esetleg adásba kerüljön. Amikor elmentek, a vágóm azonnal elindította a gépet, hogy essünk túl a kellemetlen operáción. Én azonban leállítottam. Ez így jó, ahogy van, elkészült, nem csonkítjuk meg. De akkor mi lesz? Szépen bejövünk mindennap, finomítjuk a hangszalagokat, megrendeljük a főcímet, csiszolgatjuk. Mikor vesszük ki a kifogásolt részt? Semmikor. Ajjaj, ebből baj lesz. A dokumentumosztály a politikai adások főszerkesztőségéhez tartozott. Vágóm aggodalma teljesen érthető volt, én, mint filmgyári vendégrendező, nem kockáztattam annyit, mint ő, mégis belement a játékba. T. Júlia hűséges szövetségese volt, remek ember, nagyszerű vágó és nem utolsósorban szép nő. Élmény volt vele dolgozni. Eltelt a két hét, az elvtársak jöttek, beültek, szokásom szerint az ajtót bezártam, a telefont kihúztam, a filmet elindítottuk. Szó nélkül végignézték, a vetítés után hallgattak, sejteni sem lehetett, hogy milyen a csönd. Fenyegető? Rájöttek a cselre? Vagy működött a film, és a hatása alá kerültek? Azt fontolgatják, hogyan sülyesszék el örökre? Végül egyikük odafordult hozzám. Nem bánja, Oláh elvtárs? Nem sértettük művészi elképzelését? Nem, nem, én ezzel, ebben a formában teljesen egyetértek. Akkor rendben van, a továbbiakat R. elvtárssal megbeszéljük.

Talán ha az ember másodszor látja ugyanazt a filmet és fel sem merül benne, hogy bárki merészelné az utasítását figyelmen kívül hagyni, akkor, ami korábban bántotta, azon másodjára nem akad fenn. Honnan volt ehhez bátorságom? Nem voltam párttag, nem kötött a pártfegyelem, azonban meg sem védett a szervezet. Nem tudom. Ennél örültebb vakmerőségeket is csináltam akkoriban. Pedig igazán tudhattam, hogy hol élek. De diplomás filmrendező voltam, fiatal házas, egy gyönyörű nyolcéves kislány apukája és egy baráti társaság törzsfőnöke, szóval valami megmagyarázhatatlan ok miatt úgy éreztem, nem eshet bajom. R. elvtárs a háttérben megívta a maga csatáját, erről semmit sem tudok, a lényeg, hogy a filmet másorra tűzték, amit egészen addig el sem tudtam hinni, amíg a Rádióújságban nem láttam kinyomtatva: Január 17-én 18.25-kor: Látókör, A TV politikai vitaestje a szocialista demokráciáról, az esti mese és a híradó után: *Hulló csillagok*, magyarul beszélő francia film, háromnegyed tízkor: *Gettó*.

Akkoriban az adás előtti napon a vágószoba elé, a folyosóra pakolták ki a tekerceket, onnan vitték fel egy kis targoncával az adóra. Ott még soha nem jártam, az a tőzsdepalota zárt részlege volt, csak külön igazolvánnyal lehetett belépni. Igen ám, de az adás napjának reggelére két doboz eltűnt a kihelyezett oszlopból, az egyik kép és az egyik kevert hang. Talán valamelyik ellendrukker így akart fogadást nyerni, vagy más oka volt, nem tudom, több feltételezés kerengett akkoriban, felmerültek személyek, akiket arra láttak kóborolni. Úgy tűnt, lőttek az adásnak, ha hiányzik egy tekercs kép és a hozzá tartozó kevert hang, mit lehet tenni? Azonnal megrendeltük a hiányzó képet a laborból a megvágott negatív alapján, amit nem volt könnyű elintézni, a hívókat híradós anyagok foglalták le, de a laborosok megértették a problémát, és az új kópiát adásidőre legyártották. De mi legyen a hanggal? Ha nincs kép, nem tudunk keverni. Szerencsére az

illető – minek nevezzem, tolvajnak, szabotőrnek vagy alkalmazottnak? – a saját szakállára dolgozott, vagy megbízták, ki tudja, az biztos, hogy rosszul számolta a dobozokat, és egy másik tekercshez tartozó hangot vitt el, így, amíg az új kópia készült, a keverést is meg tudtuk csinálni. Az utolsó pillanatban került a film az adóra. Azok, akik segítettek elhárítani az akadályokat, szakmai elkötelezettségéből, kötelességtudatból végezték a munkájukat, és talán kevesen tudták, hogy történelmi esemény megvalósulásában segédkeznek, elindítanak egy fontos folyamatot, és megtörnek egy súlyos hallgatást. 1975. január 17-én, pénteken 21 óra 45 perckor elkezdődött a film sugárzása.

Láng gyullad, egy gyufa közeli lángja, felerősített, fékezett hangja akár egy robbanás. Zene úszik be, a Kol Nidré végtelen, örök dallamának zenekari feldolgozása. Míg a zene érzékeny, súlyosan lassú, a fekete-fehér képek zaklatott, szabálytalan ritmusban peregnek: Gyertya, tóratekercs, kabátra varrt csillag, riadt női arc, elhagyott temető kidőlt-bedőlt kőlapjai, gyertya lángja, szemüveges férfi csodálkozó tekintete, nyilas karszalagos férfi kezében leventepuska, feketén csillanó folyó vize, deszka szálkái, sokágú gyertyatartó, messzire tekintő női szempár, boltíves kapu faragott ajtaja elé téglafalat emel két kőműves, áttűnés után a téglák teljesen eltakarják a bejáratot, valaki lassított mozdulattal simítja a szövetből vágott, foszlott szélű Dávid-csillagot, deszkába rajzolt hatágú csillagon láng szalad körbe, magasra lobbán, aztán egy plakát közelít, egyre közelebről látjuk a sorokat, miközben egy férfihang olvassa a hirdetmény szövegét.

„Felhívás, a magyar főváros zsidó lakóihoz, a magyar királyi kormány a Budapesten élő sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a hetedik kerület Dohány-, Nagyatádi-, Szabó István-, Király és Rumbach Sebestyén (17, 19 szám) utcák, a Madách Imre út, Madách Imre tér, és a Károly király út által határolt területre való összeköltöztetését és zsidók részére kijelölt területek (gettóknak) a nemzsidóknak (keresztények, mohamedánok, stb.) által lakott területtől való elkülönítését elrendelte. Ezt a területet a betelepített zsidó személyek el nem hagyhatják és volt lakásukba többé vissza nem térhetnek.”

Haumann Pétert, gimnáziumi iskolatársamat kértem fel, hogy érzelemmentesen, száraz, kopogó hangon olvassa a szöveget. A legnehezebb feladat minden díszítés, színészi hangsúlyozás nélkül egy ilyen kegyetlen szöveget közvetíteni. Péter tökéletesen oldotta meg.

Adás után egyfolytában csörgött a telefon, a kollégáim hívtak, olyanok is, akikkel addig alig váltottam pár szót, felettem álltak a ranglétrán. Jólesett, mégsem ez volt a legnagyobb élmény. Másnap, amikor elsétáltam a Dohány utcába, a zsinagóga mellett gimnazistákat láttam, izgatott megrendüléssel magyarázták egymásnak, hol húzódtott a deszkapalánk, hol jelezte a filmben az emlékező gyertyák sora a határt. Virágot is hoztak, és a templom falához támasztották, a film epizódjairól beszéltek. Arról, ahogy néhány túlélő felelevenítette a Duna-parti kivégzést, olyanok, akik golyóval a testükben a folyóba estek, és valahol messze kisodródtak a partra, vagy arról, ahogy egy régi iparosműhely falát megbontják, és feltárul a néző előtt egy néhány négyzetméteres lyuk, ahol a visszaemlékező hetekig tartózkodott több társával, jóformán mozdulatlanul.

A következő évben a miskolci fesztivál előzsűrije kiszórta a filmet a mezőnyből, nem vehetett részt a versenyben.

Amikor 2009-ben apám meglátogatása után Kaliforniából hazafelé tartottunk, és néhány napra megálltunk New Yorkban, fáradtan érkeztünk szálláshelyünkre, feleségem

unokabátyjának özvegyéhez. Egy magasba nyújtózkodó felhőkarcoló dereka táján helyezkedett el a lakás, talán a huszadik emeleten, ahol korábban már megfordultunk, akkor még élt Gyuri, akit mostanra elvitt a szíve. New Yorkban nem a város nevezetességei voltak fontosak számomra, mindig is Gyuri volt fontos, akivel Zsuzsa négyéves korában a nyilasok elöl egy dunyha alá bújt, és azt remélte, hogy a tollszagú sötétet nem szakítja meg vakító fény és a puha csöndet lövések durva hangja. Lélegzet-visszafojtva vártak. Ez a várakozás hurkolta össze az életüket. Bár később az útjuk szétvált, és messzire sodródtak egymástól, mindvégig megmaradt bennük ennek a bújócskának a nyoma.

A *Gettó* című filmemben szerepel a visszafojtott lélegzetű jelenet, Zsuzsa idézi fel pátosz nélküli hangsúllyal. Hogy érthető legyen, milyen is normális viszonyok között egy négyéves gyerek viselkedése, hogyan beszél, hogyan vélekedik a félelemről és a kiszolgáltatott állapotról, beiktattam a képsorba egy rövid beszélgetést egy óvodás kislánnyal, egy négyéves Zsuzsikával, aki ártatlanul és mosolyogva int nemet arra a kérdésre, hogy szokott-e félni. Most, amikor ezeket a sorokat írom, már nem ő jut az eszembe, hanem Liza, Judit lányom óvodás lánya, aki szelíd és vad, nem tűri a hatalmaskodást, harap, ha kell, de tud simogatni is, benne van máris egy összetett női karakter minden csírája. Ő nem tudom, mit tenne hasonló helyzetben, nem biztos, hogy hosszú ideig kibírná a mozdulatlanságot, lehet, hogy bízna mosolya erejében, vagy éppen a bántásra emelkedő kézbe harapna, és ezzel megpecsételné a sorsát. Ahogy más gyerek, ő is szeret bújócskázni, egyik kedves játéka, ahogy megérkezik hozzánk, azonnal felszólít, Gábor, bújócskázunk. És akkor ott, a szemem láttára elbújik az asztal alá, biztosítva, hogy megtaláljam, de kiköti, hogy ne azonnal találjam meg, ahogy azt sem tűri, hogy túl sokáig keresgéljem, járkálok egy kicsit a szobában, aztán lehajolok, felemelem a terítőt, és ő boldogan nevet, itt voltam, mondja.

Zsuzsa és Gyuri ott lapultak a dunyha alatt, és vártak. Erzsi néni, feleségem édesanyja eközben menetelt a Duna-part felé, ahol kivégzés várt rá, lépkedett a hosszú sor közepén, elöl nyilas, hátul nyilas, míg egy saroknál, amikor a sor eleje nem látszott, és éppen egy kapu mellett vitt az útjuk, kilépett a menetből, kitépte magát a félelem teréből, és beszőkkent a boltív alá, elbújt a kapu mögött, és megvárta, amíg a sor elhalad, és rohant vissza a gyerekekhez, dobogó szívvel, nem tudhatta, mi történt velük, felfedezték-e őket, nem tudhatta, mi várja, hűlt helyük vagy a két gyerek holtteste? Kifulladásra visszaért, felemelte a takarót. Mekkora súlya lehetett. Nem tudom, képes lennék-e rá, nem tudom, honnan volt hozzá ereje és bátorsága. Volt egy gyógyszerész ismerőse, aki azt tanácsolta, adjanak a gyerekeknek mérget, és vegyék be ők is, kímélik meg magukat a kínoktól és rémségektől, amiket szerinte nem lehet elkerülni. De feleségem édesanyja az életet választotta, a halálmenetből kilépett, visszament a gyerekekhez, és kivezette őket és önmagát az összes borzalomból.

Gyuri Amerikába került, jól tanult, ösztöndíjakat kapott, elvégezte valamelyik egyetem, és valamennyi keresgélés után egy különleges foglalkozásnál kötött ki. Az idővel kereskedett, mint aki örökre megtanulta annak értékét, és végleg megjegyezte, mit jelent valójában. Időt vett és időt adott el, megvásárolta nagyban egy-egy tévécsatorna reklámidejét, feldarabolta és eladta hirdető cégeknek. Hamarosan New York leghíresebb időkereskedője lett.

Bertók László

FIRKÁK A SZALMASZÁLRA 23

(Hajtod körbe-körbe)

Nem hagy aludni

Éjjel három, s mint egy csibekeltető-üzem,
bozsog, csipog, zsong, nem hagy aludni a fejem.

Kés

Még mindig a kés, hogy megfigyel valaki,
s az örökös frász, hogy éppen most húzza ki.

ÁVH, séta, 1955

Nagyszobányi udvar, az ór, te, s fenn a nap,
hajtod körbe-körbe univerzumodat.

ÁVH, kihallgatótiszt, 1955

Emeli a kezét, elkapja a fejed:
„Hova rejtettétek el a fegyvereket?!”

Ügyvéd

Ha beismeri, mentem, vigasztalom,
ha nem, meg kell az igazat mondanom.

Kampány, 2014

Mintha disznóól lenne az ország,
röfögnek, túrnak, egymást tapossák.

Választás, 2014

Ha a kampány hangnemére hagyatkozol,
tökmindegy, hogy melyik pártodra szavazol.

Kibic

Jó, a pálya szélén te vagy az okosabb,
de miből gondolod, hogy neked játszanak?

Rácsok

Szétöttöri az éjszakát a fájdalom,
szabad vagyok, rácsokkal a hátamon.

Szlukevényi Katalin

FERENCZ GYÓZÓNEK

*„Aki hat: van”
(Tóth Krisztina)*

A lírai én jó, s megilletődve
kilép a körből, egy kicsit előbbre,
papírt gyűröget, torokköszörül,
köszön, felköszönt, fölöttébb örül,
s maga is érzi, miképp imitálja
egy régi, kedves esszé ritmusát a
saját hangján – de sajátja-e az,
aminek minden szava ugyanaz
a nyelv végső soron, vagy éppen ettől
szólalhat s szólíthat meg mind a kettő?

Tanítható a kétkedés? Mi több,
a sok tudás és sokkhatás között
átadható-e úgy tudás, hogy az
ne fedje el, mi épp itt, most igaz?
Lehet-e másban bízni, mint aki
képes kételyeit bevallani?

Mindig két ív, mely egymásnak feszül:
vers és fordítás, kívül és belül,
hang és visszhangja, kettős boltozat
egymást megtartva újabb ívet ad,
s ha egymásba nyíló szerkezetek
közt van, ki biztos léptekkel vezet,

minden gesztusa napvilágra tárja,
hogy hát a költészet mechanikája,
pár viszonyzó, pusztá retorika:
maga az eleven erotika.

Így vezettél minket, és vezetsz újra,
sokszor saját határainkon túlra,
rámutatva, hogy elmélet, gyakorlat
baráti kézként összekulcsolódnak,
mindkettő így erősebb, s mi magunk
is mások szava által szólhatunk.
Nekem már végképp a Te hangodon
szól Yeats, Berryman, Lowell, Hardy, Donne,
de mindig is úgy hallom szavaid,
hogyan egy sem kioktat – felszabadít.

Ezért vesz körül ennyi szeretet:
mind Téged tükröz, s így teljes, Veled.
Be sem fejezem, csak abbahagyom,
hisz körbenézni jó az alkalom,
de még inkább azt várom izgatottan,
merre folytatod – hadd járjak nyomodban.

FOKOZAT

*„Verset már bármikor tudok írni,
amikor akarok – csak élni nem tudok.”
(József Attila)*

A doktori disszertáció leadását
követő napokban igyekszik
átállni nappali üzemmódra, egészségesebben
élni, elintézni rég halogatott
hivatali ügyeit, otthoni teendőit,
állást keresni, reintegrálódni
a társadalomba, a szükségképp
elnapolt kérdésekre mind
sört keríteni a szokatlanul éles
reggel nyolcas megvilágításban.
De hol is kezdje? Elszokott
a világtól, idegesítik az emberek,

a saját és a szerettei szaga,
közelsége, távolsága, a feladatok,
az intézmények, összességében
nem ismer unalmasabbat az irodalomnál,
és bárhol fog neki a nagytakarításnak,
minden ajtónyitásra nyakába zúdul
a konyhakredencből az összes csontváz.

GYALOG A KÖZPONTI OKMÁNYIRODÁBA

Ó, gyerekkorom panelőszei!
Beleandalodnék ebbe a versbe,
úgyisincs jobb dolgom, de nem engedi
a tudat, hogy ennek sincsen értelme,

hisz olyan mindegy, hogyan sikerül,
úgysem használ ez se nekem, se másnak.
Egy fázós törpetacskó kikerül.
És itt most hiányzik egy frappáns zárlat.

TÚLÉLŐKÉSZLET

Rohamvándorszorgásban telnek az évek.
Hátizsákomba nem fér, csak a legszükségesebb.
Fölösleges érzelmeim így
sötét és hűvös helyre szorulnak:
szép rendben a kamrapolcon,
fajtánként szortírozva, pucolva,
gondosan felcímkézve
tárolom, mint a befőttet.
Egyszer majd, ha ráérek, egyesével
előveszem őket, a vígnettákon
precíz feliratok: nosztalgia,
szorongás, kétely, aggodalom,

gyász, beteljesületlen vágyak,
van itt minden, és milyen gyönyörű,
ahogy a késő délutáni fény
átragyog a dunsztosüvegen,
milyen jól kivehető minden:
cukorszirup-borostyánban barack,
éterben eltett agyak, embriók.
Óvatosan kibontom, kiskanállal
kóstolgom. Majd akkor
foglalkozom velük.

Vajda Miklós

FRANZ KAFKA PESTI ISMERŐSE

Arcképvázlat Boldizsár Ivánról

Valószínűleg utolsó vagyok, aki még közelről ismerte és talán többé-kevésbé le is tudja írni Boldizsár Ivánt. Huszonöt éve halott. Huszonöt évig dolgoztam a keze alatt, a Kádárkor nyílt megtorlási szakaszának végétől, 1964-től, ahonnan az enyhülés kezdetét is számítjuk, a rendszer nyílt és ígéretes agóniájáig, amelyben mohó igyekezete ellenére, saját agóniája miatt, az újabb, sokadik metamorfózishoz szükséges energia híján, a pályája csúcsára ért Boldizsár Iván már nem tudott részt venni. Pedig talán még az a mutatvány is sikerülhetett volna neki; nem egy hasonszőrűnek sikerült. Már hajtott is rá javában. Országos listáról a parlamentbe került képviselőként maroknyi „ellenzéki” társával Bős-Nagymaros ügyében a kormány ellen szavazott, mikor hetvenhat évesen, 1988 decemberében a kórházi ágyból elvitte egy szívroham. A pálca eltörte varázslóját.

Semmilyen értelemben nem volt nagy ember, de fontos és jelentékeny tudott lenni. A korszak szörnyű amoralitásának telivér megtestesülése volt. A szennyben is jól úszott, és mikor valamiért bajba került, utána mindig talpára esett, és ment tovább. Burokban született, szerette mondogatni. A közélet, a politika, a kulturális terep legszínesebb, minden hájjal megkent figurája volt, nagy formátumú, sokoldalú tehetség egy pitiánerek által uralt porondon, emblematisz jelenség egy hazugságra épített rendszerben, annak valahány megvalósult változatában. Kiváló képességeivel többre volt hivatott, mint hogy a kommunista diktatúrának a vérestől a szarszagú áldemokráciáig terjedő minden variánsában lelkesen és eredményesen magára vállalja, bel- és külföldön egyaránt, az apologéta nem könnyű szerepét. De kiderült, hogy ahhoz ért a legjobban, mert megvan hozzá a diplomáciai érzéke, hajlékonysága, és elszánt szorgalmával azt tudta legjobban kamatoztatni a mindenkori rendszer javára meg persze a maga hasznára.

Vérbeli kelet-európai jelenség volt, akit fennen hangoztatott eszméi, példaképei, neveltetése, impozáns műveltsége, ízlése, nyelvtudása, szakmai kiválósága és igényes-

sege a nyugathoz kötöttek. Puhasága, cinizmusa, hajlama a megalkuvásra, az öncsalásra, a hazugság összes válfajára, de akár az árulásra is, a mindenáron érvényesülés becsvágya, a hatalom körül fontoskodó bennfentesi attitűdje, lelkes bértollnok mivolta lenullázta benne a nagyság és maradandóság bármiféle lehetőségét. A nagy tekintélyű, egy időben roppant népszerű (és mára jószerével elfelejtett) közszereplő sötét öltönyös, nyakkendő, bajszos, szemüveges, mély rekedtes hangon brummogva viccelődő, jóvialis apafigurája mögött egy hiú, gyáva, érzékeny, mindenre képes, a lelepleződéstől folytonosan rettegő opportunista rejtőzött. Ezt hamar észrevehette az ember, ha tartósan abban a helyzetben volt, mint én, aki annyi éven át naponta szinkronban láthatam a magasra jutott, Kádárhoz is bejáratos közszereplőt, a főszerkesztőt és a magánembert.

Megszerzett magának mindent, amit szolgálataiért a rendszer adhatott neki. Emeletes, oszlopos rózsadombi villát, fő- és mellékállásokat, kialakított, a hivatalos besorolást messze meghaladó, úgynevezett „személyi” fizetést, népes titkárságot, korlátlan utazási lehetőséget, családostul is, diplomata-útlevéllel és első osztályú napidíjjal, számos kiváltságot, magas társadalmi, testületi posztokat, megbízatásokat, szereplési lehetőségeket, teljesített személyes kéréseket és szívességeket. Bűnbocsánatot is, mikor arra volt szüksége. Egyet kivéve: a legmagasabb írói elismerést, az annyira áhított Kossuth-díjat nem adta meg neki. Minden más díjat és kitüntetést megkapott, beleértve a Kossuth-érdemrendet, a József Attila-díjat, a nagy presztízsű Állami Díjat (azt kétszer is). Ám ő írónak szerette gondolni magát, és azon volt, hogy mások is annak tartsák. Ezt azonban még szűk baráti körében sem érte el, összemosolyogtak a háta mögött. Könnyed és bármikor, bármilyen célra mozgósítható íráskészség, természetes elbeszélő hajlam, gazdag élettapasztalat, jó memória, ötletesség, stílusérzék, humor és sok más fontos írói eszköze megvolt, de mindezek ellenére igazából csak megélt anyagból, saját közvetlen, személyes élmény- és emlékvilágából, vagyis egy körülhatárolt, belakott Boldizsár-univerzum témalehetőségeiből tudott dolgozni. Nem volt elég fantáziája, csak közelre, maga köré látott. Elsőrangú újságíró volt, ügyek és alkalmak mindig éber embere, de ő magasabbra célzott, szépíró akart lenni, a kor hiteles irodalmi krónikása, és ahhoz nem volt tehetsége. Irodalmi startvonalról indult, és remélte, hogy azon a sávon futhat majd végig, amely akkor megnyílni látszott előtte. Markánsan sajátos világképe, önálló nézőpontja, összetéveszthetetlen hangja azonban nem lévén, szinte minden, amit fikciónak, irodalomnak szánt, ellaposodott, és szirupos, kisrealista, déjã vu közhellyé vált a papíron, mire kitette utána a pontot. Kilógott belőle a lóláb, mert a „kitalált”, vagyis nem személyes nyersanyag is valamiképpen külső, irodalmon kívüli szempontokat szolgált. Ha mást nem, saját szépíró voltát akarta vele bizonyítani. Novellái egy veszélyekkel, szenvedéssel, kísértésekkel dacoló, a jó ügyért a végsőig helytálló hősről szólnak, aki ő maga, olykor álnéven, de mindenképp személyesen. Nem bírta ki, hogy másvalakiben lássa azokat a képzelt nemes tulajdonságokat, amelyeket becsült és magának tartott fenn, mert hiányoztak belőle.

Boldizsár Iván író a szakma egyetlen csoportosulása sem fogadta be. Sem az urbánusok, sem a népiek, sem a függetlenek, sem a balosok. Nem is létezett ilyen személy, hiába volt elnöke a Magyar, később a Nemzetközi PEN Klubnak is. Működött egy ilyen nevű újságíró és népszerű közéleti szereplő, akinek gyatra irodalmi termékeit egyéb érdemeire tekintettel, rendre kiadták. A hatalom működésére, a közelmúlt és a jelen eseményeinek valamilyen magyarázatára, kulisszatitkaira éhes, igénytelenebb olvasó pedig megvette és fogyasztotta ezeket a műveket.

Újságíróként többnyire azt tartotta feladatának, vagy azt várták tőle, hogy elhitessen, kimagyarázzon, megszépítsen valamit, ami nem igaz. Sok tényanyag és megannyi fél-igazság, csúsztatás, hazugság művelten, szellemesen megírva, példákkal illusztrálva, főleg a létező szocializmusban makacsul hinni vágyó nyugati értelmiségiek, írók számára. Tulajdonképp apológiákat írt, a magát vagy a rendszert – a kettő hamar összemósódott. Íróként erre a feladatra kotyvasztotta és találta fel célszerű körítéssel ügyetlen történeteit. Ezért valamiképpen szinte mindig személyesen benne volt, benne kellett lennie a történetben. Be kellett vetnie a szemtanú védjegyét, copyrightját, saját személyes súlyát, tekintélyét is, mert nyilván úgy képzelte, attól több hitele lesz annak, amit ír. A világról, magáról az életről, az emberről és a korról, amelyben élt, nem volt eredeti látomása, de azt hitte, hogy van. Földhözragadt pragmatista volt. Csak a saját biztonsága, érvényesülése számított. Morális alapelvek, magasabb szempontok híján nem volt rálátása a társadalomra, amelyet szolgált, mert nyakig benne élt. Ezt kereken senki sem mondta, mondhatta meg neki, mert a rendszer védte fontos emberét, nem hagyta, hogy a kritika szétszedje és annak rendje-módja szerint a helyére rakja. Negatívumokból, gratulációk nyilván kevésbé meggyőző hangsúlyából, az elmaradt Kossuth-díjból és más jelekből következtette ki, hogy általános vélemény szerint írónak nem jó. Nem *elég* jó – ezt azért valószínűleg hozzátette magában. Mert nem adta fel. *Majd!*

Csak a kályhától tudott elindulni, és ő volt a kályha is. Ha olykor kiretusálta magát a képből, vagy bele sem komponálta, ami kis hitele volt, még az is odaveszett. Erre rájött, és inkább az anekdotikus elbeszélést-mesélést, emlékeztést, vezércikk-kinyilatkoztatást, esszészerű tűnődést, első személyű, reflektált, naplószerű, olykor kedélyeskedő leírást művelte; olvasmányosan és sokszor kitűnően. Újságírónak született. Tudta jól, hogy az újságírás távolról sem csak szakma; fikciós próbálkozásaival éppen azt iparkodott magyarázni, amit a mocsokban megmártózott újságírói énje elkövetett.

Ezen túl, szemben a Rákosi-korszak zsdanovi kitüntetési gyakorlatával, ahol írói kvalitás és teljesítmény, ha volt, ha nem volt, mit sem számított, Kádár idején már bizonyos arányokat figyelembe kellett venni. A remek újságíró és kultúrdiplomata, de szépírónak súlytalan, sőt a szakmában lenézett dilettáns Boldizsárt nem lehetett a szocialista kultúrpolitika súlyos bel- és külföldi tekintélyvesztése nélkül a nemzetközileg jegyzett és kiadott Illyéssel, Déryvel, Örkénnyel, Szabó Magdával egy polcra emelni. Ezt fájó szívvel tudomásul vette, és fokozott nemzetközi, közéleti szereplései révén igyekezett még hasznosabbá tenni magát. A kompromisszumot, a közeledést, a józan egyensúlyt, a rendszer és a közhangulat lehető harmóniáját szolgálta. Egyik útleírásában megvallja, hogy ő kiváltságos ember, mert nyugatra utazhat, mégpedig családostul, és céloz rá, hogy ennek ára van, de hozzáteszi, mintegy vigasztalásul, ő azon van, hogy mindenki bármikor utazhasson, úgy, mint ő. Mintha ezzel az óhajjal a dolog el volna intézve. Az ő részéről el is volt.

Tanácsait, javaslatait meghallgatták, a kultúrpolitika kényesebb személyi döntéseibe a mindenható Aczél György egyik jobbkezéként bele is szólhatott. (Ez keserves feladat lehetett. Bizonyára ezerszer is megfogalmazott magában egy ilyesféle, egyáltalán nem elképzelhetetlen indoklás: „...kiemelkedő szépírói munkássága, nagyszabású újságírói, szerkesztői és közéleti tevékenysége, nemzedékeket oktató és nevelő útleírásai, a magyar kultúra külföldi megismertetése terén elért komoly sikerei elismerésül...”)

A rendszer szempontjából leghasznosabb bizonyára a színpalak mögötti tevékenysége volt, bel- és külföldön egyaránt.

Ahhoz, hogy ez így alakuljon, be kellett jutnia a színpalak mögé.

Ha egyetlen szóra lehetne redukálni a benne működő, kiváló képességek és végzetes jellemhibák sajátos kombinációjából létrejött, bonyolult DNS-láncot, amely az adott dús táptalajon oly sikeresnek, ám végül önmegsemmisítőnek bizonyult, a *hazugság* sokrétű fogalma fedne le úgyszólván mindent. Kevesen tudták, többen gyanították, sokan sejtették, hogy Boldizsár Iván mindkét oldalról zsidó származású. Az eredeti Bettelheim családnevet Bethlenre, azt 1934-ben, állítása szerint a volt miniszterelnökgrof személyesen közölte óhajára, megváltoztatta, és jó barátja, Hegedüs Géza ötletéből Boldizsár lett belőle. „*Apám fele életében újságíró volt, az első modern budapesti délutáni lapnak, az Esti Újságnak alapítója, főszerkesztője...*” – írja utolsó, már posztumusz könyvében, a *LEBEGŐK*-ben. Másutt idézi is az apját: „*Ez a grófok országa. Nem kell törődnöd vele. «De hiszen ő törődött. Lapjában, az Esti Újságban megtámadta gróf Tisza Istvánt, még párbajoztak is. Elegánsan mind a ketten a levegőbe lóttek. Tisza kevésbé elegánsan minden pesti főszerkesztő közül csak apámat hívatta be frontszolgálatra ezerkilencszáztizennégyben. Végigharcolta az első világháborút.*”

Hegedüs Géza említi közös ifjúságukról mesélve, hogy „*Iván apja, Bethlen Oszkár, egy nemzedékkel korábban közismert, tekintélyes hírlapíró-szerkesztő volt. Ebben az időben azonban külföldön élt.*” Ivánt ezek szerint főleg szigorú édesanyja nevelte.

A fővárosi napilap-alapító, a miniszterelnökkel párbajozó apának azonban az 1896-ban Rákosi Jenő által alapított *Esti Újságnak*, az első magyar bulvárlapnak az interneten követhető történetében sem Bettelheimként, sem Bethlenként, Betlenként nem leltem nyomát. A lap népszerű főszerkesztőjét Barna Izidornak hívták, aki egy évvel Bettelheim/Bethlen/Boldizsár Iván születése előtt meghalt.

Ezzel szemben a *MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON* adatai szerint az 1876-ban született Bethlen Oszkár újságíró a *Pesti Napló* munkatársa volt, majd 1913-ban megalapította „*a Déli Hírlap című estilapot*”. Később ismét a *Pesti Napló* munkatársa lett, és Kiss József *A Hét* című lapjába is gyakran írt. Ezek szerint valószínűleg ő Boldizsár Iván apja.

Különféle írásaiban Boldizsár távolságtartással emlegeti az apját, akárki volt is, mert elhagyta a rajongással ábrázolt anyát (lánykori nevén Lebenstein, majd László Arankát), és évek múlva, második házassága romjaiból szélütötten tért vissza hozzá. Egy önéletrajzi írásból azt is megtudjuk, hogy apja „*[a] háború előtt egy angol könyvkiadó európai igazgatója volt*”. Melyiknek, azt nem tudjuk meg. Lebeszélte fiát az újságírói pályáról, aki ezért otthagyta a budapesti bölcsészkart, és néhány félévig orvostanhallgató volt itthon, majd Berlinben, de tanulmányait nem fejezte be. Rákosi majd a fejéhez vágja, hogy Hitler hatalomra jutása után is Berlinben maradt még egy darabig.

A Bettelheim nevet Boldizsár-szövegben sehol sem olvastam. A származás mára igazoltnak tekinthető tényét egész életében rejtegette, takargatta, titkolta, ködösítette – ezért lett állandó találgatások tárgya, suttogott pletykátéma, mai rasszistáknak diadalmos érv. Nem sokkal halála előtt, 1987 októberében, hetvenötödik születésnapja alkalmából a *Magyar Nemzet* megbízásából interjút készítettem vele – az egykori *Magyar Nemzet*-főszerkesztővel. Fölvetettem, hogy kihasználhatja az alkalmat a származása körüli mendemondák eloszlatására. Zsidó, félzsidó, nem zsidó? – sokan firtatják ezt még mindig. Rákérdezek, és pár szóban tisztázhatja a dolgot, nem szükséges belemennie. Szinte megrémült, mint akit valamin rajtakaptak. Lehalkított hangon (nem volt ott senki), de nagyon határozottan azt mondta, szó sem lehet róla, erről nem akar beszélni, nem is beszélhet, majd egyszer nekem, de tényleg csak nekem, négy szemközt elmondja, mi az igazság. Ez akár beismerésnek is volt tekinthető. Súlyos kérdőjelek meredtek rám. Egy többszörös hazugságra épített, nagyszabású életmű és nemzetközi

kARRIER megingása remegtette a hangját. Az általam ismert irodalmi és művészvilágban ő volt az egyetlen ember, aki titkolta a származását. Megsajnáltam. Persze sohasem mondta el az „igazságot”. Ha muszáj volt, és az volt éppen a hasznos, a tények súlya alatt vállalta, óvatosan megírta a gyávaságát, az árulásait; a származását nem bírta elviselni.

Hiteles biográfiai adat (Gulyás Pál: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI) szerint hétéves korában, 1919. április 5-én keresztelték, feltehetőleg szüleivel és húgával együtt. A titkolt zsidó származás ügye az ő esetében nem pikantéria, hanem súlyos, személyiségformáló, illetve deformáló komplexus; azért kell itt, negyedszázaddal a halála után, részletesen foglalkozni vele. Nem tanulmányt, csak portrét vagy emlékezésfelét írok róla, nem végeztem komoly kutatásokat. A rejtélyek egy része rejtély marad. Annyi biztosra vehető, hogy az áttérés nem vallási meggyőződésből, hanem egy zsidó értelmiségi család átgondolt, akkoriban különösen időszerű asszimilációs stratégiájának jegyében történetelt. Még csak egy éve múlt, hogy gróf Teleki Pál miniszterelnök kidolgozta és a parlament törvényerőre emelte az 1920. XXV. törvénycikket, a numerus clausust. A fiú jövőjét egyengetni kellett, bár tudni lehetett, hogy az utóbb – nem közvetlenül a születés után – keltezett keresztlevelet a törvény nem honorálja.

A nagy hírű piarista gimnáziumban Szabó Zoltánnal, Örkény Istvánnal, Thurzó Gáborral került egy osztályba. Kizárt dolog, hogy az ugyanolyan származású Örkény (Österreicher), de akár a többi osztálytárs is, nem tudott volna Boldizsár (akkor még Bethlen) származásáról. Mint nyilván minden zsidó gyereknek, akkoriban különösen, neki is át kellett esnie a szokásos csúfolásokon, kitolásokon és egyéb kellemetlenségeken, és ezek mély sebeket hagyhattak benne. Zsidónak lenni több mint előnytelen adottság: kínos, szégyellnivaló, mindenáron titkolandó bélyeg – ez rakódhatott le tanulságként és maradt vezérelve egy életen át. A magyar cserkészmozgalom egyik alapítója, a költő és irodalomtörténész piarista szerzetes Sík Sándor nem volt tanára a gimnáziumban (egy kései interjúban már az volt), de gyóntatója, később, mint majd Szegeden Radnótinak, barátja igen – maga is zsidó család szülötte. Boldizsár tőle kapta világnézeti alapjait, a nemzet jövőjéről alkotott ifjúkori elképzeléseit és első sajtóbeli állását is.

Érettségi után Szabó Zoltánnal és a Berzsenyi-gimnazista Hegedüs Gézával maradt szoros barátságban, bár mindegyikük másfelé indult el. Bethlen-Boldizsár bölcsésznek, később medikusnak, Szabó műegyetemistának, Hegedüs jogásznak ment. Boldizsár erős Ady- és más *Nyugat*-hatásra versekkel kezdte, de már húszévesen novellát is publikált. A *Nyugat* volt persze a mérce és a vágyak ígéret-földje; oda számította magát a harmadik nemzedékhez. De nem sikerült bejutnia. Azzal vigasztalta magát, hogy Babits megorrolt rá valamiért. „...előttem a *Nyugat* zárva maradt, s ez hosszú évekre az újságírás felé sodort. Úgy éreztem, hogy valódi irodalmi rangot csak a *Nyugat* ad. Ha ez elé gátat vetnek, nyilván nem elég jó, amit írok. Ha igazán jó lenne, Babits is megenyhülne” – írta. És nem adta fel. Majd!

Mindenáron az írás, az irodalom, a megszólalás a cél. Barátaival együtt radikális baloldali reformista nézeteket vallanak, társadalomról, irodalomról, politikáról, saját jövőjükéről. Másodéves korukban Szabóval, Hegedüssal folyóiratot alapítanak, a *Névtelen Jegyzőt*, amelynek első száma 1932 májusában jelenik meg. A kávéházban ismeretlenül megszólított Karinthytól sikerül „*Fiúk!*” kezdetű, lelkes vezércikk-előszót szerezniük hozzá (később kiderült, hogy az alkalomra szánt némi bővítést leszámítva, az író korábban már eladta a szöveget a *Pesti Naplónak*). A folyóirat – bár csak öt száma jelent meg – olyan sikeresnek bizonyult, hogy még Kosztolányi, Szabó Dezső, Tersánszky is pub-

likált benne. A *Nyugat*ban akkor már közölt Weöres Sándor szülőfalujából, Csöngérről küldött verset.

Utolsó könyvében, amelynek megjelenését már éppen nem érthette meg, a közel 800 oldalas A *LEBEGŐK* („*Egyéni és nemzedéki önéletrajz századunk harmincas éveiből*”, 1989) című, már említett kötetben friss kommentárokkal újraközölt ifjúkori írásai és a szintén friss összekötőszövegek alapján jól nyomon követhető a pályakezdése. Ennek az írásnak azonban nem célja az életút és a pálya megrajzolása; a személyiség kulcsát keresem, a származás átkától látszólag megszabadult, tehetséges asszimilált fiatalember útját követem az érvényesülésig és onnan tovább. Hol az a pont, ahol már tudatosan, számításból vétett az emberi és szakmai tisztesség írott és íratlan törvényei ellen; hogyan lehetett belőle 1946 tavaszán, minden politikusi és diplomáciai előélet nélkül a sorsdöntő párizsi béketárgyalásoknak nemcsak résztvevője a Nemzeti Parasztpárt színeiben, hanem a magyar kormányküldöttség sajtófőnöke is, és mint olyan, állítólag az oroszok titkos embere. 1947-től államtitkár a Rákosi-kormányban, Rajk László, majd annak utóda, Kállai Gyula külügyminiszter helyettese. 1951–55 közt a *Magyar Nemzet* főszerkesztője, Nagy Imre felé gravitál, majd visszatáncol a hatalmát újra megkaparintó Rákosi oldalára, de kegyvesztett lesz, hogy aztán 1956-ban nyíltan kiálljon Nagy Imre mellett. A forradalom leverése utáni rövid börtönéből, ahová nem ávosok, hanem szovjet ügynökök vitték, tárgyalás és bírósági ítélet nélkül hamar kiszabadult. A szakmai szövetség igazoló bizottsága büntetésül öt év publikálási tilalomra ítélte, és sajtóbeli vezető állásra örökre alkalmatlannak nyilvánította, ám ő csaknem rögtön főszerkesztője egy *Tükör* című induló folyóiratnak, és aztán Kádár oldalán végleg kikötve, szívós munkával, becsületét sem kímélve, föllepíti magát a legvidámabb barakk eleven óriásplakátjává.

Egy diákkori tihanyi nyaralás alkalmával felfigyel a hatalmas apátsági birtok parasztnak nyomorára. Szociális érzékenysége tettvággyal és energiával párosult, és ez az élmény elindítja a falukutatás felé. Tágabb értelemben is, a társadalom szerkezetének, állapotának feltérképezése és szakszerű leírása többfelé napirenden van, és számára is minden szempontból fontos, méltó és testhezálló életcélnak látszik. Ráadásul nem esik messze a szépirodalomtól. Nem kizárt, hogy benne a parasztság, a falu iránti polgári vonzalmat az asszimilációs vágy is táplálhatta; láthattunk erre példát, egészen groteszket is. Érthetővé válik, miért a Parasztpártnál fog kikötni, illetve a Parasztpárt, majd a Kommunista Párt miért keresi meg őt. Nekilát a falukutatásnak, miközben legjobb barátja, Szabó Zoltán klasszikussá váló szociográfiai remekén, A *TARDI HELYZET*-en dolgozik. A bukaresti egyetemen működő Dimitrie Gusti szociológusprofesszor újszerű módszereiről értesülén 1935-ben négy lelkes, kíváncsi magyar író tanulmányútra indul, hogy helyszíni tapasztalatokat szerezzen: Németh László, Szabó Zoltán, Keresztury Dezső, Boldizsár Iván. Tőlük teljesen függetlenül Illyés már megírta a műfaj másik magyar klasszikusát, A *PUSZTÁK NÉPÉ*-t. A választások után Gömbös Gyula miniszterelnök is szóba áll az elégedetlenkedő írókkal; Móricz Zsigmond megdöbbenő hozzászólása egy zsellércsalád heti étrendje. Gömbös fölfortyan, a beígért reformok elmaradnak. Kialakul a népi írók tábora. A más utat járó falukutatókat a mozgékony Boldizsár szervezi mozgalommá, barátaival kiadót is teremtenek hozzá: a Szolgálat és Írás Munkatársaságot, de végül Cserépfalvi lesz a kiadójuk. Közben Boldizsár a rá mindvégig jellemző szorgalommal publikál, bal- és jobboldalon egyaránt. Gróf Teleki Pált földrajztudósként érdeklí a falukutatás, módjával támogatja is. Boldizsár megjelenik a tanszék lapjában, sőt Szabóval együtt a szerkesztésben is részt vehetnek. Megjelenik

többek közt a *Katolikus Szemlében*, az *Új Nemzedékben* is. A falu szószólójaként, a szociográfia úttörőjeként, reformok sürgetőjeként lép fel, de azzal a Sík Sándortól idézett megköttéssel, hogy „*Először meg kell ismerni a felemelkedő rétegeket, embereket, milióket, emborsorsokat, hogy valámít tehessünk értük*”. „*Ez volt egyik, talán legnyomósabb oka – írta –, hogy nem léptem be az illegális kommunista pártba [...] előbb meg akarom ismerni az országot, a társadalmat, főképpen a falut, mielőtt előre kész elméleteket a változtatásra elfogadnék. Emlékszem más okaimra is. Vallásos voltam, ha tele kétségekkel is: nem tudtam ennek hátat fordítani, már csak azért sem, mert Sík Sándort is meg kellett volna tagadnom. Féltem a lebukástól, kétszeresen is: a rendőrségi verésektől és attól is, hogy lecsuknak, és akkor mi lesz anyámmal és szelütött apámmal? Ki gondoskodik róluk?*”

Konfrontációt kerülő, kompromisszumra kész alkat, óvatos, megfontolt, számító, ravasz, hajlékony személyiség, nem szívesen kockáztat – ilyennek látjuk majd mindvégig. Nem lép be a pártba; ám mikor mégis szeretne, mert muszáj, Rákosi kedélyeskedve megmondja neki – mesélte nekem egy őszinteségi rohamában –, hogy „maga pártunkívülüként hasznosabb a pártnak, komám, mintha tagja volna”.

Egyelőre hasznos és pozitív minden, amit csinál. Sokfelé publikál, egyebek közt Sík Sándor támogatásával munkatársa lesz a katolikus *Új Nemzedéknek*, a *Nemzeti Újságnak*. Próbálkozik a német nyelvű *Pester Lloyd*nál is, de majd csak évekkel később kerül oda szerkesztőnek; bécsi tudósító, mikor Hitler bevonul Bécsbe. 1937-ben Kálmán Kata fotográfus döbbenetes szocioportré-sorozatának, a *TIBORC* című albumnak Móricz Zsigmond előszava után ő írja számos képéhez a képaláírásokat: mit olvas le ő, a városi polgár, az elkötelezett falukutató, az újságíró egy-egy parasztember meggyötört arcáról. Ezek szép, őszinte, megindító szövegek. 1938-ban ösztöndíjjal eljut Dániába, és *A GAZDAG PARASZTOK ORSZÁGA* címmel feltűnést keltő kis könyvet ír az ottani szövetkezeti formáról. Ettől hirtelen ismertté válik a neve. A könyv több kiadást ér meg, a háború utáni földreform újra időszerűvé teszi, míg végül mint káros és reakciós művet, amely akadályozza a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a hatalomra jutott Rákosiék be nem zúztatják.

Lassan szűnnek az állandó filléres gondok, és 1940-ben már éppen készül elvenni francia menyasszonyát, mikor behívót kézbesít neki a posta. Természetesen Sík Sándor adja össze őket, de neki zsebében van a menetparancs, és pár nap múlva be kell vonulnia. Rövid póttartalékos alapkiképzés után tartalékos tizedesként részt vesz az erdélyi bevonuláson. 1942-ben hadapród őrmesteri beosztásban, egy ruházat- és élelmiszer-ellátó oszlop tehergépkocsi-vezetőjeként a 2. hadsereggel a Don-kanyarba küldik. Burokban született, szerencséje van, mert nem harcoló alakulathoz kerül. A hadtápegységek kilométerekkel a frontvonal mögött működték, és köztudottan irigylésre méltóan jó dolguk volt.

A zsidó származás ténye mellett ez abszurdumnak tűnik. Egyes források szerint zsidó munkaszolgálatosként nagyon hamar szovjet hadifogságba került. Ami nyilvánvaló tévedés, mert részletes harctéri beszámolóit senki sem cáfolta, holott bajtársai éltek, a korosztály még csak harmincas éveiben járt. Vagy hazugság lenne minden? A frontszolgálat is? A hadtápegység is? Az apa is? Akár még ő maga is?

Itt van tehát a Boldizsár-rejtélyek egyike, a legnagyobbika. A Magyar Királyi Honvédség gépezete jól tudta, mit és hogyan csinál, mikor meghatározott szempontok alapján kiválasztja és a bolsevizmus elleni háborúba küldi a fiatal férfi korosztályok tagjait. Nyilvánartása, adminisztrációja ebben a tárgyban aligha tévedhetett, mozgó-

sítási, hadkiegészítő tevékenysége nyilván szigorúan kizárta zsidók, illetőleg zsidónak minősülő személyek fegyveres frontszolgálatra történő besorozását. A „félzsidók” is munkaszolgálatos egységekbe kerültek.

Az eddigiek ismeretében azt kell föltételeznünk a közönséges, vagyis nem munkaszolgálatra szóló behívó pusztá ténye alapján, hogy Boldizsár Iván – és családja – érdekében valaki, valahol, nyilván magas szinten, talán már a kikeresztelkedés vagy később, a névváltoztatások egyike alkalmával, közbelépett. Talán még azt is, hogy a fronton hadtápalakulathoz, ne pedig harcoló egységhez kerüljön, a titokzatos kéz intézte el? Lehet, hogy mindez pusztá találgatás, alaptalan fantáziálás, de mielőtt antiszemitizmussal vádolna meg valaki, le kell szögezni, hogy éppen e kritikus korszak egyik fontos közéleti szereplőjének arcképét a származás pontos tisztázása nélkül vázlatosan sem lehet megrajzolni.

Boldizsár Ivánt tizennyolc éves korában, 1930-ban sorozhatták először, amikor még Bethlen Iván volt a neve. Vajon már akkor rendbe volt téve a szénája? Ki lehetett az, akinek megvolt a szükséges befolyása, súlya, hatalma, lehetősége és nem utolsósorban bátorsága, hogy közbelépjen? Mi motiválta az illetőt, milyen kapcsolat fűzte a családhoz, és technikailag hogyan, mikor, milyen feltételekkel, esetleg milyen áron és mekkora kockázatot vállalva tette meg, amit megtett? Egyáltalán: mit tett? És mit kellett ezenfelül még tennie, hogy a közbelépésnek nyoma se maradjon? Vajon hány és hányféle névsoron, országos és helyi nyilvántartáson, ilyen-olyan bontás szerinti kimutatáson, kartotékrendszeren, regiszteren, statisztikán kellett átvezetni a változtatást, hogy Bethlen Iván családostul eltűnjön innen, és Boldizsárként felbukkanjon ott? Egyetlen, kivételes eset volt ez, vagy előfordult ugyanez többször, másokkal is? Tudjuk, hogy a kormányzó mentesített bizonyos családokat, de miért éppen a hadsereg kijátszásával (vagy segítségével?) tette volna? Munkaszolgálat helyett frontszolgálatot adott a fiúnak? Rejtély; akár egy krimi anyaga lehetne. Talán akadnak kutatók, akik majd feltárják a korabeli katonai adminisztráció még létező fehér foltjait, és kinyomozzák. Rejtély az is, miért mondta nekem azt Boldizsár, hogy a származásáról nem beszélhet. Miért védte körömszakadtáig a titkot: annyira öngyűlölő antiszemita lett volna? Vagy azért, mert nem volt azonos önmagával? Maga mesélte baráti körben, hogy édesanyja a két Horthy fiú zongoratanárnője volt. Ez érdekes szál lehetne a krimiben – de vajon mit és hogyan tehet a Legfelső Hadúr szigorúan őrzött udvarában egy kis zongoratanárnő, aki ráadásul szinte bizonyosan zsidó?

Harctéri élményeit számtalan novellában, cikkben, tárcában, naplóban, emlékezésben jól-rosszul megírta, de Sára Sándor rögzített kamerája előtt sommásan elmondja élőszóban is, egy TŰZKERESZTISÉG című, 1982-ben felvett hosszú televíziós monológban, amelyet csupán notesza segítségével, színesen, élvezhetően ad elő. Itt is látszik, milyen jó újságíró: ha kell, eseménydús, jól szerkesztett szóbeli beszámolójával végig leköti a nézőt, és pótolni tudja a teljesen hiányzó képanyagot is. A beszámoló a lényegét tekintve érezhetően hiteles, de részleteiben persze nem ellenőrizhető. Az elmesélt érdekes epizódok egyikét-másikat finoman szólva óvatosan kell kezelni. Azt például, amelyben a hadikórház-parancsnok orvos ezredes, mikor a latrinán ülve egy újságdarabkán történetesen éppen egy Boldizsár-tárcát olvas, fölhozatja a szerzőt a táborigyűlés hullakamrájából, mert fölismeri a flekkíjásban aznap meghalt névsorában imént látott nevet. A karpaszományos őrmester éppen hogy, de élt még, mikor levitték, mert kellett az ágy. A történet azt akarja mondani, hogy őt író volta hozta vissza az életbe, az tehát sorsszerű.

Véletlenek nevetséges összjátékát írja le; még most is fontosabb, hogy írónak tekinthesse magát, mint a hitele. Az effajta nyilvánvaló konfabuláció szokása lesz, néha csúnyán ráfizet, mert nevetségessé válik, de sebaj, fölkel, és megy tovább. Burokban született, és a rendszer vigyáz rá, hitele, szavahihetősége tartósan sohasem csorbulhat.

Ugyanitt elmeséli találkozását Vorosilov marsallal, aki 1945. május elsején, mint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, fogadást ad a Gellért fürdő épén maradt előcsarnokában. (A marsall melleleg a hatalmas Vörös Hadsereg vezérkarának egyik hírhedten kegyetlen, fanatikus sztálinistája volt.) A fogadáson feleségestül jelen van Boldizsár Iván karpaszományos őrmester is. Jelentik a marsallnak, hogy a vendégek közt van egy német vaskereszttel kitüntetett magyar tiszthelyettes. A marsall magához kéri, és tolmács útján udvariasan megkérdezi Boldizsárt, hány szovjet katonát ölt meg ezért a vaskeresztért? Nem vaskereszt, hanem magyar bronz vitézségi érem – magyarázza a karpaszományos őrmester –, azért kapta, mert a fronton egy égő kórházból néhány bajtársával kimentettek huszonhét súlyos, magatehetetlen sebesültet. A meghatott marsall erre pezsgőt hozat, és bajtársiasan koccint a hős magyar altiszttel.

Ez a nyilvánvaló hazugság még csak a hiúság, a kitűnni vágyás termékének látszik; nem ártott vele senkinek. A hőstett és az érte kapott kitüntetés valószínűleg ellenőrizhető tény, de hogyan kerül feleségestül egy hadapród őrmester a szovjet marsall vendéglistájára?

Valahol itt ágazik el az útja.

A kórházi hullakamrából visszakerül a kórterembe, és az irodalomkedvelő orvos ezredes a tisztek részére fenntartott injekciókkal hamarosan rendbe hozza annyira, hogy vasúton egy magyarországi kórházba szállítják. Ott meglátogatja a felesége és az édesanyja, az udvari zongoratanárnő. Még járna néhány nap kórházi kezelés és utána betegszabadság, de ő úgy dönt, hogy megszökik a kórházból. Attól kezdve illegálitásban él a felszabadulásig, részt vesz az ellenállási mozgalomban.

A részvétel tény, számos tanúja élt még, mikor élményeit novellisztikus formában megírta és publikálta (A GYÖNGYHÁZ NYELŰ PISZTOLY, KIRÁLYALMA). Bajcsy-Zsilinszky Endre Malinovszkij marsallnak írt, az ellenállási csoport számára szovjet kapcsolatot és segítséget kérő levelét, illetve a levél Boldizsárné által készített francia fordítását hozza a zsebében, ahol egy ismeretlen lengyel paptól kapott kis női pisztoly is lapul. A naiv konspirációs terv szerint becsönget Tartsay Vilmos vezérkari ezredes Andrássy úti lakásának ajtaján. Az ajtót egy nyilas nyitja ki, ő pedig, aki hosszú frontszolgálatára ellenére fegyvert még sohasem használt, tüzel.

A lövés nem talált. A leírt helyzetben ez már önmagában is figyelemre méltó fegyvertény. De nem kevesebbet állít ez az írás, mint azt, hogy nem Bajcsy-Zsilinszky volt az egyetlen ellenálló, aki fegyvert fogott és rálőtt elfogóira. A másik Boldizsár Iván volt. A nyilasok alaposan ellátják a baját, jól összeverik, de hirtelen más dolguk akad, és belöki őt egy ágy alá. Ott szorosan összekötözött kezével nagy nehezen kipiszkálja zakója belső zsebéből Bajcsy-Zsilinszky levelét, és nekifog, hogy öt teljes oldalon át az egyetlen lehetséges módon megsemmisítse a bűnjelet: megeszi.

Mennyi igaz ebből, mennyi az önfényező hazugság, nem ellenőrizhető, de nem is lényeges. Maga az elfogatás és megveretés tény. A szintén besorozott fiatal honvéd, Lengyel Balázs, a leendő irodalomkritikus, menyasszonyának, Nemes Nagy Ágnesnek írt levelében elmeséli, hogy Szerb Antal megmentésére szervezett akciójuk keretében meglátogatta Boldizsárt, akit a Margit körüti fogházból éppen szabadulva kékre-zöld-

re vereten, véresen talál. Tapasztalatot cserélnek; mindketten – és még mások is – három munkaszolgálatos író: Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi György megmentésén fáradoznak. Erre most lehetőség kínálkozik, mert az írók Pesten, egy iskolában vannak, túrhető körülmények közt, egy emberséges fiatal, irodalomértő hadnagy őrizetében, aki tudja, kiket őriz. Rövid időkre ki is jöhetnek, és találkoznak is Lengyellel, aki 1995-ben írt emlékezésében elmondja a megghiúsult mentőakció történetét, hozzátéve, hogy Boldizsár novellisztikus verziójának semmi nyoma nincs. Thassy Jenő, frissen végzett ludovikás tiszt, az Amerika Hangja magyar adásának későbbi New York-i tudósítója, tisztársával, Görgey Guidóval szintén beszélt velük, és készen áll az akcióra. VESZÉLYES VIDÉK című önéletrajzában (Pesti Szalon Kiadó, 1996) Thassy megírja, hogy legnagyobb bánatukra a három író egy nap tépelődés után nemet mond az akcióra. Itt biztonságban vannak, svéd, pápai és spanyol védnökség alatt, mondja Szerb Antal, a hadnagy vigyáz rájuk, ellenben a megszállt és fölfordult városban igazoltatás, razzia és sok más veszély leselkedik. Tehát maradnak.

Boldizsár KIRÁLYALMA című novellisztikus emlékezésében úgy meséli, hogy magyar századosi egyenruhában, egy Harm nevű, SS-sofőrnek maszkírozott, Lengyelországból átszökött holland hadifogoly kíséretében ő maga állított be (Harm a háború után feleségül vette Boldizsár hűgát, tehát valós személy), és felmutatta a hamisított nyílt parancsot, amely a három munkaszolgálatos azonnali elővezetését rendelte el. A hadnagy mindenáron ott tartaná a három író. Vitájukban sem a művelt hadnagy, sem a bűnösnek mutakozó százados nem leplezheti le magát – írói szempontból remek szituáció, de kihasználatlan marad. Boldizsár százados végül eléri, hogy beszélhet az írókkal, akik ugyanazt mondják neki, mint Thassynak Szerb Antal. A befejező mondatból megtudjuk, hogy a hadnagyot másnap áthelyezték, és a munkaszolgálatos századot a nyugati határszélre vezényelték. Az írók „*két hét múlva már nem éltek*”.

Írói becsvágya nem ismert határokat. Az idézett KIRÁLYALMA 1967-ben jelent meg kötetben. A három asszony (Szerb Klári, Sárközi Márta és Epstein Erzsébet, Halász Gábor menyasszonya) közvetve szintén kapcsolatban állt a foglyokkal, tudott a döntésükről, és egyhangúlag közönséges blöffnek minősítette Boldizsár verzióját. Tőlük tudom, ismertem őket, mint ahogy Lengyel Balázst és Thassy Jenőt is. Boldizsárnak lehetett valami köze az akcióhoz, de álhús főszereplője bizonyosan nem volt. Az igazságot Lengyel és Thassy írta meg.

A kritikával szembeni védeltsége most már elég erős, azzal sem kell törődnie, ha állításait élő tanúk cáfolják.

Következetes baloldalisága, falukutatói és antifasiszta újságírói tevékenysége, ellenállási részvétele, ismertsége és az új rend iránti lelkes várakozása hívhatta fel rá mindjárt a koalíciós idők kezdetén a szovjet támogatással hatalomra készülődő kommunisták figyelmét. Nem kizárt, hogy Vorosilov marsall pezsgője is segített nekik, sőt az sem, hogy az a koccintás, ha valóban megtörtént, már meg is pecsételt valamit. A Nemzeti Parasztpárt kommunistákat támogató balszárnyához csatlakozik, akár falukutató társa, Erdei Ferenc, vagy két író, Darvas József és Veres Péter.

Jóhiszeműen feltételezem, hogy mint annyi más kortársa, reményeket, illúziókat táplált a szocializmussal, a Szovjetunióval kapcsolatban, nem bízott a nyugati hatalmak támogatásában, és persze minden oka megvolt, hogy utálja a letűnt rendszert. A falukutatók által részletesen feltárt birtokviszonyok radikális átalakítását csak a Parasztpárttól várhatta, ha nem akart kommunista lenni. Lázás újságírói tevékenységbe kezd, 1945-

ben megalapítja és '48-ig szerkeszti az *Új Magyarország* című nívós hetilapot; ott jelenik meg Bibó István A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA című fontos tanulmánya. A lapnak angol, francia és orosz nyelvű kivonatos melléklete is volt, és ez egy éltre eljegyezte őt a magyar kultúra külföldi terjesztésének feladatával is. 1945–46 közt a *Szabad Szót*, a Parasztpárt napilapját szerkeszti. Már ismert nevű, profi újságíró és szerkesztő. Hirtelenjében két könyvet is ír a béketárgyalások előkészítése jegyében: egyet a magyar történelem tragikus vonulatáról, egy másikat az ellenállási mozgalomról. Ezek az érdemek és műveltsége, nyelvtudása, tájékozottsága, mozgékonyasága juttatják 1946 nyarán parasztpárti képviselőként a béketárgyalásokra Párizsba utazó magyar kormányküldöttség mellett működő, kilenctagú információs és sajtószolgálat vezetői beosztásába. A delegációt Gyöngyösi János külügyminiszter vezeti, de a háttérből, később hivatalosan is, a hírhedt moszkovita, a spanyol polgárháborúban Komintern-megbízottként trockista-anarchista elvtársainak százait lecsukató és állítólag kivégeztető „barcelonai hóhér”, Gerő Ernő közlekedési miniszter diktál, aki majd a szerény, de jogos és nem reménytelen magyar követelések helyett a szovjet nagyhatalmi szempontokat juttatja érvényre a létrejövő békeszerződésben. Az Erdéllyel kapcsolatos szovjet álláspont bizonyos kényes, az ország szempontjából rendkívül hátrányos pontjait Gerő utasítására tilos leadni a hazai sajtónak, de Demeter Béla, a delegáció Erdély-szakértője, egykori falukutató Gusti professzor mellett, emigráns magyar újságírók útján nyugaton mégis nyilvánosságra hozza, amiért Boldizsár súlyos otthoni következményekkel fenyegeti meg. Ezek nem sokkal később el is érik Demetert, akit emigráns kapcsolatai miatt Budapesten 1947-ben letartóztatnak, de később kiengednek. Boldizsár szerepe ebben még tisztázásra vár. Demeter évek múlva a román titkosrendőrség kínzásaiba halt bele.

Alighanem itt az a pont, ahol Boldizsár Iván útja a becstelenség felé kanyarodik. Jól megírt párizsi beszámolóiban egyebek mellett a százezrek ki- és betelepítését jelentő csehszlovák–magyar lakosságcsere követelése elleni elszánt harcát részletezi. A Bécsben élő Haas György újságíró MÁSODIK TRIANON című, 1995-ben megjelent könyvében, és nemrég a *Magyar Szemlé*ben közölt, Demeter Béla emlékét méltató cikkében is azt írja, hogy Boldizsár naponta jelentett a párizsi szovjet nagykövetségen a magyar küldöttség zártkörű megbeszéléseiről, szándékairól és taktikájáról. A súlyos vád forrását azonban nem adja meg. Mikes Imre újságíró, a sajtókülönítményben Boldizsár helyettese, aki a konferencia után Párizsban maradt, majd 1951-től Münchenben Gallicus néven a Szabad Európa Rádió magyar adásának híres/hírhedt műsorvezetője lett, ezen kívül még azzal is megvádolja Boldizsárt, hogy 300 000 svájci frankot elsikkasztott a küldöttség pénzéből. Erre a vádra sem láttam bizonyítékot.

Az eddigiek ismeretében, a mából visszatekintve elképzelhető, hogy jelentett az oroszoknak. Erre bizonyítékot valószínűleg csak a moszkvai külügyminisztérium archívumában, a budapesti követségi jelentések közt lehetne találni. Azonban onnan kezdve hirtelen felívelő karrierje alapján feltételezhető, hogy ilyenek léteznek. Mégsem látom őt egyértelműen elvetemült gazembernek. Bonyolult személyiségében valahogy megfér egymás mellett a hazafiság és a hazaárulás, a nemzeti érzés és a pragmatikus kívülállás, a segítőkész jószívűség és a könyörtelen önzés, a magyar érdekek lelkes képviselője és a cinikus hajlandóság, hogy ezeket reménytelennek minősítse, és jó áron eladja. Minden lépését saját rövid távú érdekei diktálták, és ezek néha átmenetileg egybeestek a nemzeti érdekekkel. Hazudott önmagának is, hogy kényelmesebb legyen az élet; skrupulusait, ha voltak, lerázta, kimagyarázta magának – rutinja volt ebben. Meg tudott egyezni önmagával. Több tucat kötetnyi életművében, és szóval-tettel, itthon és

szerte a világban, egy életen át, és szemem láttára, fülem hallatára is sok évig, nem győzte büszkén ismertetni, hirdetni, védeni a magyar kultúrát és annak európaiságát, gyakran persze kádári háttérrel és megbízatásból, az „épülő szocializmus” magasztalásával, a kényes kérdések ravasz és elmés elmaszatólásával együtt. Kiváló szimatú újságíró volt, és valószínűleg azzal nyugtatta magát, hogy a belátható jövőben az ország és saját maga számára is célszerű és előnyös lesz a szovjet érdekeket képviselő kommunis-ták szolgálatába szegődni.

Naplója szerint (DON – BUDA – PÁRIZS, 1982) valóban intézte Párizsban a küldöttség bizonyos szálloda-, gépkocsi- és más ügyeit, és elképzelhető, hogy némi közpénz hozzá-tapadt a kezéhez, de akkora súlyú és volumenű bűncselekmény, mint 300 000 svájci frank elsikkasztása, nem volt az ő műfaja. Gyáva is lett volna hozzá. Becsvágya nem az anyagi meggazdagodás felé hajtotta. Mikes-Gallicus szerint Gyöngyösi külügyminiszter vizsgálatot rendelt el az ügyben, de azt hirtelen lefűjták. Kik és vajon miért? Ennek talán maradt fellelhető nyoma. Mint a *The New Hungarian Quarterly*nál évtizedekig szerkesztőségi beosztottja, sok kisebb-nagyobb anyagi inkorrektségéről tudok, de amíg konkrét bizonyíték nincs, ezt a hatalmas sikkasztást kizártnak tartom.

A szovjet kapcsolat nyomai később is feltűnnek az életében. 1947 elején tanulmány-útra hívják a Szovjetunióba – amelyről annak idején, a frontról küldött tudósításaiban nem éppen kedvező képet festett –, és FORTOCSKA („kisablak”) című könyvében elragad-tatva számol be a látottakról. A könyv három kiadást ér meg. Rögtön ezután tagja lesz a kormánynak: a kulturális külkapcsolatokért is felelős külügyminisztériumi államtitkár, a tragikus szerepére már kiszemelt Rajk László helyettese. Pusztá becsvágya fogadtatta el vele a csábító ajánlatot, vagy zsarolás történt, hiszen nem volt párttag, esetleg vala-miféle alku kötött? Vajon még mondhatott volna nemet, kiszállhatott volna, ha akar, vagy már késő volt? Nem tudható.

Főnöke, Rajk László szólítja fel, hogy költözzön a Rózsadombra, egy külügyi állam-titkár nem fogadhat otthonában diplomatákat abban a „kétszobás lyukban”, ahol csa-ládjával lakott. „*Ideiglenesen*” beköltözik hát a filozófiaprofesszor, Kornis Gyula éppen üresen álló „*fennkölt, görög-homlokzatú, oszlopos, timpanonos várkastélyába*”, írja A SZÁRNYAS LÓ című kötetében. A házzal együtt járt Kornis nagy értékű, hatezer kötetes könyvtára is. Ez 1948-ban történt, írja. Azonban a közhiedelem szerint Boldizsár a kitelepített Kornis villájába költözött be. A kitelepítések viszont 1951-ben voltak. Kornist, az ország-gyűlölés volt elnökét, akit rövid időre korábban a Gestapo, majd politikai hatalmi tervei miatt többször az oroszok is elhurcoltak, ezúttal Poroszlóra vitték, ahonnan nem is tért vissza többé Budapestre, csak meghalni 1958-ban. A LEBEGŐK-ben azt írja Boldizsár: „*A sors furcsa kacskaringóhoz tartozik, hogy e sorokat Kornis Gyula egykori dolgozószobájában írom, egy híján negyven éve lakom itt, eredetileg tőle bérelvén a házat.*” A bérlés talán igaz, talán nem. Ha igaz, akkor a külügyminisztérium bérelte neki a házat, ami szintén kinyo-mozható. Még furcsább kacskaringó, hogy a piarista neveltetését oly büszkén és annyit emlegető író nem zavarja, sőt megírja, hogy Kornis Gyula piarista szerzetes volt.

Még jó néhány efféle „furcsa kacskaringót” tartogat neki a jövő.

1946-ban Párizsban megalakul az UNESCO, a nemrégén létrejött ENSZ kulturális és tudományos világszervezete. Magyarország majd csak a békeszerződés megkötése után léphet be, de Boldizsár hivatalos megfigyelőként részt vesz az alakuló ülésen. A bé-keszerződés aláírása után, 1947 nyarán, a belépést deklaráló diplomáciai jegyzéket, már külügyi államtitkárként, ő fogalmazza és szignálja. Mint ahogy 1951-ben azt a jegyzéket is, amely deklarálja Magyarország kilépését az UNESCO-ból, amit Rákosi „intellektuá-lis kémközpontnak” titulált. „*Aki belépett, az lépjen is ki. Ez a nemzetközi illemszabály. Én*

erre a maga helyében büszke lennék, Boldizsár komám. «Büszke nem voltam, de még jó három évig hozzá voltam kötözve R. M. szekerehez, s mi mást tehettem, toltam is.» Mindezt KESERÉDES című, vallomásosnak szánt 1987-es kötetében, óvatosan mosakodó írásai egyikében győnja meg.

Mindezek után már nem is csodálkozik az ember, hogy 1967-ben Boldizsár Ivánt, immár a Magyar Népköztársaság állandó UNESCO-delegátusát, az UNESCO párizsi közgyűlésén kis híján megválasztották a nemzetközi szervezet főigazgató-helyettesének. Nem is titkolta a szerkesztőségben, hogy nagyon vágyik erre. Lám, gondolhatta, az ő nem akármilyen, kacsaringós szerpentinjén is föl lehet kapaszkodni arra a nemzetközi csúcsra! Életútjának mintegy a jóváhagyását láthatta ebben. Hetvenöt évesen, az idézett interjújában azt mondta nekem erről: „Egyébként egy pillanatig sem bánom. Úgyis csak négy-öt évem lett volna az UNESCO-nál mint a kulturális rész igazgatója, mert onnan hatvanadik születésnapja után egy nappal mindenkit nyugdíjba küldenek. De azt hiszem, ott a hatvanat sem értem volna meg, belepusztultam volna az örökös értekezletekbe.” Négy-öt év? Ugyan! Annyiért kár is lett volna hajtani.

Allamtitkári feladata volt 1950-ben a British Council, nyelvtanítással és nemzetközi kulturális kapcsolatokkal, a brit kultúra terjesztésével foglalkozó, az egész világon tevékenykedő brit kormány szervet kémkedés vádjával, azonnali hatállyal kiutasítani az országból. Aztán 1961-ben, már mint a *The New Hungarian Quarterly* főszerkesztője, öthetes tanulmányútra megy Angliába a British Council szervezésében és vendégként. Az útról írt könyvéből (ZSIRÁFFAL ANGLIÁBAN, 1965, angolul MacMillan, London, 1969) kiderül, hogy felső szinten nem fogadták a British Councilnél, mert csak a programszervező osztályok vezetőivel tárgyalt és ebédelt. Talán azok valamelyike megragadta az alkalmat, és beleverte a vendég orrát a régi mocsokba, legalább egy szarkasztikus célzás erejéig.

1977-ben hosszú önéletrajzi tévéinterjút adott Huszár Tibornak. Sok egyéb téma mellett kitér az életét végigkísérő író–újságíró dichotómiára, és kiteregeti a lelkiismeretét. „*Most visszatekintve nem csekély lelkifurdalást okoz, vajon jól sáfárgoktam-e bibliai talentumaimmal. Lelkiismeretem végül is igennel felel. Azt hiszem, mindig azt írtam, amiről úgy éreztem, hogy elkerülhetetlenül a kötelességem, és némi írói önhittséggel azt gondoltam, hogy abban az adott időben én tudtam legjobban megfogalmazni.*” Vajon teljesen kitörölte emlékezetéből (ami lélektani abszurdum), vagy csakugyan az akkori körülmények közt jó és tisztesség teljesítményeknek tartja az ötvenes évek elején írt három gyalázatos könyvét, az ÖSSZEESKÜVÉS A MAGYAR NÉP ELLEN címűt (1952), amelyben valamennyi addigi nagy politikai kirakatper anyagát összefoglalja a vád és az ítélet lelkes helyeslésével, a kötelező nyelvezet használatával? A TOLL FEGYVERÉVEL címűt (1952), amelyben ugyanilyen szellemű publicisztikai írásait gyűjtötte össze, vagy az ORADOUR VÁDOL című (1953), hasonló nyelvű és szellemű kötetét? Ezek, még az oly elnéző régi jó barát Hegedüs Géza szerint is Boldizsár Iván pályájának mélypontjai. A szerkesztőség notórius megmondóembere voltam, szerinte „intranszignens hóbörgő”, és egyszer a többiek előtt ártatlan arccal megkérdeztem, hogyan volt képes olyat írni, mint az ÖSSZEESKÜVÉS A MAGYAR NÉP ELLEN című könyve? Elvörösödött, rettenetes zavarba jött, azt hiszem, legszívesebben ordítva kirúgott volna, de nem tehetette, szüksége volt rám. „Azt nem én írtam – mondta végül indignálnak szánt, elvékonyodott hangon –, Rákosi íratta bele a nevemet, hogy hiteles legyen.” Talán észre sem vette, hogy ezzel a mentséggel mekkora öngólt lőtt. Véget vetve a szerkesztőségi értekezletnek, fölállt, fogta a táskáját, és hazament.

Napokig nem láttuk.

Mennyire megbíztak benne, milyen hasznos emberük lett, mutatja, hogy az államtitkári székéből 1951-ben a *Magyar Nemzet* főszerkesztői székébe ültetik át. A hivatalos pártlap, a *Szabad Nép* mellett a *Magyar Nemzet* hajszálnyival mérsékeltebb, jobban mondva kevésbé durva és primitív nyelven persze ugyanazt képviselte jobbára értelmiségi olvasói előtt: Sztálin és Rákosi személyi kultuszát, vagy az ellenkezőjét, és minden egyebet, mikor mit kellett, és közölt kevéske apolitikus, olvasható anyagot is. 1953-tól, a Sztálin halálát követő rövid enyhülésben természetesen Nagy Imre felé kormányozta a lapot és saját publicisztikai tevékenységét is, ám mikor Rákosi visszatér a maga Elba szigetéről, igyekszik visszaigazodni a sorba. 1955. január 23-án ezt írja róla titkos naplójába Ortutay Gyula, a nagypálya szélén fényes politikai jövőért ácsingózó későbbi jó barát, aki évek múlva majd Boldizsárt kéri fel fia keresztapjának. „*Boldizsár Iván volt ma délután nálam. Fekete ruhában, a mellén ott fityegett vagy négy kitiüntetés: partizántalálkozóról jött. [...] A legnagyobb baj az, mondja Iván, hogy Nagy Imre olyan lusta és tehetségtelen, semmi vezetői energiája, akarata nincs. [...] Rákosi győzelmének majd az lesz az ára, hogy a paraszt megint feleannyit termel – jósol Iván –, s az erőszakos szövetkeztetés ismét megkezdődik. Fél az én főszerkesztő barátom a most következő évtől.*” Pár nap múlva azt is följegyzi, hogy „*Boldizsár elkeseredett a Kossuth-díj elmaradása miatt*”. És 1954. december 30-án, nem kevés malíciával: „*Boldizsár Ivánkám is messzire előreszaladt Nagy Imre propagálásában, aztán némi fenyegető előjelek hallatán összeroskadt, és sürgős hódolásra jelentkezett Rákosinál.*” Pár héttel korábban maga is ezt tette. Mint boldogan közölte naplójával, majdnem egyórás „*őszinte, tisztázó*” beszélgetést folytathatott a dolgozó magyar nép bölcs vezérével.

Az 1955–56-os nagy váltóállítást ott találja a Nagy Imre köré csoportosult, változást követelő írók és újságírók között. Keresi a helyét, jelen van mindenütt, az Írószövetségben, az Újságíró Szövetségben, a Petőfi Körben, felvonulásokon, tüntetéseken, végül a forradalom napjaiban már a parlamentben folyó informális tanácskozásokon is. Cikkez, agitál, felszólal, érvel, vitatkozik, a reálisnak látszó követeléseket támogatja. Nem meaculpázik, mivel nem volt párttag, nem mentegetőzik, nem lázad, mint annyi más; a nagy pálfordulások évadján úgy működik, mintha nem is ő lett volna az, aki bevitte, majd kiléptette az országot az UNESCO-ból, kirúgta a British Councilt, megírta az ÖSSZEESKÜVÉS A MAGYAR NÉP ELLEN című förmedvényt, és annyi más aljasságot művelt. Ha véletlenül találkozik akkori önmagával, akár be is mutatkozhattak volna egymásnak.

Októberben megalapítja a *Hétfői Hírek* című fontos hetilapot, amelynek bemutatkozó vezércikkében (TISZTA LAPPAL, október 8.) *tabula rasát* hirdet, és kiáll a sajtószabadságért, az 1954-es, Nagy Imréhez köthető reformokért, és népfrontpolitikát követel. Az október 29-i számba írt vezércikke a rá jellemző remek szerkesztői fogással rímelt az elsőre: VÉRES LAPPAL a címe. Nyílt kiállítás ez Nagy Imre politikája mellett. Egy titkos ügynök (mert azért őt is végig figyelték) azt írja róla, hogy a forradalom eltiprása elleni tiltakozó újságírósztrájk idején „*árulónak, szovjetbérencnek nevezi a dolgozni merészlő kollégákat*”. („Meszlényi” jelentése. Szőnyei Tamás: *TITKOS ÍRÁS 1956–90, I. Noran Könyvesház, 2012.*) A berendezkedő Kádár-rendszer kezdetén az ismét engedélyezett, rendszerhű Újságíró Szövetség közgyűlésén ezért majd közfelkiáltással kikergetik a teremből. Ót! A szakma! Ki kellett kullognia. Ez nagyon fájhatott.

„Dávid Máttyás” titkos ügynök 1961-ben, visszatekintve Boldizsár viselkedésére, megjegyzi: „*Az ellenforradalom előtti és közvetlenül utáni szereplésében nem ismerem ki magam. (Látok sok negatívát s nem kevés pozitívát is.) 1957 második fele óta úgy látom, hogy a rendszert támogatja, és irodalmi barátai (Rónai Mihály András, Goda Gábor stb.) is velünk vannak.*”

Közben azonban történt vele egy és más. 1956. november 16-án oroszok tartóztatták le. Ennek oka, módja, eredménye is tisztázásra vár. Városszerte elterjedt a hír. A Fő utcában úgy látszik működött a magyar börtön kebelében egy mini-Ljubljanka is, egy szovjet tankok után csatolható, gördülő cellasor. Ezt nem mondja ki, de sejteti régi barátját, Münnich Ferencet ünneplő egyik írásában. „Amikor ezerkilencszázötvenhat novemberének végén értem jött a Fő utcai műintézetbe M. L. ezredes, és ottani feletteseimmel közölte, hogy egy másik intézetbe visz át, megpróbáltam tiltakozni. Nem tudtam, hová visznek, mit akarnak, de ezen a helyen egy ujjal sem nyúltak hozzám. Igaz, hogy az élelmezés rendszertelen volt, legtöbbször a szibíriák smasszer osztotta meg velem az ő adagját, de hátha ott majd a régi módszerrel kérdezősködnék.” (A BOROTVASZAPPAN. In: KESERÉDES.) Neki „ottani felettesei” (értsd: gazdáí) is vannak, akik nem bántották, ennyit árul el. Meg persze így jelzi a sebtében visszatért lojalitását is.

A magyar módszereket mindenki ismerte, azoktól joggal tartott. Ma már kevesen tudják, hogy *szibíriák* szibériai embert jelent. A szerkesztőségben, ha az oroszokra terelődött a szó, megjegyezte, hogy vigyázni kell velük, mert „azok egy másik majomtól származnak”. Ez a szovjet *smasszer* azok közé az oroszok közé tartozik, akik a frontról szóló Boldizsár-írásokban tűnnek fel, asszonyaik befogadják, megmosdatják, megetetik a falvaikat a németekkel együtt megszálló, leromboló, menekülő magyar honvédeket. Az ostromnaplókban pedig, heves aknatűzben, irodalomról beszélgetnek a katonaszökevényként bujkáló magyar íróval, kenyeret szereznek, pezsgőt hoznak, igazi tealevelet újságpapírba csavarva, csokoládét a kisfiúnak, olajat az óvóhelyi mécsesbe. Megvédik a házat és a nőket duhaj kedvű társaiktól, miközben a horrorisztikus német–magyar kitorési kísérlet zajlik az Ördögárokban, a közvetlen közelben.

Rövid fogsága idején Boldizsár fordít. Már korábban is, jövedelemkiegészítésként vagy mikor éppen tétlenségre van kárhozható, remekírókat magyarít. Chesterton, Huxley, Richard Hughes, Joseph Roth, Kafka. Máig élő, jól olvasható szövegeket állít elő. Úgy tudja, hogy Kafkának ő az első magyar fordítója. Évek múlva, az *ÉS*-ben közölt folytatásos amerikai naplójában megírja, hogy egyik ottani egyetemi előadásán elmesélte, ő nemcsak fordította, hanem berlini orvostanhallgató korában személyesen is megismerte Franz Kafkát, és röviden elbeszélgetett vele. Hetekig röhögött rajta a fél ország; az író ugyanis 1924-ben, Boldizsár Iván tizenkét éves korában meghalt. Az irodalmi világ és az egész sajtó felhördült persze, de csak egyetlen, mérsékelt hangú glossza jelent meg a rendszer kedvenc újságírójáról. Így aztán egy szánalmasan mentegetőző cikkekcske árán ezt is megúsza.

Sokféle mesélte viszont egy másik amerikai élményét, meg is írta valahol. Egy szocialistaszimpatizáns milliomos vendége volt egy New York környéki kertvárosban. Hosszú beszélgetésük után kísértáltak a kertbe, és a házigazda biztatta, ússzon egyet a gyönyörű, fűtött medencében. A medence szélén, egy táblán a következő felirat állt: „Ez az én úszómedencém. Nem toalett. Kérem, ne vizeljen bele. Én sem szándékszom úszni az ön toalettjében.” Boldizsár, miközben bemászott a vízbe, odavetette a milliomosnak: Nézze, én hadviselt ember vagyok. A keleti fronton, a Don-kanyarban negyvenfokos fagyban kellett visszavonulnunk. Emiatt máig sem tudok úrrá lenni a hólyagomon. De ha ön Budapestre jön, szívesen látom, és bármikor úszhat a toalettemben.” Azzal elrúgta magát, és úszni kezdett.

Az utolsó magyar király koronázásának évfordulóján cikkben emlékezett gyerekkori élményére, mikor négyéves korában egy nagynéni várbeli lakásának ablakából láthatta a koronázási dombra rúgató ifjú királyt, ahogy megsuhogtatja Szent István kardját a

négy anyaszél felé. Hiteles szemtanú akart lenni: a nagynéni pontos címét is megírta. Többen utánajártak: A koronázási domb onnan egyáltalán nem volt látható.

A Szent Korona végleges hazakerülésének történetéből sem maradt meg ki Boldizsár Iván. Azokban a napokban rejtélyes mosollyal járt-kelt, jelezve, hogy a nagy esemény nem történhetett volna meg az ő közreműködése nélkül. Mesélte, hogy valamelyik protokolláris alkalommal ő volt az, aki az utolsó pillanatban *off camera* figyelmeztette a forgatókönyv szerint az amerikai népet képviselő Cyrus Vance külügyminisztert, hogy nyitva van a slicce.

Ahol hazugság van, ott hazugság van. De röhej is van a hazugságban.

A keményvonalas moszkovita, szinte biztosan magas rangú NKVD- (későbbi nevén KGB) tiszt Münnich Ferenchez régi barátság fűzi. Münnich szófiai nagykövet volt Boldizsár államtitkársága idején, aki nagy örömmel és tisztelettel, régi atyai jó barátként fogadta, valahányszor az Pestre jött. Három, feltűnő melegséggel és tisztelettel megírt emlékezés mesél róla a KESERÉDES-kötetben. Honnan a barátság, azt nem tudjuk meg. Mint írja, némi bürokratikus turpissággal, de rendszeresen, jókora extra italellátmányt küldött a külügyből Münnichnek Szófiába. Münnich, akárcsak Kádár, a Nagy Imre-kormányban is tagja volt, de a bukás után kemény kézzel fogott a rendcsináláshoz, megalapította a munkásőrséget, újjászervezte a belügyi karhatalmat, később miniszterelnök lett, és tagja az MSZMP Politikai Bizottságának. Egy ország leste lélegzet-visszafojtva, hogy az oroszok őt vagy az árulásával együtt is némileg kevésbé gyűlölt és rettegett, talán mert nem moszkovita Kádárt fogják-e az ország élére állítani. Tito tanácsára Hruscsov végül Kádár mellett döntött. Feltételezhetjük, hogy Boldizsár akkor nagy téttel Münnichre fogadott magában. De Kádár lett a befutó, és Boldizsár azonnal tudta, hogyan lesz ő majd nagyon hamar fontos embere annak is.

„Ezerkilencszázötvenhét tavaszán még félbenlakó voltam a Fő utcai főnevelő intézetben – reggel nyolcra beinvitáltak, gyakran ebéddel is kínáltak, kérdezgettek délután fél ötig, másnap, harmadnap újra –, amikor felhívott a Kereskedelmi Kamara főtitkára. Sürgősen beszélni óhajtok velem. Nincs valami tévedés? Feketebáránnyokkal is kereskedik a Kamara? »Háttha éppen báránny-fehéritésről van szó?«, hangzott a válasz.” (A MAGYAR PAVILON BRÜSSZELBEN. In: KESERÉDES.)

Vádirat, tárgyalás, ítélet nincs. Fél lábbal még börtönben van, mikor – nyilván Münnich javaslatára – rábízzák az 1958 nyarán nyíló brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának tématervét. Minden meg van bocsátva, írja meg a forgatókönyvet, és ha jó, hiánytalanul megvalósítják, ő pedig ott lehet a kiállításon. Hamarosan megszüli hozzá a koncepciót: Mít ad egy kis nép a nagyvilágnak. *„Mindent, amit tudok az életben, a Kegyes Atyák iskolájának és a falukutatásnak köszönhetek”* – fohászkodik magában hálásan. A többi nem kellett tanulnia; a génjeiben van.

A kiállítás szép siker. Tudták, hogy nincs nála jobb apológéta. A nemrég letiport ország békés arcát, legkülönb hagyományait és teljesítményeit mutatja be. Mintha mi sem történt volna azzal a kis néppel Európa közepén. Ezt kellett demonstrálni. Viszonyásul olyan jegyet kér magának, amellyel Brüsszelen kívül Párizsba, Marseille-be, Pisába, Firenzébe, Velencébe, Bécsbe is eljut.

Ezzel megkezdődött a mindhalálig tartó utazások korszaka.

Hihetetlen, mennyit utazott. Saját közlése szerint Portugália kivételével járt minden európai országban, még Cipruson is, néhányban többször (Szovjetunió), egyben-kettőben sokszor, akár évente is többször (Franciaország, Olaszország, Anglia). Volt olyan év, mikor tízszer vagy annál is többször utazott. Éppen csak hazajött fehéreneműt vál-

tani, bekiáltotta az ipiapacsot, ahová kellett, átnézte a postáját, kiadta utasításait a sebtében átfutott készülő lapszámmal kapcsolatban, lediktált néhány úti beszámoló cikket, átvette az útiköltséget és az új megbízásokat, és már utazott is tovább.

Megfordult Észak-Afrikában és Dél-Amerikában is, az Egyesült Államokban többször. Fizikai teljesítménynek sem utolsó ez a lista, hiszen már közel járt az ötvenhez, mikor nagyban kezdett utazni. Útjairól folytatásos naplók, útleírásokat, szinte bedekkerszerűen részletes ismertetőket írt a lapokba, ezekből aztán hamarosan könyvek lettek. Az utazni vágyó, de nem tudó magyar olvasó hasznos ismeretekhez juthatott belőlük. Így lett belőle népszerű szerző. Hol küldték, hol hívták, hol delegálták. UNESCO, Magyar PEN Klub, Nemzetközi PEN Klub, Béke Világtanács, SEC (Société Européenne de Culture), Ford Alapítvány, British Council és számos más intézmény, szervezet és „kerakasztal” hívta és számított rá. Részt vett a korszak nagy témáinak valódi vagy álvitáin: hidegháború, leszerelés, békés együttélés, a kultúra feladata, az író feladata, kultúra és demokrácia, televízió és tömegkultúra és hasonló témákról. Beszámolóiból látható, hogy derekasan védte a mundér erősen foltos becsületét. Mindig védekező pozícióból beszélt, de sohasem jött zavarba, sőt, néha támadásba ment át. Megismerkedett az ilyen gitt- és gumitémák iránt érdeklődő, nagynevű és vitázni hajlandó vagy pusztán naív és kíváncsi írókkal. Nemzetközi tényező lett belőle.

Elejtett megjegyzéseiből, közös külföldi ismerősöktől és más forrásokból tudható, hogy az utaknak többnyire valamilyen titkos célja volt, megbízásokat teljesített. A „Cyrano” fedőnevű titkos ügynök jelenti, hogy az 1958-as nyugat-európai útjáról hazatérve Boldizsár elmesélte Déry Bőbének, a kilencévi börtönre ítélt regényíró feleségének, hogy Párizsban türelemre intette a Déry-bizottságot („maradjanak csendben”), mert ártanak az ügynek. Nem valószínű, hogy ezt magánszorgalomból tette volna. De minek mesélte el? Szeretett fontoskodni. Nagynevű írókból összeállt alkalmi bizottság (T. S. Eliot, Auden, Ignazio Silone, Gide, Sartre, Camus, Koestler és mások) akciózott Párizsban az író szabadon bocsátása érdekében. Déryné nem volt elragadtatva a baráti szolidaritásnak ettől a megnyilvánulásától. Déry szabadulása után meg is szakadt a barátság.

Külföldi barátaimtól, saját elejtett megjegyzéseiből és célzásaiból tudni lehetett, hogy külföldi útjain a Magyar PEN, majd a Nemzetközi PEN elnökeként, Kéry Lászlónak, az ELTE angol irodalom professzorának, a Magyar PEN igen párthű főtitkárának a társaságában azt a megbízást teljesítette, hogy a színpalak mögött, magánbeszélgetésekben cinikus viccelődéssel és hamis információval mentesse a szovjet kultúrpolitikát. Nemzetközi fórumokon a lecsukott, meghurcolt szovjet írók miatt ez állandó, kínos téma volt. A Szovjetunió nem volt tagja a Nemzetközi PEN-nek, így a feladat Boldizsárnak jutott, aki készségesen vállalta és külföldi barátaim tanúsága szerint ügyesen teljesítette is, bár őket inkább csak saját immoralitásáról győzte meg.

Mikor 1963-ban a véletlen összehozta Boldizsárt a börtönből amnesztiával éppen szabadult Bibó Istvánnal, akit tanúként csúnyán bemártott a tárgyaláson, egy szem- és fültanú elmondása szerint azt kiáltotta zavarában, hogy „Köpj szemem!”. Bibó keserűen elmosolyodott, legyintett, és csak annyit mondott: „Felejsd el.”

Az utazások hosszabb-rövidebb szüneteiben írta a könyveit, szerepelt a médiában, besegített a kultúrpolitikának. 1968 óta szerkesztette a *The New Hungarian Quarterly* mellett, a legcsekélyebb illetékesség és gátlás nélkül, a *Színház* című havi szaklapot is, és minden évben olvasnivalókkal, illusztrációval, keresztrejtvénnyel megtűzdelt kalendá-

riumokat állított össze különféle országos szervezeteknek, a felkért írók és illusztrátorok nagy örömeire. Értett hozzá, hogyan kell embereket lekötelezni, szívességeket meghálálni, kéréseknek megágyazni. Jóságú, segítőkész ember volt; ha nem ütközött saját érdekeivel, akár vadidegeneknek is segített lakáshoz, autókiutaláshoz, útlevelhez jutni. Minden szinten megvoltak a kapcsolatai. Ennek elterjedt a híre. Tőle telhetően igyekezett fokozni a népszerűségét, ami nemcsak a befolyását növelte, hanem a biztonságérzetét is.

A munkabírása is hatalmas volt. Ameddig komolyan vette a *The New Hungarian Quarterly*t és az be nem töltötte feladatát az ő karrierjében, sokat lehetett tanulni tőle. Ő még a szakma kiváló régi mestereitől, a legjobb helyeken tanult újságot írni, lapot csinálni, cikksorrendet kialakítani, illusztrációkat válogatni és betördelni, címetek adni és így tovább. A részletek felől, de egyben látta az egész lapot. Pillanatok alatt átgondolt, ellenőrzött és döntött magában. Éles szerkesztői szemével a legkisebb hibát is azonnal kiszúrta.

Azt is tudta, mert megtanulta, hogy külföldieknek másképpen, több információval, klisék és politikai zsargon mellőzésével, olvasmányosan kell írni. Tudta, mi az *understatement*, tudta, hogy a szerénység meggyőzőbb a lelkendező bizonygatásnál, hogy a kérkedés nevetséges, a hungarocentrikus gondolkodás provinciális. Tudta, hogy milyen az a hatalmas közeg, az angol–amerikai kulturális sajtó, amelyben helyt kellene állnunk. Tudta, hogy a tartalom mellett szinte minden a lap kifogástalan, élő angol nyelvezetén, stílusán, kulturált küllemén múlik. Tudta, hogy Magyarországon nincs fordító, aki angolul nyomdaképes szöveget produkálna, legyen az értekező prózai vagy irodalmi. Anyanyelvi munkatársakat, nyelvi lektorokat hozatott és alkalmazott. Hosszan folytathatnám.

A lap címében a *New* jelző a gróf Bethlen István által a harmincas évek közepén, valamelyest hasonló világpolitikai konstellációban indított angol nyelvű folyóiratra utalt. Boldizsár nemcsak tudott róla, hanem felismerte a feladat hasonlóságát és fontosságát: a domináns német, illetve most szovjet orientáció mellett óvatosan jelezni, hogy a nyugat felé is nyitottak kívánunk lenni. Erről személyesen sikerült meggyőznie Kádárt, aki nemzetközi közmegegyezés tárgyaként, teljes elszigeteltségben, a gyalázatos megtorlással volt elfoglalva, miközben a megszállt ország dolga az ENSZ-közgyűlés állandó napirendjén szerepelt. De mindketten nagy profik voltak, tudták, mit akarnak, így hamar megegyeztek, és Boldizsár megkapta, amit kért: bőséges pénzt és politikai támogatást.

1960-ban megjelent a *The New Hungarian Quarterly* első száma. Ezt tartom Boldizsár Iván legfontosabb és leghasznosabb tetteinek.

Meg is hálálta Boldizsár, amikor csak tudta. 1975-ben például hosszú recenziót publikált a főtítkárról válogatott beszédeit és cikkeit tartalmazó kötetről, és ebben azt állította: „...és újra, most már magasabb szinten, megéljük napjaink történelmét. Ezért olvassa az ember fedéltől fedélig a könyvet, mint... megtorpantam, de kimondom, íróként a legfőbb elismerés zászlaját meghajtva – mint egy jó regényt.” (A SÉTÁLÓ SZOBOR, 1978.)

Írók egymás közt.

1964-ben, négyévi, politikai kirúgással végződött könyvkiadói lektorság és hatévi szabadúszó műfordítói, recenzensi gályarabság után, már ismert anglistaként kerültem a laphoz irodalmi szerkesztőnek. Boldizsár bölcsen úgy alakította ki a tíz éves terjedelmű negyedéves lapot, hogy nagyjából az első felét az aktuálpolitika foglalta el. Megadta a

császárnak, ami a császáré. Miniszterek, pártvezetők, a rendszer „szakemberei” és ideológusai magyarították olvashatatlan dolgozatokban a bizonyítványt, a szocialista gazdasági és társadalmi rend föltényét, céljait, eredményeit. Párttag nem volt a szerkesztőségben; egy besúgóról tudtunk biztosan; Boldizsár magasabb szinten működött. Helyettese, egy művelt, de jelentéktelen újságíró, szinte semmit sem csinált, de Boldizsár, mint mondta, „aranyat érő gyávasága miatt” tartja: azonnal jelzett ugyanis, ha ösztöne azt súgta, hogy ebből vagy abból baj lehet. A kulturális terület így aztán nekem maradt. Megegyeztem Boldizsárral, hogy nem a rendszer „liberalizmusát”, „nyitottságát” fogom a külföldnek demonstrálni, hanem a legjava kortársi magyar irodalmat, művészetet, kulturális életet igyekszem bemutatni, az adott politikai és terjedelmi korlátok között. Rábólintott erre. A lapnak ez a féltő gonddal válogatott és fordított második része az évek során önálló életre kelt, és nemzetközileg lassanként ismertté tette a *Quarterlyt*. Számos neves nyugati író, újságíró, tudós, művész, kritikus kéretlenül is szívesen publikált benne, idézték, emlegették, fontos adattárakba, bibliográfiákba felvették. Bekerült a nemzetközi kulturális vérkeringésbe és közbeszédbe. Minden számban megjelent benne végre, angol és amerikai költők méltó fordításában, jó néhány vers a java kortárs költőktől, véget vetve ezzel a dilettáns magyar versfordítók rémuralmának. Boldizsár úti beszámolóiban szívesen eldicsekedett mindezzel, mintha az ő munkája volna. Sok évig csak az ő neve szerepelt a lapban szerkesztőként, ami persze hazugság volt. De múlhatatlan érdeme, hogy létrehozta a *Quarterlyt*, és a politika szennyes vizein merészen navigálva lehetővé tette, hogy a magyar kultúrának állandó érintkezési felülete lehessen a nagyvilággal, és ott minőségi anyagcsere folyjék. A tovább enyhülő nyolcvanas években fölvette szerkesztőnek Zachár Zsófiát, akivel összefogva egyre jobban depolitizáltuk a lapot, így annak lassan az első fele is olvashatóvá vált. Ez azonban Boldizsárt már alig érdekelte. Őt ekkor már karrierjének átprogramozása foglalkoztatta.

Személyes kapcsolatunk változatosan alakult. Mikor már-már megszerettem volna, hirtelen előtűnt valamelyik tűrhetetlen tulajdonsága. Cinizmus, kétszínűség, hazudozás, amoralitás, önzés, törtetés, hiúság. Örökké hálás leszek neki, amiért 1975-ben kiszabadított a Belügy szorításából; a Rákosi által kétszer is ártatlanul bebörtönzött és emiatt 1956-ban Amerikába menekült özvegy édesanyámmal zsaroltak, nem láthatom többé, nem kapok útlevelet, ő sem kap vízumot, ha nem vagyok hajlandó aláírni. Ellenálltam, de fontos lehettem, mert végül Boldizsárhoz kellett fordulnom. Sokat tudóan elmosolyodott, kiküldött a szobából, és telefonon pár perc alatt elintézte, hogy leszálljanak rólam. Mikor viszont a szerkesztőségben dülő anarchia, pénzügyi állapotok és egy általa minden előzetes próba nélkül fölvevett csinos, fiatal és szerkesztőnek szerinte is tökéletesen alkalmatlan, angolul se tudó, agresszívan nyomuló nő miatt összevesztünk és fölmondtam, abban a hiszemben, hogy a szerkesztőségi káosz miatt panaszra megyek a vezérigazgatóhoz, följelentő levelet diktált rólam a mindenható Aczél Györgynek. Csak a munkakönyvemért indultam, eszem ágában sem volt följelenteni, nem szokásom. A bölcs titkárnő nem küldte el a levelet, amely jó időre megpecsételte volna a sorsomat az irodalmi életben. Ilyesmi huszonöt év alatt kétszer-háromszor fordult elő. Ellentéteinket mindig sikerült valahogy elsimítanunk. Levelek és a naplóm őrzik a részleteket.

A lappal már szinte egyáltalán nem törődött. Titkárnő, gépirónók az ő kézíratait gépelték, ügyeit intézték, és ezen a címen megtagadták a szerkesztőségi munkát. A telefonvonalakon az ő privát ügyfelei lógtak, és amikor bejött, előbb fogadta az idegen instanciázókat, mint a munkatársait. Helyettese alkalmatlan volt a rendteremtésre.

Különféle szívességek viszonzásaképpen három-négy vadidegen és be sem járó személy húzott fizetést a szerkesztőség béralapjából, és folytathatnám. A folyóirat színvonalát ennek ellenére sikerült fönntartanunk, és ez volt a fontos.

Újdonsült főszerkesztőként egyik első lépésem a lap visszakeresztelése volt eredeti címére. Ma már azonban nem létezik a magyar kultúra e nagy múltú és világszerte ismertté vált hírmondója. 2011-ben alkalmatlannak találtatott a további támogatásra.

Igyekeztem tárgyilagos lenni. Ez az ember nem volt akárki. Szellemissége, életműve, öröksége kiszakíthatatlan része a magyar szocializmus korszakának. Egész életét, kora gyerekkorától kezdve, hazugságokra építette – akár maga a rendszer, amelyet szolgált. Vajon mit gondolt magáról, hogyan látta az életét, ha őszintén magába nézett – feltételezve, hogy képes volt őszinte lenni önmagához? Azt hiszem, sikeres embernek tudta magát, aki legyőzve a származás átkát, veszedelmes viszonyok közt is sokra vitte, végig nemcsak a felszínen, hanem az élen maradt. Nem csekély teljesítmény. Bevált munkahipotézisét egy „novellájában” (KURUCZ ÁKOS STOCKHOLMBAN) frappánsan maga foglalta össze. A sokat látott, bölcs öreg filmrendező, aki kimondja, természetesen nem más, mint ő maga. „»Persze hogy értem«”, felelte a tekintélyes, idősebb filmrendező, és nagyon elégedett volt, hogy bölcsességével ragyoghat fiatal pályatársa előtt. »Te se sokra viszed ebben a szakmában, ha nem érted. Egyszerű: az ember arra emlékszik, amit gondolt, és nem arra, amit hazudott.«”

Térey János

AZ ALVÓ APOLLÓ, A SZÉTSZÉLEDŐ MÚZSÁK ÉS AZ ELRÖPPENŐ HÍRNÉV

Részlet „A Legkisebb Jégkorszak” című regényből

„Sarkvidéki tájon lakom,
Mert ha az ablakomhoz lépek,
Semmi mást nem látok a horizonton,
Csak nyugodt, fehér felületeket,
Amelyek talapzatul szolgálnak az éjszakának.
Tökéletes elszigeteltségemben úgy érzem magam,
Mint aki százméternyi vastag jeget hordott a szemére...
Úgy érzem magam, mint egy szúnyog,
Hegykristályba zárva”,
Jegyezte föl naplójába tegnap éjjel
Radák Zoltán miniszterelnök,
Aki másfél hónapja látta ugyanezt,
Így aztán a meglepetés jó íze oda volt.
Mert hol van már az a krónikus hóéhség?
Abból az időből, amikor a sötétlő tél országot,
És fekete karácsonyokat szenvedtünk el

Hosszú éveken át... Most, amikor
Három-négy napig szakad egyfolytában,
Persze, mindenki sokallja,
S nemsokára beköszönt a hócsömör,
A zúzmaraiszony és a fagyundor.
Radák szívébe is beköltözött ugyanez az undor;
De élvezte, ahogy töltőtolla serceg
A merített papír rostjain,
Évezte saját rugalmas régimódiságát,
Aztán nyugovóra tért.

*

Másnap rendeztek karácsonyi
Fogadást egy serpentinnel följebb,
Székely Ákos köztársasági elnök otthonában,
Az úgynevezett kormányrezidencián.
Képzelnék ezt a rezidenciát
Tágasnak és hószagúnak, olvasóm,
Képzelnék mellé magánvadaskertet is,
Őzekkel, szarvasokkal és szelídfített vaddisznókkal.
Képzelnék el, hogy azonos a színhely
A történelemkönyvek D/100-as objektumával:
A kert közepén az a négyszintes kormányzálló állt,
Amelynek elnöki lakosztályába
A burjánzó szemöldökű Brezsnyev,
János Károly király és Thatcher asszony is
Bekvártélyozott néhány „felejthetetlen” éjszakára.

Ez a fényben úszó nagyterem pedig
Ennek a kormányzállónak a díszterme volt;
Szerény magyaldísz az ajtaján,
Mint ilyenkor általában a jóakarató emberekének.
„Jelzett vissza bárki vegetáriánus?”
Kérdezte Binder Gyula protokollfőnök az asszisztensétől.
„Nem. Dehogyan örültek meg.” „Kósert kérnek?”
„Tudja, itt mindenki kóser valamilyen értelemben.”
„Két miniszter is lemondta, alattomos betegség...
De a fővárostól mindenki jön.”

Ők most az ország rangban legelső
Szeretlalomájára gyűltek össze,
És tisztában is voltak saját helyzetük emelkedettségével:
Távol a megszorítások ellen tiltakozó tömegetől,
Távol a bűzös *banlieue*-től, Fellegvár-Budában,
Védetten, a csillagmintás túllfüggöny mögött.
A fölékesített asztal fölött fagyöngy
Csüngött a mennyezetről, és arany-
Gömböcskékből összefűzött szőlőfürtök is.

„Radákkal beszéltél?” „Nem én.”
„Már negyedőrája itt kéne lennie, és nem veszi föl”,
Mondta Bindernek aggódó asszisztense, Dalma.
Délután még szikrázó napsütés volt.
A kandallókba korán begyújtottak;
Megbabonázta a belépőt a nyílt tűz lobogása,
A száraz hasábok szapora ropogása;
Fűszerillat és zeneszó ápolta
Az ilyenkor, év végén sajnálatosan nyúzott lelket.
Fenyőfa állt minden fontosabb teremben;
Zöld vagy ezüst, iparművész által elvarázsolt.
Jól mutatott az ánizs betlehemi csillag alakú
Magtokja az összes koszorúkon.

Binder, amint belépett, megsimogatott egy bútort,
Ahogy mindig, ha erre járt, ez már-már rituálé volt.
Különösen imádott a rezidencián
Egy tálalószekrényt. Áramvonalas, art deco
Mestermunkát krómozott üvegfelületekkel
És vízszintes fémcsíkokkal.
Kétosztatúsága miatt távolról olyan volt,
Mint egy sztereo zeneszekrény.
Binder személyesen vásárolta
Székely Ákos köztársasági elnöknek,
Ösztönös szimattal. Kicsit alkudott is rá.

És különösen imádta Binder
Odabent Lorenzo Lotto velencei mester
Kisméretű, érett reneszánsz festményét, amely
A Szépművészeti Múzeumból volt letétben itt: *Az alvó
Apolló, a szétszéledő Múzsák és az elröppenő Hírnév.*
(Ó, mit letétbe? Dehogynis letétbe... Örökbe, nem?, fantáziált.)

A képen fejét tenyerébe hajtva Apolló
Szunyál a zöldben, nyilván egy babérligetben.
Míntha bizony másnaposan és szembetűnően csupaszon;
Körülötte szétdobálva ócska göncei.
És amíg ő alszik, szétszéled bulizó,
Ugyancsak meztelen női társasága,
És fejük fölé szárnyas istennő emelkedik.

A fő kérdés itt nyilvánvalóan az, hogy vajon
Szomorúság vagy irónia uralja a vásznat?
Idill ez, barátaim, vagy annak a csípős paródiája?
Az alvó isten a hanyatló Európa kialvó napja netán?
A farkát épp csak eltakarja egy viola da gamba.
Netán a robbanni készülő nőuralmat ábrázolja Lotto,

Gúnyolva a linkóci Apollót és a prosti világot, hm?
Vagy épp ellenkezőleg, fölmagasztalja őket?
Eleve jó, hogy ez látszólag nincs eldöntve,
Gondolta Binder. És már a címe is milyen menő!

*

Az első vendégek átlépték a rezidencia küszöbét,
És senki számára nem volt kibúvó:
Az indokolatlan pompa rögtön feltűnt,
S az oktalan derű is. Ánizsillat fogadta őket,
Meg az államfő és szintén ánizsillatú felesége
A díszterem bejáratában posztolva.

Elsők között érkeztek Dolina Iván és neje, Alma.
Náluk az is nagy szónak számított,
Ha mostanában együtt jelentek meg valahol.
Almán bunda és csinos szőrmekucsma volt,
Trapéz alakú, aranyszín táska a vállán.
Kihámozta magát a bundájából,
És meggypiros, nyakpántos ruha
Volt a folytatás.

„Látja, Gyula? Idén

A selymek színe természetesen
Piros! Mélybordótól az élénkkárminig.
És mindenki fekete szemfestéket használ”,
Súgta Bindernek jól értesülten Dalma,
Vastagon kihúzva az ő szeme is.
„Aha.” „A szemhéjkontúr a reneszánszát éli!”

A korán érkezők sorában volt Gerdesits Blanka is,
Neves művészettörténész, egyben osztályvezető
A Szépművészeti Múzeumban
(Megint a régi képtárban a XX. század után...),
Akinék a Lorenzo Lottót köszönhatték, ő is prémben;
Vele volt a barátja, Burány Dezső,
Középkorú, de jó karban lévő,
Barázdált, kicsit pirosas arcú festőművész.
Binder emlékezett a nevükre,
Mátrai Ágoston mesélt róluk ezt-azt.
A nő Mátrai unokanővére és egy időben szeretője is volt;
A férfi meg az örökös jolly joker a nő életében.
Mit szólna Mátrai, ha neki kéne fogadnia őket?

Az érkező Tárkány főpolgármester azt kérdezte Bindertől:
„Mindenhol maga van, Binder? A Külügyben meg itt is?”
„Uram, ez egy kis ország. Az elnöki protokoll
Igazság szerint mindig hozzánk tartozott,

Mi szoktunk kölcsönbe adni embert.
Ami meg a Külügyet illeti, ma már úgy az olcsóbb,
Ha a kabinetfőnök is én vagyok.”
„Ó, mindez egy személyben, gratulálok. Hm,
Maga az a fajta hivatalnok volt, aki későn érik,
Későn is fut be, ezért nem kapatja el a siker,
És ezért igazán nem is lustul el.”
„Úgy gondolja, uram?” „Aha. Elárul valamit a műsorról?
Nem volt időm tájékozódni. Néha van, néha nincs...”
„Lesz egy női kórus. Már jó, főpolgármester úr, nem igaz?
És Báthor Özsébet sikerült megnyernünk karmesternek...
Őt, azt hiszem, nem kell bemutatnom.
Máig vigasztalhatatlan egy megszakadt
Izlandi ösztöndíj miatt.” „Ühüm.
És a zene?” „Britten.” „Hm, kicsoda?”
„Benjamin Britten.” Binder érezte, süket fülekre talált,
De azért Tárkány próbált bókolni:
„Tökéletes választás. Magukat letisztult elegancia jellemzi.”
„Köszönöm.” „Jön Radák miniszterelnök úr is?”
„Természetesen.” „Állítólag hómobilal!”
„Dehogya, kérem, motoros szánon!”
„Autóval is lehet járni, takarítunk rendesen...”
„Jó, hát mindhárom van a miniszterelnöknek,
Hómobilja, szánja és kocsija is. Majd eldönti.”

*

Radák eldöntötte: optimistán autóval
Közlekedett aznap, most éppen
A Sándor-palotából át a hegyre. Akik vártak rá,
Nem tudták, hogy eközben a miniszterelnöknek
A jejes Istenhegyi úton éppen megcsúszik az autója,
Az a bizonyos selyemfényű Aston Martin.
Radák nem szokott igénybe venni sofőrt,
Legalábbis nem Pesten, mert itthon mindig ő maga vezet.
Hiába a létrás mintázatú hólánc,
Megcsúszott, de szerencséje volt:
Azonnal levette lábát a gázzról,
És ellenkormányzással próbálta meg
Stabilizálni a járművet. Ami sikerült is,
De a rögzítetlen tárgyak szétszóródtak az utastérben:
Kesztyűk, napszemüveg, magazinok és dossziék.
A kamera lezuhant a kalaptartóról,
Ásványvizes palackok repültek szerteszét,
Egy félig teli Evian ráadásul fejbe is vágta Radákat,
Aki eközben a *Resistance*-et hallgatta a Muse-tól,
Mert a cédéjátsonak bezzeg nem lett semmi baja.

Nem te választod a próbát,
Hanem a próba választ ki téged.
Isten nem tesz próbára erődön felül,
Mantrázta magában Radák.
Mikor megállt, huncut karcolást se talált az autón.
És úgy döntött, hogy erről egy szót se szól
Az egybegyűlteknél. Mert bár bevallani,
Hogy épp csak megúsza, akár katartikus is lehetne,
De szégyellte volna, hogy kockáztatott;
És égett volna a képe még holtában is,
Ha megfosztja embereit a járandóságuktól:
Ettől a lakomától. És ez a baklövés
Hajszál híján sikerült. (Ivott, ez az igazság,
Pedig ő aztán sohasem szokott. De hát ha szerelmes!
Most mindent szabad, még neki is.
Ha meghívhatná ma este a szerelmét, Líviát,
Aki lassan a barátnőjének mondható... De nem lehet.
Radák helyzetében az ilyesmi legalábbis kényes ügy.)

És ez itt már a Béla király úti följáró volt.
És ez meg a királyról elnevezett kútház balról.
Szemben egy lépcső torkolata, amely fölhányt
És megkövesedett hótól tömődött el.
Radák bekanyarodott. Már is emelkedett a sorompó.
Nyugtázta, hogy időben odaér a fogadásra.
A hófogó rácsokat is látta. Megállapította,
Hogy akkora terhet tartanak, mint még soha.

*

Binder pedig látta, az érkező Radák sebtiben pár
Lazacfatkát kap be, szemezve
Egy hideg fogastekerccsel;
Ráközelített, és simán bekapta azt is.
Olyan dúltnak látszott és idegesnek.
„Jó estét kívánok, miniszterelnök úr.”
„Mi van, Gyuszikám? Minden oké?” „Igenis.”
Az elnök sosem volt még ilyen zaklatott.

Szefűszeges pulykasült-duett

RADÁK *(a telefonba)* Nem értem és nem értem és nem!
Az ország gazdaságilag hatékony,
És versenyképes elitje se vékony.

SÉF *(a közönség felé)* A pulykát martinivel megbolondítom.

RADÁK Én bízom benned.

SÉF Én is Önben, Elsőszámú Ikon!

- RADÁK Fölszámoltam az elvadult személyi kultuszt!
A pénzügyeinket stabilizáltam...
Mind szorgos volt, akinek dirigáltam.
- SÉF A fűszereket jól beledörzsöltem a húsba...
- RADÁK A korrupciót visszaszorítottam a búsba,
S az autoriter rendszer romjain
Újjáépült a demokratikus jogállam...
- SÉF A páclébe narancslé!
- RADÁK Azt is honoráltam.
- SÉF Tetteivel töltve száz vezércikk, tíz nyaláb.
- RADÁK Igazságosság és erkölcsi tisztaság!
Prosperálunk, mondom: prosperálunk.
És mégsem elég jó nekik.
- SÉF Ez az íz?
Felöntöttem a pulykát, lepje a víz,
Narancskarikákat hámoztam a hátára,
Pácoltam napokig, amíg kifehéřült,
Lábait keresztben összekötöttem,
Dupla cérnával bevarrtam minden üregét,
És pecsenyelével locsolgatva sütöttem!
- RADÁK És mégsem elég jó nekik!
És mégsem elég jó nekik!
- EGYÜTT Csemegénk mogyorós praliné!
Csemegénk mogyorós praliné!
- NŐI KÓRUS *Welcome, Welcome,
Welcome to You, our heavenly King.
Welcome, You who was born one morning,
Welcome, for You, shall we sing!*

Az alvó Apolló... (folytatás)

„Kétezer-tizenkilenc éve már!
Betelt az idő. Ép testtel és lélekkel
Körbeértünk megint. Kedves barátaim,
Már megint kutya nehéz és mégis ragyogó év volt!
Egészségünkre!”, emelte poharát Radák.
Székely Akos köztársasági elnök koccintott először vele,
Akinek előnevei 1. a Stróman, 2. a Néma,
3. a Kegyvesztett és 4. a Kopasz voltak.

„Csirió, csirió”, zendült a kórus.
Míntha Győzöt hallanám
Tizenöt évvel ezelőtről, gondolta Alma.
„Te nem érzed úgy, hogy ezek valamiért *izgulnak?*”,
Kérdezte tőle a férje. „Miért? Szinte
Szétpattannak a jégcsapok a nevetésüktől...”

„Pont azért, mert hangosak. Mégis olyan,
Mint az a szitkomos műröhögés,
Amelyet durván bekevernek
Az élet alapzaja alá.” „Ki ez a balfék
A jobbszélen, aki úgy eszik, mint egy napszámos?”,
Kérdezte Dalmát az osztrák követ.
„Ez a kacsafrizurás? Ó, hát ő Tárkány, bépéefpéem.”
„Hm?” „Budapesti főpolgármester...” „Á!”
„A csészébe nem tilos beleinni...” „De csak
Ha a levesbetétet már kikanalaztuk!”
„Jogos az észrevétel.” „Ugye-ugye?”

Binder azt volt tapasztalni kénytelen,
Hogy milyen nehezen indul a társalgás
A középben illatozó, narancssal fölpackolt
Szegfűszeges pulykák fölött,
Amelyek – mondta düllesztve a séf –,
Egyenként tizenyolc kilósak...
„Az anyját!”, csettintett jóízűen Tárkány.
De mások ölében a damasztzalvétára
Alig estek pöttyök, mivel ők csak piszkálták az ételt.
Valami ki nem mondott tény állt
A társaság tagjai közé,
Így némi *ice breaking* megúsztatlan volt.
„Kirepedt végre az ég”, mutatott a kertre
Az agrárminiszter. „Ki bizony. Úgyhogy örüljünk,
Hogy megúsztuk harminc centivel a nagy havat.”
„Gondolod?” „Nem csak gondolom, tudom!”

Egy asztallal arrébb ez a mondat hangzott el:
„Azt szeretem ebben az országban, édes fiam,
Hogy bár eléggé baljós most is, de azért
Mégse olyan monokróm az összkép, mint tíz éve volt.”
„Igen, újdonság, hogy nincs már pontos elkülönülés sem,
Mint Bagdadban a két negyed határán:
Eddig síták, onnan szunniták...”
„Dualizmus, agyó! Nincs botránybaloldal és maffiajobb,
Mint pár éve. Kadarkapártiak és kadarkakontrák
Újabbban nem igazán különülnek el...”
„Csak úgy csinálnak, mintha nem.”
„Mondom, monolit tömbök már nincsenek.”

„Gyuszi, te szegény, nem ihatsz”,
Súgta kajánul Bindernek Pispék Bertalan, főelőadó.
Binder tényleg nem ivott, de nem is hiányzott neki.
Szóval itt van, itt posztol, helytáll, s ez kielégíti.
Passzív jelenlétének igenjével

Élteti a kormányt, ahogy itt mindenki,
S a kormányzó párt leleményét,
Ahogy Mátrai tíz éve egy másikét.
Addig-addig volt diplomata, míg egyszer csak
Az ő arcára is rávésődött a közöny.

Látta, hogy Radák végezetül
Fahéjas csillagsüteményt ropogtat,
Még mindig ugyanolyan idegesen, ahogy megérkezett.
„A személyzetre éjfélig tartunk igényt vagy azután is...?“,
Kérdezte Radáktól. Ahogy mindig, saját
Érdekeit mindig *kulturált* hangnemben,
Mégis rendkívül határozottan képviselte.
„Dehogyan, mehetnek.“ „Mikor?“ „Akár azonnal.“
„Azonnal dehogy. Éjfél után engedem el őket, ha ez így jó.“

Akad az asztalon habtorta és pisztáciás mignon,
Mikulássapkák és mákos linzercsilagok...,
De kinek? „Megint az lesz, hogy itt marad
Minden a nyakunkon“, siránkozott Dalma.

Binder érdekesnek találta,
Hogy idén majdnem mindenki
(Legalábbis életének számos embere)
Ezen az istenverte hegyen gyűlik össze
(Lám, most már Mátraiék is itt laknak fönt;
Meg is beszéltek, hogy találkozni fognak ünnep után).
Azok, akik másfelé laktak Budán,
Azok is, akik sohasem éltek itt,
Akik úgymond felköltöztek a síkságról,
Mintha mind menekülnének valami árvíz elől.
Köztük pár éve Binder is a családjával.
Pedig Binder, született pestiként,
Zuglói öntudatával eleve nem szerette
A hegyet, ezt a nagybetűs Hegyet.

Mert van az olyan emberekben, mint
A magukat Hegylakónak hívó hegylakók,
Valamiféle neofita parvenüség. Olyasmi,
Mint azokon az esküvői meghívókon,
Amelyeken a menyasszony feltünteteti
A jogi doktorátusát a neve mellett.
Iskoláikra, családi oldalágaikra
Hivatkozva pukkadoznak,
S a mediatisált magánéletük
Alumúlhatatlanul unalmas mégis;

Neveltséges továbbá pöffeszkedő elitizmusuk,
„A jobbak így csinálják”-szerű szövegek...
Áááá.

Hallotta a háta mögül,
Hogy Pispék a vaddisznók hangját utánozza
Újabb desszertjük, a mandulás-kávés macaron mellé.
„Búgás van?”, hegyezte fülét Tárkány *béépéfpéem*.
„Most már majdnem mindig búgás van.”
„Egyfolytában csak páruzunk és páruzunk!”

*

Binder lemutatott az erkélyről:
„Odalent, a rezidencia elkerített sarkában,
A házi vadasparkban a szelídített
Jóságoknak többnyire már saját nevük is van.
Ők Muki, Töfi, Goni és Sanyóca! A sztárvendégek
A színpadon ma este az Elnöki Disznók!
Nyolcfős kondát alkotnak falon belül!
Őket várja az elnöki zöldhulladék,
E fejedelmi komposzt.”

„Odakint robbanásszerűen nő a számuk”,
Aggályoskodott Dolina Iván. „És hogy bírják,
Uraim, védekeznek?”, kérdezte Alma.
„Hát nézze, nehéz – kezdte Pispék. –
A falon kívüli vadállomány
Egyrészt fogyóanyag, másfelől tabu.
Vemhes kocákra sokáig etikai okból nem vadásztunk.
De ha kordában akarjuk tartani a hordát,
Néha ki kell lőni egyet-egyet...
Akik nem szívbjajosak, azok mérgezéssel,
Sőt helikopteres vadászattal is próbálkoztak már.”
„A mészárlást elítélem. Ilyesmi nálunk szóba sem jöhet”,
Mondta az osztrák követ. „Igen, de akkor
Majd megnézhetik magukat, excellenciás uram.
Ezek néha úgy *fölporszívózzák* a makkot,
Hogy nem nő többé fa az adott helyen”,
Mosolygott Pispék. „Ha elfogadnak tőlem egy tanácsot
– Hajolt hozzájuk Burány, a festő –,
Csavarják nejlonba a feleségük haját,
És locsolják meg jól. A kerttulajok
Esküsznek erre a módszerre.”
A miniszterelnök mellett Tárkány magasodott föl:
„Idén olyan gyanúsan csöndesek, Zoli...
Mondd, talán be vannak nyugtatózva?”

*

Binder protokollfőnök ledőlt szépen
A diófurnérból készült, bőrhuzatú,
Görgőlábú, geometrikus fotelek egyikére.
Ez a fotelpár is baljós korból érkezett,
A harmincas évekből! És mégis,
Mennyire modernnek tűnt ez a darab!
Mennyire együtt tud élni az itteni, vegyes fölhozattal,
A rendszerváltás-korabeli olasz csillárokkal,
Hollóházi porcelánnal, és eleve ez is teljesítmény.

Jött a miniszterelnöke. Máris föl pattant.
„Bűnbakra, főgonoszra mindig égető
Szükség van, nemdebár?” „Igenis... nem értem,
Miniszterelnök úr.” „Nagy a világ
Gyűlöletszükséglete – mondta Radák. – Az embernek
Mindig kell valaki, akit szenvedélyesen
És kreatívan gyűlölhetsz, hogy magyarázatot találjon
A világgal szemben érzett totális zavarára,
Kitettségeinek nyomorúságára...”
„Aha, ellenségekére mindig lesz igény.”
„Extrém túlszaporulat van a hegyen...”
És nem csak vaddisznóból, Binderkém.”

Binder még nem mondta ki ma este a hírt,
Amit elhallgattak a vendégek előtt.
„Érzem, nem lehet tovább odázni...”
És odaállt a vendégek elé: „Psszt!”
„Ma reggel kaptunk egy terrorfenyegetést:
Kinyírunk, Radák! Üdvözlnek
A magyar fundamentalisták”,
Olvasta föl Dalma valami faxpapírról.
„És hogy állítólag betlehemeseknek öltözve
Kísértenek itt, a Svábhegyen”, fűzte hozzá Binder.

Dalma izgatottan közvetített:
„Ma reggel operatív forrásból is kaptunk híreket...
A Sándor-palotába meg a rendőrségre jött füles...
Ezek szerint járják a Svábhegyet
A sámánista anarchisták...” „Házzról házra haladnak
Jászollal vagy templom alakú dobozzal a kézben,
Útközben táncolnak, énekelnek”, folytatta Binder.
„Ne hülyéskedjen már, Gyuszi”, pirított rá Tárkány.
„Dehogyan van nekem kedvem hülyéskedni, uram.”
„Érti ezt az egészet? Ezek *pogány létükre* betlehemeznek?”
„Persze, nekik könnyű, Jézus nem nekik a Krisztusuk.
És hát ez műbalhé. Lássunk már át rajta,

Ugyan már, csak álpogányok ezek”, így Radák.
„Az a hír is járja, hogy a műsorukban élő állat,
Sőt élő csecsemő is közreműködik...”, mondta Dalma.
„Akik látták őket, azok szerint az utóbbi infó nem igaz.
Az élő szereplők beszélgetnek a bábjaikkal, oszt annyi.”
„A gonosz, ártó szellemeket akarják elűzni
Rituális zajkeltéssel...”, tette hozzá Binder.
„Kifigyelték, hol laknak a kormány hívei;
A produkció végén kinyilvánítják
Jókívánásaikat a házigazdáknak,
Akik cserébe vendégül látják őket.” „Már akik
Vannak olyan jó balekok”, harákkolt Pispek.

Binder hívást kapott, fölemelte az ujját:
„Hoppácska, hölgyeim és uraim!
Figyelem, figyelem, az álbetlehemesek
Most csöngettek be a rezidenciára...
Az őrségnek azt állítják,
Nem lesz itt más, mint bábtáncoltatás.
Enni- és innivalóért bemutatják
A kis Jézus születésének történetét.”
„Aha, persze... Ismerjük az ilyeneket”,
Vigyorgott Gerdesits Blanka.
„De a szemfüles örök úgylis kiszúrik őket
Ezzel a fals szöveggel”, bizakodott Radák.
„Idejöttek szimatolni, mi?”

A képernyőn Mária és József volt látható,
Ahogyan gyorsított tempóban eljátsszák
A szálláskeresést; aztán az angyal
Kissé idegesen fölébreszti a pásztorokat,
És az újszülött Jézushoz küldi őket.
Kucsmában és kifordított
Bundában a három pásztor tűnt föl,
Amint előadják Jézus történetét;
És végül a betlehemet vivő angyalok...
A vigyoruk valahogy gyanús volt mindenkinek.

Terrorbetlehem

1. PÁSZTOR Adjon Isten szép jó estét, szép jó estét!
Keressük a kisdededcskét!
1. KAPUŐR Jó helyen jártok, mert itt van,
De mert alszik, hát halkabban!
2. KAPUŐR Mit akartok, vándorok?
Bocs, nagyothalló vagyok...

2. PÁSZTOR *(hangosan)* Nincs a Jézus ágyán paplan,
Jaj de fázik az ártatlan!
3. PÁSZTOR Ahol ő van, ott az ünnep.
Nagy-nagy esztelenségünkből
Megszabadítva bennünket
Barmok jászlában hever.
- MINDENKI Szűz Mária várja, várja!
- MÁRIA *(énekel)* Szememen a könny a fátyol,
Kicsi fiam, biztos fázol,
Nincsen bölcsőd, csak a jászol.
Aludj, aludj, én szentségem.
2. PÁSZTOR Hoztunk neki ajándékot. Én bárányt. *(Félre)* Igazából ártányt.
3. PÁSZTOR Én sajtot. *(Félre)* Olyat, hogy abba mind belehaltok.
1. PÁSZTOR Én mézet. *(Félre)* Mindannyiótokat lenézlek. *(Leteszik az ajándékot)*
2. PÁSZTOR Nyissátok föl a sorompót.
KAPUŐR Előbb lássuk, mit hoztatok.
1. PÁSZTOR Zárt fedelű csodadobozt!
Kis vajatokon keresztül
Mozgatjuk a figurákat:
Hopp, az Angyal! Lám, az Ördög!
Íme, ő a nagy Heródes...
Kéményseprő. A Halál.
S mi pedig a Pásztorok!
2. PÁSZTOR Egy báb adományokat gyűjt.
Képesek körbeforogni,
Jobbra, balra és előre;
S egymást ütni nyakra-főre!
- KORMÁNYŐR *(rendreutasítja a pásztort)* Motorháztetőn a két kéz!

A betlehemesek az autó tetejére helyezik a kezüket. Motozás kezdődik. Hirtelen detonáció. Kormányőrök és kommandósok kezdik géppisztolyozni a betlehemeseket

- FUNDAMENTALISTÁK *(menekülés közben üvöltve)*
Üzenjük, hogy meglakolsz!
Úgyis kinyírunk, Radák.
- DALMA Pokolgép volt a dobozban!
- RADÁK A bábjaikban a kifent török...
- BINDER Tévedtem, ezekkel sincs mit tárgyalni.
- PISPEK Nem terveznek se új, se régi rendet.
- DOLINA Csupán a szétverésben érdekeltek...
- PISPEK Csupa hátsó szándék, aljas akarat.
- TÁRKÁNY Céljuk egy: iszkiri szép Európánkból!
- BURÁNY De hát a kontinensnek eddig is inkább szélső
Bástyája voltunk, mint része, uraim.
- BINDER S a magyar bányák újraindítása, hm?
- RADÁK Azok, Gyulám, a legeslegutolsó

Morzsaíg kitermelve és romokban.
Hol találsz itt félmázsányi kiaknázható
Szenet vagy ércet?

BURÁNY És, mit szóltok, hogy bevezetik
A sámánizmust mint államvallást, barátaim?...

RADÁK Teljesen komolytalan. Mondom én,
Hogy nincs a tárban semmiféle program...
Hazafiság, felelős szakpolitika? Ugyan már.
Kamu az egész. Ezek csak unatkozó
Fiúk és halálosan unalmas lányok.

Méhes Károly

MAGDI, SANYI, ZSUZSKA, LALI, ERZSI, MARI, SZABI, TIMI

Ki ne hinné el szívesen, hogy vannak csodák?

Amikor a Sanyi már teljesen elvesztette a fejét, és naponta azzal fenyegetőzött, hogy úgyszólván megöl engem meg Zsuzskát is; amikor Erzsi felajánlotta, hogy bármikor mehetünk a tavasszal meghalt apósa üresen álló lakásába (Nyugodtan meneküljete oda, így mondta, a kulcs a virágcserepben); amikor Kovács Mari, aki ádázul gyűlölt, mert azt hitte, én csaptam le Sanyit a kezéről '88-ban szüretkor, megáll mellettem, és leszáll a bicajról, és csak annyit vakkant, hogy: Az ilyennek szét kell rugni a tőkét; amikor Zsuzska naponta sír, és nem azért, mert fél, hisz megszokta, hogy egy-két pofonnal az arcán megy aludni, hanem senki nem hajlandó átjönni hozzá sem játszani, sem tanulni, mert bármikor betoppánhat „az az állat apád”.

Akkor jelent meg Lali.

A lovak miatt jött. Feladtam egy hirdetést, mondhatni, kínomban, hogy lovagoltatnám Szellőt és Sáfrányt. Zsuzskának nincs annyi ideje a sulitól, én meg...

Kissé testes, rövid hajú, enyhén hunyorgó férfi állt a kertkapuban. A lovak miatt jöttem, mondta halkán. Nem tudom, miért, de teljesen olyan volt, mintha azt mondta volna: Hozzad jöttem, tán meg azzal is megfejezve, édesem. Hamar megegyeztünk. Lali elmesélte, hogy világéletében szeretett volna lovagolni, sosem volt rá lehetősége, de ideje sem. Most, hogy már majdnem hatvan (komolyan, ötvennek se látszott), úgy döntött, megvalósítja azokat a picinyke álmait, amelyek valaha kerülgették. Mert amúgy a szennyvíznél van, osztályvezető, még csak nem is elégedetlen a sorsával, de a lovak, azok a csodálatos, álombéli lovak... Jött Zsuzska is, elmagyaráztuk neki, mik az alapszabályok. Lali paskolgatta Szellőt, szinte odabújt hozzá. És láttam, hogy Szellő szereti őt, máris.

Hát hogyan szerettem volna én is. Bár még nem tudhattam.

Amikor befejezte első lovaglóróját, leereszkedett Szellő hátáról, olyan különös, földöntúli mosoly és öröm áradt szét Lali arcán, hogy szinte beleremegtem. Férfit én még nem láttam így örülni, még szeretkezés után sem. Na, szeretkezés után, jókat mondok én is.

Kifelé menet meglátta a rönköket.

Fával fűtenek? Mondtam, igen. Van, ki felhasogassa? Felvontam a vállamat. Van, én. Meg a lány. Lalinak kettőnkön ide-oda járt a szeme. Más... és itt kivárt kicsit, nincs? Csak megráztam a fejemet.

Nézte a farakást, aztán az órájára pislantott. A következő pillanatban elkezdte feltűrni az inge ujját.

Van még egy félórásckám, mondta. Hol a fejsze?

Zsuzskával egymásra bámultunk. De ő már futott a sufniába a szerszámért.

Nekem rögtön átsuhant a fejemen, mi lesz, ha Sanyi véletlenül nem a kocsmába megy, hanem hazajön. Aztán szinte megörültem. Az lenne a jó. Látná, mennek a dolgok nélküle is. Ha pedig üvöltözni kezdene, vagy nekem akarna rontani, Lali, Lali a fejszével, nem sokat teketóriázna, hanem megvédene. Még az is lehet, hogy egyetlen jól irányzott csapással...

Innen értettem meg, hogy legszívesebben megölném a Sanyit.

Vagyis, sose tudnám megölni. De jó lenne, ha nem lenne. Nem lenne itt. Csak létezik-e efféle?

Hiszen olyan is volt, hogy Lali nem volt itt. Alig két órával ezelőttig. Azt sem tudtam, hogy él. Most vágta a fát. Fújtatott, izzadt. Izzadságtérkép jelent meg a hátán, az ingén.

Fél óra múlva tényleg befejezte, megint megnézte az óráját, és kijelentette, hogy mennie kell. Zihált picit. Nem úgy, mint Sanyi, amikor a rossz farkát belém gyűrte. Zsuzska még annyit mondott, amikor elment: Látszik, hogy odavan a lovakért.

Ló akarok lenni, gondoltam. Kanca.

Sanyi részegen jött meg. Verekedős kedvében volt, rögtön láttam. Sose tettem ilyet korábban, de azonnal előkaptam a kést a fiókból. Beléd vágom, érted, ha hozzám érsz. Csöndes, halk hangon mindez. Meg is dermedt egy pillanatra. Jól van már, hülye kurva, felelte, mit kell cirkusozni. Éreztem, hogy mást gondol, mint ami a száján szavakban kijön.

Lali kétnaponta jött. Lovagolt, és utána mindig vágott fát is. Sanyi biztos megtudta a faluban, mi a helyzet, de csak annyit mondott gúnyosan: Szorgosak vagytok, mennyi fa áll már felhasogatva.

Nem feleltem rá.

Aztán elvesztette az eszét. Egyik este berúgta az ajtót, üvöltött, hogy most mind megdöglünk, kinyírja azt a szarturkáló stricit, neki már úgyis mindegy. Nem volt sok gondolkodási időnk, tényleg menekülőre kellett fognunk. Zsuzska a konyhaablakon át ugrott ki az udvarra, én meg, leküzdve undoromat, hogy hozzáérjek, ösztönös erővel taszítottam rajta egyet, hogy betántorodott tőle a spájzba, és nyargaltam kifelé.

Megüzentem SMS-ben Lalinak, hogy most nem lehet lovagolni, és ki tudja, meddig. A maga csöndes módján nem reagált, de már az első szünetben felszóltak a portáról, hogy várnak. Lali volt, arcán furcsa kis mosollyal. Nem olyan volt a helyzet, hogy bármit is lehetett volna csinálni, érintkezni, tán nem is bánta. Annyit mondott csak: Jól van ez így, meglátod, Magdi.

És ettől teljesen megnyugodtam. Ha ő mondja, nincs miért aggódjak.

Este megjelent Erzsi, tőle tudtam meg, hogy Sanyi kiköltözött a házból. Állítólag iszonyú cirkuszt csapott. Kora reggel, mire úgy-ahogy kijózanodott, felordította a szomszédságot, engem szidott. De közben pakolt, csurig rakta a Skodát, aztán még egyszer fordult. Elment az apja házába, a szomszéd faluba, ahonnan származik. A Telkes Miska bácsinak, ez már dél körül volt, azt magyarázta, hogy aki egy kurvával lakik egy fedél alatt, abból maga is kurva lesz, és ő nem akar kurva lenni. Erzsi ezen úgy nevetett, istenem, micsoda agyemenés, szegény Sanyi, ez a legnagyobb félelme, hogy a végén kurva lesz mellettem férfi létére. Kényszeredetten mosolyogtam, valahogy nem tűnt nagyon viccesnek. Erzsi szerencsére teljesen józan csak, egyszer csak, látva fancsali képemet, rám kiáltott: Nem örülsz, te kelekótya? Legalább örülj!

Tényleg, döbbsentem meg, most jött el a pillanat, amire annyi éven át vártam. Annyira valószínűtlen volt, hogy amikor, íme, az álomból valóság lett, még hihetlenebbnek tűnt.

Egy Fakó Magdival nem szoktak csodák esni.

És ahogy továbbszövi magát az élet.

Hazamerészkedtünk Zsuzskával. Messziről láttam, hogy áll egy fehér kocsí a ház előtt. Itthon van, remegett meg szegény gyerek, de én félhomályban is be tudtam azonosítani, nem a mi Skodánk az. Lali Fordja. Ha a Skoda lett volna, úgy szuggeráltam, hogy mire odaérünk, akkor is átváltozott volna Forddá.

Lali akkor aludt ott először. Vigyázzak rátok?, kérdezte, olyan szelíd hangon, hogy tudtam, ha Sanyi megjelenne az éjjel, fél kézzel kiszorítaná belőle a szuszt.

Feküdtünk a frissen húzott ágyban, összebújva, és ez most elég volt. Mondanám, sok is, de nem igaz.

Lali innen ment el dolgozni reggel, és este ide jött vissza. Egy kis sporttáska ruhát hozott magával. Már tudtam, hogy két éve külön él a feleségétől, vagyis ő maradt itt, a városban, a neje meg, úgymond a munka miatt, elköltözött negyven kilométerrel messzebb. Néha összefutnak, megtárgyalják a folyó ügyeket. A lányuk a fővárosba ment, iparművész, Lali keserűen beszél róla. Az anyja konokságát örökölte, hümmöget. Nyomorog, de nem érdekli. Lali néha küld neki pénzt, de a lánya meg se köszöni. Egyszer hallotta, véletlenül, hogy a lánya a fiújának azt magyarázta, hogy a szülei totál lúzerrek.

Gonosz módon annak örültem, húzta el a száját Lali, hogy nemcsak engem tart lúzernek, hanem az anyját is. Szemét dolog, tudom.

Erzsi nagyon jó tanácsokat adott a válással kapcsolatban. Ő két pasit rúgott ki, így monda, a szája szélén fityegő bagóval. A Bútoripari jogtanácsosa egyébként az első férje révén sógora volt, de jóban vannak ma is, ő ajánlott ügyvédet. Dr. Martinkót, aki délig briliáns elme, de aztán elkezd inni, és három után már használhatatlan. Mindegy, valamit tudhat, mert elment a Sanyihoz. Úgy megfélemlítette, hogy a nyomorult másnap beállított hozzám a suliba, és csak eldadogni tudta, hogy mindenbe beleegyezik, csak ne vitessem intézetbe, mert ott öngyilkos lesz.

Lali azt motyogta, mintegy eljátszva a gondolattal: Tán az lenne mindenkinek a legjobb.

Lehurrogtam, ilyet nem szabad mondani. Rosszabbul jött ki, hogy Zsuzska is hallotta a szomszéd szobában, holott én is biztos voltam benne, hogy már alszik. Előrontott, vörös hajú ezerfelé állt, az arcán a dühtől világítottak a szeplők. Az apám, bassza meg, mégiscsak az apám!

Végigborzongott a hátam, mert nem volt még fél éve, hogy Sanyi azt üvöltötte az egyik éjjel, teljesen bepíálva, ha nem engedem a lábam közé, akkor megy, és megizéli a Zsuzskát.

Mi tagadás, ezt is elmeséltem dr. Martinkónak.

Aztán egyszerre olyan csöndes lett minden.

Míntha a csoda állandósult volna.

Sanyit gyakorlatilag sosem láttuk, sőt, miután elvesztette a mobilját, és megüzente, hogy nem vesz újat, nem is lehetett vele kapcsolatot teremteni. Lali lassacskán áthurcolkodott a városi lakásából, csak akkor aludt bent, ha valami kiküldetésbe ment.

Zsuzskával kerülgették egymást – értettem én, hogy egyiknek sem lehet könnyű. Lalinak nem túl sok jó tapasztalata volt a saját lányával, és akkor egyszerre egy fedél alatt lakik egy idegen, furcsa teremtéssel. Zsuzska meg, alighogy megszabadult attól a rettentő férfitől, aki a nemzőapja volt, együtt kellett élnen egy teljesen másfajta emberrel. A lovak, szerencsére, összetartották őket. Bár amióta itt lakott, Lali korántsem lovagolt annyit, mint amikor még csak kijárt.

Erzsínél sokszor ott ült Kovács Mari, és szép lassan összemelegedtünk. Erzsi nagy mestere volt a kapcsolatok szövésének. Azzal ugratta Marit, becsüljön meg engem, mert ha én nem vagyok, a Sanyi megmaradt volna mellette, és őt gyepálta meg terrorizálta volna. Sokszor csak ámultam, ezek a csajok mennyire kikupálódtak az évek során. Eljártak agykontrollra, és ha jött, Müller Péter-előadásokra a városba. Kaptam én is könyveket, azokat bújtam, ha Lali nem ért rá. De a legizgalmasabb az volt, hogy Mariról kiderült: boszorkány. Igazából nem is nagyon csodálkoztam rajta, ami butaság, mert magamtól sosem jutott volna eszembe, hogy az. Természetesen jó boszorkány. Afféle látó. Abban tud segíni, hogy látja az embernek a lelki folyamatait. Akármilyen idétlenül tud is ez hangzani. Mari szemrebbenés nélkül ki merte jelteni, hogy már nem félek Sanyitól, és ez a kinyíló gát, a felszabaduló energiamennyiség, amit lekötött a Sanyitól félés, meglátom, egészen új távlatokat nyit meg. Erzsi rögvest kapcsolt, és elkezdte, hogy ő ismer ám egyfajta Lali-energiát, na, mondja csak meg a Mari, hány lalinyi energiát lát bennem. Mari nem szerette, ha Erzsi csúfondároskodott a boszorkányságával, még azt is kilátásba helyezte, hogy ráküld egy kis rontást.

Aztán el voltunk válva egyszer csak a Rácalmási Sanyival.

Lali este pezsgőt bontott. Nem jött ki jól, mert épp tisztítókurát iktattam be Mari tanácsára. Zsuzska meg ránk vágta az ajtót, és a túloldalról kiáltotta: Azt hittem, ebben a házban nem lesz több ivászat!

Lali mosolygott révetegen, hunyorgott. Én csak..., mondta, egy kortyot tán csak szabad. Én a gyógykavicsos vízből töltöttem, de azért koccintottunk.

Néhány nap múlva Zsuzskát egy fiú kísérte haza. Vékony, lófarkas hajú srác, lehajtott fejjel, úgy lesett felfelé, amikor köszönt. Épp csak köszönt, mást nem szólt. Ő volt Szabi. Gépiparista. Kiderült, az anyját ismertem, ő is a főiskolára járt az én időmben, de ki-maradt. Egy hétig járkált így Szabi, délutánonként, este, aztán hazament. Ha kínáltam, alig evett. Mégis, egy bő hét után Zsuzska bejelentette, hogy Szabi itt fog lakni. Hol?, kérdeztem. Itt, mutatott a szobájára. Mégis, hogy képzeled?, ment fel bennem kicsit a pumpa. Így, tárta szét a karját Zsuzska, és megint világítottak a szeplők a pofiján. És akkor hozzátette: Pont úgy, mint a Lalid.

Lalid, ugyebár. Ennél nem is lehetett volna világosabbá tenni, hogy csak az enyém, és hozzá nem tartozik.

Hát igen. Azok a bizonyos csodák. Lehetett csodálkozni.

Mari csak felvonta a vállát. Én tizenhét évesen a főagronómus szeretője voltam. Annak jobban örülnél?

Most erre mit feleljen az ember? Mindenki éli a saját életét. Én talán hallgattam volna az anyámra? Ki tudja. Meghalt, amikor tizenkettő voltam. Világos, hogy úgy érzem, igenis, rá hallgattam volna. Mert apura nem.

Most már oly mindegy.

Mari megnézte Szabi csakráit. Derék fiú, de gyenge. Papucs lesz belőle.

Erzsi azonnal lecsapott.

Papucs nem kell, de rühelltem őket! Mért van az, hogy valakinek csak papucs jut csizma helyett?

Rájöttem lassan, hogy valószínűleg nem foglalkoztam eleget a lánnyal. Annnyira minden idegszálammal Sanyira koncentráltam az évek során, hogy megnyugodtam benne, a gyerek számára is ez a legfontosabb; ha sikerül megvédenem, az elég már Zsuzskának. Valamelyest így is festett, tisztában volt vele, hogy ketten mi egyek vagyunk, ám most már világosan látszott: csupán a Sanyi ellen vívott védekező harcban egyek. Vagy még úgy sem. Nekem csak a férjem volt, neki viszont az apja. Miképp is lehetnének egyek?

Egy ideig, bár lehet, hogy csak áltattam magam, mégis úgy éldegéltünk négyesben, mint egy család, ebben az új felállásban. Én Lalival, Zsuzska a Szabijával. Még olyan is előfordult, hogy mind ott ültük körül az asztalt. Néha nevtünk is. Egyszerre, ugyanazon a jópofaságon.

Holott nem volt olyan sok okunk a vidámkodásra. A házból kiköltözött a baj, hát jött máshonnan. Egyre több hang hallatszott, hogy az állam nem bírja tartani a falusi kis iskolákat. Mindösszesen hat új elsősünk volt. Istenem, ezek a házilag barkácsolt halállisták! Mindenki tudja ám, kinek kell mennie, kit nem vesz át a körzeti suli. Az aktuális huhogó holtbiztos benne, hogy ő marad, elvégre nélküle meghalna a magyar közoktatás. Zsuzskának nem beszéltem ezekről a dolgokról, érettségi előtt nem ez hiányzott neki.

Lali tartotta bennem a lelket, egészen addig a napig, amíg a főnöke, akit amúgy is csak kis gecinek hívott, be nem rendelte magához. Lefokozta telepgondnokká. Valaha, huszoneve így kezdte a cégnél, innen haladt szépen előre.

Lehúztak, Magdikám, mint egy darab szart.

Érdekes, véletlenül nem a kis gece osztálytársa fiának kellett a hely? A Fordot is le kellett adnia. Mért, jár a bérlet, hol itt a gond?, vonta meg a vállát a főnöke, és a képébe vigyorgott.

Erzsiben az a jó, hogy mindenben meg tudja találni a pozitívát. Ez kell nektek, tódította, a bajban szépen összekovácsoltok. A valami mindig valamiért van, nem semmiért.

Ne hittem volna el? Ittam minden szavát.

Mari boszorkányi minőségében csak módjával tudott közreműködni a helyzet energiamezőinek elemzésében, mivel hirtelen dagadni kezdett a lába. Pontos beosztással, egyik nap a jobb, aztán a bal. A kettő együtt sosem. Ültem, és bámultam a duplájára megnőtt lába szárát. El lehet küldeni egy boszorkát a dokihoz? Aki amúgy mindenre szereti kijelenteni: Ez egy szép feladat, lehet rajta dolgozni.

Kezdtém sejteni, hogy a csodák valamilyen módon egy töről fakadnak az átkokkal. És senki sem tudja, melyik hajtás szökken szárba.

Az lett a következő stáció, hogy lassacskán megint ketten maradtunk a Zsuzskával. Alig tűnt fel, mondjuk, ez is jelez valamit. Lali ritkásan jött, kocsni nélkül macerás volt kibuszoznia, mert reggel aztán hajnalok hajnalán kellett kelnie, hogy odaérjen a telepre. A városból mégiscsak egyszerűbb volt. Egyszerre Szabi is elmaradt, úgyhogy amikor már a sokadik este gubbasztottunk ketten a konyhaasztal mellett, és turkáltuk a hűlő dödöllét, csak rákérdeztem: Hát mondj már valamit, mi van veletek?

Azonnal potyogni kezdtek Zsuzska könnyei.

Szabi egy hernyó..., ennyit hüppögött.

Rögtön eszembe villant, mit mondott a csakrájáról Mari.

És azt is tudtam, hányadán állunk.

Hány hetes, te szerencsétlen?

Rám nézett a könnyein keresztül.

Hét vagy nyolc.

Lehunytam a szemem. Lepergett előttem, ki mindenki teszi zűrzavarossá az életemet, hányra kell úgy néztek mégis, hogy a felebarátom; hányszor kell elmondjam magamban Mari végtelen bölcsességét, hogy ő is szeret valakit, őt is szereti valaki. És akkor, ha mindez nem elég, itt van egy ismeretlen, nyolchetes pötty, egy fél-Zsuzska-fél-Szabi valami, valaki, és intézkedni kell.

Lali hosszasan hallgatott a telefonban. Elképzelttem az arcát. Összehúzza még jobban a szemét, kicsit ráng a jobb szája széle, mint mindig, ha ideges vagy nagyon koncentrált.

Nem azt mondtad, hogy az egyik legjobb haverod szülész lett?, kérdeztem óvatosan.

Ja, a Bundi, felelte erre, jobban elnyújtva a szavakat, mint szokta.

Bundi? Ez a neve? Dr. Bundi – micsoda?

Dehogyan Bundi, az csak a beceneve volt. Dr. Gerelyes. És Ottó. Ezer éve nem beszélünk.

Most az idegeimre ment ez a teszetoszaság.

Felhívod? Beszélsz vele? Vagy találjak ki mást?

Mért, el akarjátok vetetni?

Szerinted? Tartsa meg? Menjen érettségire nagy hassal? Különben is utálja ezt a lüke Szabolcsot.

Utálja? Azt hittem, szereti.

Nem, most már utálja. Szóval, felhívod?

Még egy kicsit hímezett-hámozott, mert hogy néz ez ki, és ő nem tudja majd – így fejezte ki magát, uramatyám! – *visszaszolgálni* a dr. Gerelyes Bundinak. Aztán beadta a derekát, hogy beszél vele. Másnap küldött egy SMS-t, hogy péntek reggel 8-ra menjünk, azaz, így szólt szó szerint: menjetek. Teljesen világos, hogy Lali nem óhajt részt venni ebben az akcióban.

Dr. Gerelyes csóválta a fejét. Nem hallott a tablettáról, kismama?, és rókamosolyra húzta a száját.

Zsuzska nagyon riadtan lesett rám, aztán a dokira. Nem bírom lenyelni a tablettát, nyöszörögte.

Dr. Gerelyes felnevetett. Akkor jöjjön, kismama. Kicsit macerásabb lesz, mint egy tablettá lenyelése, de azért nem kell betojni. Nagymama kint várakozzon, ha kérhetem.

És úgy nézett, hogy a legszívesebben odalöktem volna neki: Nagymama ám a kurva anyukád.

Mari boszorka állítja, a legnagyobb rákfene az életünkben, hogy egy csomószor nem mondhatjuk ki, amit gondolunk. Ebbe a szótlanágba döglik bele a világ.

A nőgyógyászatosdi ezzel csak a kezdetét vette.

Viszketni kezdtem, és folyásom is lett. Nekem csak egy pórias nevű dr. Tóthom van, derék, régi iparos, nála szültem Zsuzskát. Húséges típus vagyok, hozzá mentem most is. Rám nézett az olvasószemüvege fölül, és nem sokat teketóriázott. Ezt magának, Magdi, férfi hozta. Biztos tudja, kicsoda.

Ez a kicsoda már nem volt olyan nagy csoda.

Hazaértem, és ott találtam Lalit. Fát vágott. Ugyanúgy, mint a legelső alkalommal. Fúj, lihegett, izzadt. Megálltam, néztem. Csak sokára vett észre. Leeresztette a fejszét. Hát te?, kérdezte, mintha az lenne a meglepetés, hogy én itt vagyok.

Rég láttalak, mondtam.

Kicsit félrenézett, mintha utánagondolna, mikor is, mit nevezek én régnak.

Ez a hülye meló, felelte aztán. Nagyon rákívántam a favágásra.

A favágásra, mondtam.

Erre széttárta a karját, a jobbójában, mint egy torz végtag, lógott a fejsze.

Nem úgy értettem, na. Te is tudod.

Van, amit tudok, van, amit nem, vágtam rá erre, és bementem.

Álltam az előszobában. Nem igazodtam ki magamon, mit is akarok. Jöjjön be, ráadásul minél előbb; vagy menjen el, és tán sose lássam többé.

Mennyi fahasáb és fejszesuhogás az élet.

Mari biztosan nem lenne ennyire költői. Feladat. Oldd meg.

A második verzió jött be, némi módosulással. Lali elment, de sebtében küldött egy üzenetet. Úgy éreztem, nem örülsz nekem. Elég sok helyen vagyok már felesleges, nem akarok még itt is az lenni. Majd hívj.

Jó vicc, én hívjam.

Mari tényleg ezzel jött. Igen, édesem, ez a feladat. A drágalátos Lalid maga szabta ki rád. Hívd fel.

Mielőtt rászántam volna magam, másnap a Futó hívatott. A diri. Előzőleg kétszer voltam a szobájában, így, hogy csak mi ketten.

Azzal kezdte: Nézd, Magdi, én tudom, hogy ez az egész úgy, ahogy van, egy nagy szarosság...

Akár ne is folytatta volna. A lényeg, hogy nem vesz át a körzeti ősztől, mert a fiatalokba helyezik a bizalmat.

A kurva jó édesanyjukat!, vágott az asztalra Erzsi. Egy negyvenkilenc éves ember nekik nem fiatal?

Egy huszonhat évesnél mindenképp idősebb, kockáztattam meg.

Akkor is lófasz a seggükbe, fújta ki a füstöt Erzsi, de éreztem, igazából ennél konkrétabb életpályamodellt hirtelenjében ő sem tud elővezetni.

Marinak meg váratlanul mindkét lába bedagadt, nem tudott átjönni. Neki sem olyan könnyű kigondolni a gyógyulást.

Ültem otthon, próbáltam olvasni az egyik kölcsönbe kapott könyvet, de teljesen szétugráltak a betűk a szemem elől. Amúgy is idegesített, hogy a szerző szerint semmi olyan nem történik az életünkben, amiről ne mi magunk tehetnénk. És csak mi húzhatjuk ki magunkat bármilyen slamasztikából, münchenhauseni hajcibálással.

Háromcentis a hajam, ezt aztán markolászhatom.

Zsuzska a kürete óta nagyon csöndes, visszahúzódó lett. Bent ült álló nap a szobájában. Azt állította, tanul. Érettségiznem kell, kábé, mondta. De ezt is halkán, a korábbi ideges izzás nélkül.

Nem maradt más, mint elvégezni a feladatot.

Most.

Felhívtam Lalit.

Azt hittem, már szóba sem állsz velem, mondta rögtön.

Mért, adtál rá okot?

Akkor motyorászva bevallotta, hogy lett egy nője a telepen. Ezzel vigasztalta magát. Illetve nem is, a nő vigasztalta őt. Neki nem szoktak csak úgy felajánlkozni. Timi takarítónő, de rendes, magyarázta Lali. Érezhetően semmit sem akar tőle, semmit sem vár. Jó akart lenni vele. Magsajnálta. Háromszor mindössze. Egy hónapja már nem is. Ugyanúgy dolgoznak egymás mellett, épp csak néhány mondatot váltanak. Lali még egyszer tett egy tétova kísérletet, de a Timi visszautasította. Azóta semmi.

Ész?, kérdeztem, mit gondoltál, mi lesz?

Nem tudom. Azt, hogy semmi sem lesz. Nem gondoltam semmit.

Láttam magam előtt, ahogy ezt mondja. Irtóztatóan rákívántam, hogy a két tenyerem közé kapjam a busa fejét, és rákiáltok: Te hülye óriáscsecsemő!, és aztán magamhoz szorítsam.

De telefonban nem kiáltozik az ember lánya. Telefonban szorítani úgysem lehet.

Pedig szép pár lennénk, mondtam ehelyett, mintegy mellékesen. Kirúgtak engem is. Különös módon meg voltam elégedve ezzel a ripszttal.

Némi hallgatás következett. Aztán Lali olyat mondott, ami lényegében életmentő volt.

Ha te nem rúgsz ki engem, szép pár lennénk.

A sötétben elmosolyogtam magam. Mintha a kisördög bújt volna belém.

Dr. Tóth azt mondta, hat hét a kúra. Minimum addig marad a favágás, barátocskám.

Mari most megdicsérne, gondoltam, de tán még Erzsí is. Főleg a barátocskámért.

Ki az a dr. Tóth?, jött az ártatlan kérdés.

A nőgyógyász. Az én nőgyógyászom. Ha érted.

Olyan mély, bódult álomba zuhantam aztán, mint aki az összes átkozott feladatát elvégezte, és tán már fel sem kellene kelnie többé.

De felébredtem. A kakukkos órára. A kakukk kiáltozta a hat órát. Még Sanyitól kaptam, mindennek a legelején. Tizenöt éve nem nyúlt hozzá senki. Inkább azon csodálkoztam el, hogyhogy nem vitte magával.

A konyhában ott állt Zsuzska.

Felhúztam, nem baj?, nézett rám.

Ugyan, mért lenne baj?

Odaléptem hozzá, és átöleltem. Erősen magához szorított. Visszaszorítottam. Aztán kinyújtottam a kezem, és az ujjammal odatoltam a nagymutatót a tizenkettesre.

Még egyszer?, kérdeztem.

Naná!, felelte széles vigyorral.

Kivágódott az óra kis ajtaja, és a kakukk újból rázendített.

Turbuly Lilla

VIHARTÖRTE SEBEK KEZELÉSE

Gyümölcsfákra és egyebekre

Tisztítsa meg a sebet éles késsel vagy fűrészszel!
 Legyen kíméletes, de ne tétovázzon:
 vágjon le minden fellazult rojtot, háncsot,
 hatoljon mélyre, az élő részig kell eljutnia.
 Aztán kenje be fatapasszal, de használhat
 olajfestéket is, a lényeg, hogy ólom- és
 fémmentes legyen, mert különben
 azt is megmérgezi, ami ép volt idáig,
 de okozhat bepállást, fulladást akár.
 Ha jobban bízik a természetben,
 forrázzon sóskát és csalánt,
 az ázalagot öntse agyagos földre, keverjen bele
 hagymát, rozmaringot, kakukkfűvet, zsályát,
 és tapassza a sebre! Cserélje kéthavonta!

(Mindazonáltal előfordulhat, hogy a kezelés hatástalan,
 mert túl nagy a seb, vagy a víz mégis utat talál a törzs belsejébe.
 Ilyenkor gondoljon arra, hogy a fák is meghalnak egyszer.
 Lehet, hogy most van az az egyszer.)

„...CSAK SZÉLEIN JÁRUNK”

*Lakner Zsuzsa azonos című képéhez,
 mert ott van az angyal a részletekben*

széttépni és összerakni
 újra mégis máshogyan
 egész helyett csak falatnyi
 ami volt már oda van

operában kopott felső
 vers helyett csak versikék
 szélre csúszott dunyhabelső
 angyalszárnyból tollpihék

Poós Zoltán

EPERFA

Az eperfa lett az udvar középpontja.
Törzsére erősítették a ruhaszárító köteleket,
de mindig az eperfára gondolsz,
ha végigmész a cementkövekkel
kirakott udvaron.
Néhány év alatt felnyomta a köveket.
Hullámos lett a kövek sakktablája,
mintha csak egy álomban járnál.
Ha nem vigyázol, hasra esel a kőből
készült varázsszőnyegen.

A gyökér utat tört magának a műhelyek
alatt, és a szomszéd telkén bújt elő.
Mohos törzse összenyomta az ólak
széldeszakáját, lehullott néhány cserép is.
Mindenre rátelepül, mindent megfojt,
bekúszik minden alá.

Mint egy óriási kígyó, de nem váratlanul
tör elő, a semmiből, hanem előre figyelmeztet:
mindent tönkre fog tenni. Látod a formáját
a cementkövek alatt, tudod az irányát.
Kivághatnád, elfűrészelhetnéd a gyökereit,
ha megbontanád a köveket. De nem teszed.
Vársz és vársz, újra csak vársz.
Mert az eperfa adja az udvar árnyékát.

FÜSTSZAG

Amikor arra ébredtél, hogy füstszag
van a lakásban, majd megnyugodtál,
hogyan nem ég semmi, újra elaludtál.
Reggel újra érezted a füstöt.

Egy hétig füstszag. Minden éjjel.
Honnan jön, ha nem ég semmi?
Sem a szomszédától, sem az utcáról.
Honnan száll a fagyos égbe?

Már napközben is érzed.
Úgy tűz a napfény a szobába,
mint egy reflektor. Langyos a fotel
kárpitja, a növények is erősebben
fotoszintetizáltak.
Tényleg nem ég semmi.
De akkor miért érzed
most is a füst szagát?

Payer Imre

KÜLVÁROSI NAPPAL

Óriás medence, víztelen tömegfürdő.
Átvezet oda, hol
csapatszemlén sorakoznak a
gyermekded panelházak.
Nyomni kezd a széles égbolt, túlterhelt hátizsák.
Egyszintes kedély, délutáni napfény.
Öltönyházban szezonvégi pantalló.
Magas növésű bokrok vagy alacsony fák
görcsös pontosan virágba nyílnak.

ÁLLOMÁS-RÍTUS

Gaia barna testén jársz. Óvatosan lépj.
Vastag, lila áram van a levegőben.
Közeledem a kis épülethez.
Vonulásom szűkülő szemszög.
Lenyomom a műfém kilincset,
mint egykor a kiválasztott. Löttyög.
Kiállok az elhagyott vágányokra.
Peron-csönd!

Várady Tibor

EGY VADÁSZPUSKÁRÓL, CSEKONICS GRÓFRÓL ÉS A DEMOKRÁCIÁRÓL

Ljubodrag Szubotics a szerbiai Lajkovacon él, és van egy vadászpuskája. Ezt a puskát az apjától örökölte, aki hat évvel ezelőtt elhunyt. Ljubodrag ma 60 éves, és a puska már 45 éve van a család birtokában. Ljubodrag apja, Zsivojin a titói katonai titkosszolgálat egyik emberétől vásárolta. Ez Szlobodan Krsztics, akinek „Ucsa” volt a beceneve (vagy mozgalmi neve), amiből szerbül is értő emberek arra következtethetnek, hogy tanító lehetett, mielőtt csatlakozott volna a partizánokhoz. Szlobodan Krsztics, ha nem is címdalton, de ott van a történelemben. Részt vett Drazsa Mihajlovics elfogásában. Akkoriban (1945-ben) ez egy hőstetthez való hozzájárulásnak minősült. Drazsa Mihajlovics a csetnik erők vezére volt, harcolt a németek ellen is, de a németek oldalán is a partizánok ellen. Mások ellen is. Náci kollaboránsként végezték ki. Most többen követelik a rehabilitációját.

Ezzel láttatni akarom, hogy a Drazsa Mihajlovicsot elfogó Szlobodan Krsztics-Ucsa fontos ember volt. Fontos volt egy ilyen ember vadászpuskája is – és ezt a vételár is mutatja. Két pár ökör ellenértékével volt azonos a puska ára. A vevő, Zsivojin Szubotics szenvedélyes vadász volt, foglalkozása szerint pedig sofőr. Nem tudta azonnal kifizetni a borsos vételárat, részletekben törlesztett. Legalábbis így mesélte el a történetet a *Politika* című napilapnak a mai tulajdonos, aki Zsivojin Szubotics fia. Az írás 2014. március 17-én jelent meg a szerb napilapban. A címe: EGY PUSKA, MELYET HORDOTT EGY GRÓF, EGY NÁCI ÉS AZ OZNA EMBERE. (Az OZNA-nak magyar körülmények között kb. az ÁVO felel meg.)

A vadászpuska sokszor cserélt gazdát. A partizán katonai titkosszolgálat embere előtt Franz Neuhausen német generális birtokában volt, és ő vadászott vele. Neuhausen nem Németországból hozta magával a vadászpuskát. Bánátban találta, ahol a Harmadik Birodalom képviseletében tevékenykedett. A hódítás mellett mellékfoglalkozásként műtárgyakat is gyűjtött Göring számára. E műtárgyak között tette félre a vadászpuskát is, mely Csekonics gróf birtokáról került a kezébe. Csekonics gróf is vadászott vele. Miután a világháborúban megfordultak a dolgok, a vadászpuska nem jutott el Göringig. Ott maradt Bánátban. Neuhausent a partizánok foglyul ejtették, és Szlobodan Krsztics-Ucsa vallatta. Szóba került a vadászpuska is, a vallatót érdekelhette, és nála is maradt.

Csekonics földim volt. Legalábbis a szó szélesebb értelmében. Nem volt ugyan becskerei, de bánáti igen. Egyik pere ott van a nagyapám iratai között. Az aktára rá van írva, hogy „Gróf Csekonics örökösei”; az ügyiratszám I 1948. Vadászpuskáról az iratokban nem történik említés. Az sem biztos, hogy azon a birtokon tartotta a puskát, mely a I 1948. számú ügyirat tárgya.

Az iratokban csernyei birtokról van szó. A történelem sodrását a nevek változása is mutatja. A dolgok idomulnak a váltakozó hatalmakhoz és történelemlátásokhoz. Az emberek ezt követik, de az alkalmazkodás időbe telik. Az apám mesélte egyszer ebéd közben, hogy 1946-ban vagy '47-ben egy alkalmazkodni igyekvő, de csak fokozatosan tudatosodó becskerei városi tisztviselő (ha jól emlékszem, őt is Ljubodragnak hívták),

a „drug Grof Čekonić” megjelölést használta, azaz „Csekonics Gróf elvtárs”. Közben módosulnak a helységnevek is, melyek mindig is a szemléletváltások egyik kedvező gyakorlóterét képezték. Látom az iratokban, hogy egy csernyei uradalmi pénztárnok még Srpska Crnját említi (azaz Szerbcsernyét). A német megszállás alatt ebből Németcsernye lesz. Egy másik hivatalnok, akinek a levele az iratok között van, kompromisszumot keresve (vagy csak megzavarodva) „Deutsch Crnja”-t ír. Tehát most már német a jelző, és ez németül van odaírva, de maga a Csernye szerb változatban maradt, mint „Crnja”. Mellesleg, Németcsernye – illetve Szerbcsernye – mellett létezik egy Magyar-csernye is. Trianon után Nova Crnja (azaz Újcsernye) lett a neve. A Trianon utáni névalkotók sem akarták elmulasztani az alkalmat, hogy bekapcsolódjanak a „Kié ez a föld?”, „Kik az őslakosok, és kik a jövevények?” vitába és versenybe. És ez a vita – Csernye vonatkozásában – eldöntöttnek tűnik, ha a többségben szerbek lakta község neve Szerbcsernye, a zömmel magyarok által lakott községé pedig Újcsernye. Tehát a magyarok a jövevények. Miután eltelt majdnem száz év, a vita (egy kissé) lehiggadt. Ma ugyanannak a községnek két neve van hivatalos használatban: magyarul Magyar-csernye, és szerbül Nova Crnja.

A 11948. számú iratcsomóban vannak levelek, melyeket 1941-ben írtak, ott van egy adásvételi szerződés, melyet szintén 1941-ben kötöttek, majd két dátum nélküli helyzetelemzés, melyek ugyancsak 1941-ben íródhattak. Vannak más iratok is. A legtöbb magyarul, néhány németül és szerbül. Egy bizonylat latinul. Az iratokból kiderül, hogy a Csekonics-birtok sorsa nem sokban különbözött a vadászpuskájától.

Richter Dezső, Crnja.
Telefon sz. 6.

Crnja, /Németcsernye/ 1941. július 19.

Nagyságos Dr Várady Imre ügyvéd úrnak,

---Nagybecskerek---

Hivatkozással folyó hó 17.-én személyesen folytatott megbeszélésünkre, mellékelten van szerencsém Gróf Csekonics Endre örökösének tulajdonát képezett, 1934. évben, kényszerítő körülmények folytán Dr Sajovic Sándornak eladott juliamajori birtokról, a német megszálló főparancsnok által ugyancsak eladott birtok két okiratának másolatait szíves felhasználás céljából megküldeni. Amennyiben i. t. ügyvéd úrnak ez ügyben külön meghatalmazásra lenne szüksége, úgy azt megadhatom, mivel úgy Gróf Csekonics Sándor úrtól, valamint Gróf Csekonics Iván Gyula uraktól, úgyszintén Gróf Széchenyi Endre úrtól és Gróf Széchenyi Jánosné született Széchenyi Julia grófnőtől mint örökösöktől van általános meghatalmazásom, a melyek alapján őket itt Jugoszláviában képviselhetem. Nincs meghatalmazásom Gróf Csekonics Páltól, valamint Gróf Széchenyi Józseftől. Ez azonban azt hiszem nem képezhet akadályt, hogy i. t. ügyvéd úr a mostani eladás elleni tiltakozást be ne adhassa.

Amennyiben valamire szüksége lenne ez ügyben, bármikor telefon hívásra készségesen állok rendelkezésére. Telefon számom Srpska Crnja 6.

Kiváló tisztelettel maradok

kész hive

2 melléklet.

Richter Dezső
uradalmi pénztárnok.

Az ügyvédi irodába ez a levél vezette be az ügyet, Richter Dezső uradalmi pénztárnok (véltetően a Csekonics-uradalom pénztárnoka) írta 1941. július 19-én.

Hogy mit kellene tenni a meghatalmazások alapján, az a helyzetelemzésekből derül ki. A lehetőségek taglalásában részt vesz egy pesti ügyvéd is. Dr. Niamessny Mihálynak hívják, a címe Andrásy-út 4. Niamessny feljegyzése németül íródott. Nincs rajta aláírás, de ott van egy kísérőlevél, melyben Niamessny említi a „*csatolt általam német nyelven szerkesztett jogi gondolatmenetet*”. A másik elemzés magyarul van lejegyezve, ezt a nagyapám fogalmazta meg. Ebben azt is említi, hogy „*Niamessny Mihály ügyvéd úr, nagyrabecsült kollégám véleményének gondolatmenete szerint*” milyen jogi érvek hozhatók fel – de ezeket részben megkérdőjelezi. Az ügyvédi jegyzetek által előtárt történet a következő: Csekonics András gróf 1929. január 26-án hunyt el Budapesten. Nagybirtokos volt. Bánát legnagyobb földbirtokosa. A birtokok idővel kézzől kézre kerültek. Niamessny feljegyzése szerint Trianon után a jugoszláv hatóságok a Csekonics-birtokokból kisajátítottak harmincezer kataszteri holdat (lehet, hogy akad olyan olvasó, aki tudja, hogy ez mennyi). A békeszerződések nyomán alakult választottbíróság a kisajátított Csekonics-földekkel is foglalkozott, azt állapította meg, hogy a kisajátított birtokok (beleértve a szerszámokat és háziállatokat) kb. százmillió aranykoronát érnek. Az örökösök azonban nem százmillió aranykoronát, hanem az erre vonatkozó igényt (nem túl biztató esélyt) kapták meg. De maradt ki nem sajátított birtok is – jelesül a csernyei Júliamajor és a hozzá tartozó mintegy ezerötyszáz kataszteri hold föld. A „Gróf Csekonics örökösei” ügyben erről van szó.

Csekonics gróf halála és a német megszállás között a Júliamajor háromszor is tulajdonost váltott. Nem csak vadászpuskákat sodort kézből kézbe a történelem. 1934-ben (mint sokszor korábban, és sokszor később) folytatódik az agrárreform. Ebből következik (nem egészen világos, hogyan) a Júliamajor eladása. Richter Dezső uradalmi pénztárnok szerint „kényszerítő körülmények folytán”. Niamessny szerint a „földreform fenyegetése” kényszerítette ki az eladást. Ő más körülményeket is említi. Szerinte a vevőt eredetileg Sajewicznak hívták, majd Sajóvízre módosította a vezetéknevét, és ebből lett később a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban Sajovicz. Ennek nem túl sok köze van az adásvétel érvényességéhez. Niamessny hozzáteszi, hogy dr. Sajoviczknak közeli kapcsolatai voltak az akkori hatalommal. A „kapcsolat” szót többször idézőjelbe teszi, mint ahogyan az „adásvétel” szót is. Azt is írja, hogy a vételár csupán 265 000 pengő volt, míg a felbecsült ár 2 050 000 aranykorona, illetve 1 025 000 Reichsmark. Szóval – Niamessny szerint – az agrárreform fenyegetése alatt a Csekonics-örökösök mélyen áron alul kényszerültek eladni a Júliamajort. Ennek alapján lehetne megátadni a tulajdonátruházást.

A fontolóra vett jogi eljárás célpontja azonban nem Sajovicz. Őt az „akkori hatalom” részesítette (ha így volt) méltánytalan kedvezményekben 1934-ben. A feljegyzések azonban 1941-ben íródnak, amikor Bánátban új (német) hatalom van, dr. Sajovicz pedig „ismeretlen helyen, külföldön tartózkodik”. Az akkori bírósági iratokban az „ismeretlen helyen tartózkodik” leginkább azt jelentette, hogy deportálták. Itt hozzá van téve, hogy „külföldön”, amiből az is következhet, hogy sikerült megszöknie. A birtok átszállt a Szerbiai Csapatparancsnok Közigazgatási Törzskarára (így nevezték akkor magyarul, a német hivatalos elnevezés „*Militärsbefehlshaber in Serbien*” volt, más szóval a német megszálló hatalom). Egy biztos rendelkezik a birtokkal, akit Arno Mühlmann-nak hívnak (le van az is írva, hogy 1898. december 12-én született Greizben, és „*most Belgrádban lakik*”).

A tulajdonosváltások folytatódnak (mint a vadászpuska esetében is). Arno Mühlmann egy párizsi cégnek adja el a Júliamajort 1941. május 29-én 5 257 000 dinárért. (A szerződés másolata ott van az iratok között.) A vevő cég neve *Compagnie Française de Mines de Bor*. A bori rézbányákról van szó. Tudok még néhány esetről Bánátban (és Bácskában is), melyekben a Mines de Bor vásárolta meg a Militärsbefehlshabertől az elkobzott vagyont. Érdekes lenne utánajárni, hogy ez mennyire volt gyakori. Mindenesetre, a Mines de Bor franciái nem De Gaulle típusú franciák lehettek.

Hozzátennék itt egy történetet, melyet néhány hónapja még nem értettem. Egy korábbi írásomban szó esett Szerb Lászlóról, aki évfolyamtársa volt apámnak a zágrábi egyetemen. Együtt végeztek, barátok maradtak. A világháború után Szerb László a Jugoszláv Külügyminisztérium fő jogtanácsosa lett. Míg Belgrádban voltam egyetemista, rendszeresen jártam hozzájuk. Belgrád előtt Szerb László zsidóként a bori munkatáborban volt. Ott megismerkedett Radnóti Miklóssal is, kívülről tudta több versét. Többször kértem, hogy meséljen erről az *Új Symposium*nak (vagy akár más lapnak is), de nem volt hajlandó. Életének erre a szakaszára nem akart emlékezni. Az utóbbi időkben a lányával (Olgával) beszélgetve kirajzolódott néhány részlet. Egypár hónapja mesélte Olga, hogy amikor a németek elvonulásra kényszerültek, az apját ott hagyták az ágyában, súlyos betegen. Apja hallotta, hogy két francia orvos beszél róla, franciául, és azt mondják, hogy nem érdemes vele foglalkozni, mert menthetetlen. Erre Szerb László franciául szólította meg őket, és kérte, hogy mégis próbáljanak valamit tenni. Úgy látszik, felértékelődhetett a francia orvosok szemében azzal, hogy franciául beszélt. Megmentették. Ilyesmin is múlnak életek. Amikor a Csekonics-akta a kezembe került, kezdtem érteni, hogyan kerülhettek a bori bányákba francia orvosok.

1941 júliusában a Mines de Bortól kellett volna visszaszerezni a Júliamajort. Ez nem sok reménnyel kecsegtetett. Az örökösök, Niamešny úr és a nagyapám különböző lehetséges támpontokat fontolgattak. Látom, hogy felmerül mint érv a Júliamajort átruházó szerződések érvénytelensége különböző polgári jogi szabályok alapján – de persze ott van a kérdés, hogy milyen jogról és milyen polgárokról van szó Bánátban 1941 derekán. A hagyományos jogi érvek talajt vesztenek. A bizonytalanságot pedig fokozza, hogy nem tudni, marad-e valami, ha letérünk a hagyományos jogi érvelések csapásáról. Az egymás után pattogó sorsváltások, áldozatváltások és logikaváltások éveiben nehéz józanul érveket építeni és valóságot látni. Az is kérdés, hogy létezik-e ezekben az időkben olyan valóság, mely józanul is látható.

Niamešny is, nagyapám is megállapítja, hogy a megszálló hatalmakat képviselő Arno Mühlmann biztos nem eredeti meghatalmazást, hanem csak annak másolatát mutatta be, amikor szerződést kötött a Mines de Borral. Ez valóban formai hiba, de lehetett-e ennek súlya a megszállás alatt (ha a megszállók biztosának formai hibájáról van szó)? Aztán felmerül, hogy a Sajoviczcal kötött szerződés érvénytelen, mert kényszer alatt és méltánytalan áron kötötték. De hát most már nem Sajovicztól kell az ingatlant visszaperelni. Niamešny szerint a Mines de Bornak tudnia kellett, hogy a Sajoviczcal kötött szerződés érvénytelen. Nagyapám szerint azonban ezt nehezen lehetne bizonyítani. Nagyapám azt is javasolja, hogy az igazságtétel folyamatába vonják be dr. Sajoviczot is, mert „ő lenne jogosult a felfolyamodás beadására”. (Mellesleg Sajovicz – ha áron alul vette is – valamit mégiscsak fizetett az ingatlanért. A német megszállók semmit.) Persze kérdés, hogy elérhető volt-e akkor Sajovicz.

Látom azt az érvet is, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt területeken olyan jogszabályok léptek érvénybe, melyek megkönnyítették a kényszerhelyzetben kötött szer-

zódések megtámadását. Az is ott áll a fejtegetésekben, hogy „*az esélyek növekednének, ha Bánát visszacsatolása után az ilyen jogügyletek megtámadása tekintetében könnyítő jogszabályok lépnek majd életbe*”. Magyarországon sokan hittek abban (mint ahogyan Niamessny úr is), hogy Bánát német megszállása ideiglenes, majd visszacsatolják Magyarországhoz, mint ahogyan ez Bácskával is történt. Bánátban is sok magyar reménykedett ebben. (A németek nem.) Ez az opció mindenestre ott forgott a köztudatban, és perek stratégiáját is befolyásolhatta a „várjunk még egy kicsit” bölcsessége révén.

Egészen biztos, hogy a nagyapám is szívesebben látott volna magyar uralmat, mint németet Bánátban. Viszont, amennyire tudom, ezt nem tartotta igazán valószínűnek. Mindenesetre az volt az álláspontja, hogy az adott helyzetben „*nem volna célszerű bármit is kezdeményezni*”. Az a döntés született, hogy a Csekonics-örökösök várnak „*Bánát hazacsatolásáig*”.

Így a Csekonics-örökösök, Niamessny budapesti ügyvéd, Richter Dezső cserneyi uradalmi pénztárnok (akinek a telefonszáma: Srpska Crnja 6), valamint a nagyapám érvekkel töltött vadászpuskával álltak lesben, várva, hogy Bánátot visszacsatolják Magyarországhoz. Minden elő volt készítve, azzal, hogy addig nem tanácsos lövöldözni, míg itt vannak a németek.

A lesben állás elhúzódott, közben más témák is szóba kerültek. Így Niamessny kolléga nemessége is. Egyik levelében leírja, hogy a családja nemességét bizonyító okiratok tudomása szerint Temes vármegye levéltárából Nagybecskerekre vagy Újvidékre kerültek. Kéri a nagyapámat, hogy próbáljon utánajárni. Ez sikerrel megtörtént. Az iratcsomóban található latin nyelvű szöveg a beszerzett okirat másolata. Látom, hogy fel van tüntetve a nemesi előnév is: *de Almánfalva*.

Az iratborítóra tintával rá van írva: Bef. 1944. X. 1. Az apám keze írása. Tehát ekkor fejeződött be az ügy. Egy nappal később, 1944. október 2-án Nagybecskereken újabb hatalomváltás következik, de nem magyar fennhatóság alá kerül Bánát, hanem az orosz csapatok vonulnak be és űzik ki a németeket. Így az ügy befejezése nem sikeres lezárást jelentett. Júliamajor nem került vissza Csekonicsék tulajdonába. A Csekonics-örökösök nem csak a vadászpuskát, a földbirtokot is elvesztették.

Ennyi van az iratokban. Illetve ott van még egy politikai hirdetés is, de ennek nincs köze a Csekonics-ügyhöz. A hirdetés egy másodpéldány hátlapján van (pontosabban, a másodpéldány került a hirdetés hátlapjára). Papírhiány volt. Most már mindez egybetartozik. Nem per vagy politika, hanem emlék az egybefogó közös nevező.

A hirdetést a Magyar-Párt készítette valamelyik választásra a két világháború között. Nagybetűvel egy cím van, és egy felszólítás:

MIÉNK A 6-DIK URNA! Magyar testvéreink!

Utána – a mai politikai hirdeteskultúrához viszonyítva – hosszan lesz magyarázva, hogy miért kell a Magyar-Párt javára, a 6. urnába dobni a golyót. Ott áll többek között, hogy: „*Február 8-án lesz a ti próbatevéstek napja. [...] Ezen a napon fogtok dönteni a felől: hűséges magyar testvérek kezébe akarjátok-e letenni sorsotokat, akiknek sóhaja a ti sóhajotok, öröme a ti örömetök. [...] Az itt a kérdés: akarjátok-e, hogy ebben az új hazában is megmaradjon az édes magyar szó? Ha ezt akarjátok, úgy a 6-dik urnába dobjátok be a golyót, mert ezzel bizonyítást tesztek arról, hogy ebben az országban magyarok akartok maradni.*”

A hirdetésnek kevesebb, mint a felét idéztem. Egy másik iratcsomóban egy szórólapot látok, mely az 1905-ös magyar parlamenti választásokra készült. Szerbül van írva, cirill betűvel. (1905-ben a szerbek voltak kisebbségben Nagybecskerekén.) A választások dátumaként „1905. január 15. (28.)” van feltüntetve. (Január 28-án voltak a választások, de ez január 15. volt az ortodox kalendárium szerint.) A szórólapon két vers van, melyek egy jelöltet éltetnek. Ezeket Branko A. Szekulics „Leptir” írta „*a lelkes nép számára*”. (A „Leptir” hozzáadott írói név, magyarul lepkét jelent.) A versek nem éppen remekművek, de mindenesetre kézművesmunkáról van szó. Mint ahogyan kézművesmunka húsz-harminc évvel később a Magyar-Párt hirdetése is. Akkoriban ilyen fegyverekkel vették célba a szavazókat. Azután ezek is kézről kézre vándoroltak, majd egyre fogyott a kézművesportéka.

Ma már szinte minden teret és piacot a sorozatgyártás foglalt el. A jelszavak/töltények megváltoztak vagy módosultak. Nem sok élte túl az idők próbáját. Fel-felbukkan ugyan még a „Magyar Testvéreink!” jeligeszerű megszólítás. A legállóképesebbnek talán a „reform” lövedék mutatkozott. A reformkorszakban vált hiteles és eredményes fegyverré. Aztán díszhelyet kapott a „reform” a kommunista párttitkárok, majd a kommunizmust döntő rendszerváltók, aztán a rendszerváltás utáni kormányváltók, a bölcses-ségsöréteket szóró Nemzetközi Valutaalap és a bankárverfalak ostromlóinak fegyvertáraiban is. A „tranzícióban” levő nyugat-balkáni és más államok vezérei sohasem teszik le a reform-vadászpuskát. A tranzícióban lévő országok készségesen segítők európai és amerikai tanácsadói az ágyban sem válnak meg tőle. Valószínűleg ezt fogják tenni a közeljövőben a kínai és egyéb tanácsadók is. Manapság a puskatusra esetenként oda van gondosan vésvé, hogy „halaszthatatlan”, „szükséges”, „gyökeres” – vagy valami más efféle. Díszpuskaként emelkednek ki a „strukturális reformok”. Ezt hirdetik a kormányerők, ezt hiányolja az ellenzék. A strukturális reformok vadászpuskájából leadott lövések gyakran célt tévesztenek, néha ártatlan áldozatokat találnak el. Viszont a strukturális reformok pozitív konnotációja sértetlen marad egy botránybiztos légvédelmi óvóhelyen.

A vadászpuskát kézzel gyártották Belgiumban, Liège (Leuven) városában, egy Kaufmann nevű műhelyben 1910 és 1920 között. Aztán egy bécsi fegyverkereskedő hozta be az Osztrák–Magyar Monarchiába. Csekonics gróf lehetett az első jogos tulajdonosa. A puskán ott van egy pecsét, mutatva, hogy Bécsben nyilvántartásba vették, és sikerrel tesztelték is. Csekonics ellenőrizte, pecsétes kézművesárut vásárolt. Annak idején komolyabb szereplők nem copy-paste, hanem személyre szabott fegyvereket használtak. Kézműves mesterek munkája nyomán más-más vadász más-más puskával lőtt. Aztán kézről kézre vándorolt (a korábbi tulajdonos beleegyezésével vagy anélkül) a hírnevet kivívott fegyver.

A sorozatgyártás korszakában nem kötődnek már konkrét pusokák konkrét vadászokhoz. Fejlődik a világ. Ezen a tavaszon sok a választás. Szerbiában március 16-án (egy nappal a magyar forradalom évfordulója után), majd Magyarországon április 6-án (Szerbia német megszállásának évfordulóján). A születésnapomra, május 25-re (mely Tito születésnapja is) európai parlamenti választásokat szerveztek. Nincs hova szökni a szavazóknak. A dolgok összetorlódtak, nagy a pusokazaj.

Ma nem kell már vásárolni vagy konfiskálni, hogy többen használhassák ugyanazt a puskát. Magyarországon látom például, hogy: *Magyarország jobban teljesít.*

Majd a következő választásokon egy másik vadász kezében: *Európa jobban teljesít.*

A puska ugyanaz, csak a vállszíjat cserélték ki.

Újságokban és az interneten lapozva kijegyeztem egy-néhány választási jelszót, melyekkel magyar, szerb, német, osztrák, bolgár, francia, belga, dán, máltai, görög és más választókat vesznék célba. Előbb melléjük írtam az ország és a pártok nevét. Aztán ezt letakarva próbáltam kitalálni, melyik országhoz és melyik párthoz kötődik egy-egy jelszó vagy hirdetés. Melyik az Angela Merkel- vagy valamelyik más „jobboldali párt” jelszava, mely jelszót választották ezek azok a „baloldaliak”. Kudarcot vallottam. (Kivéve néhány esetben, amikor a jelszóban ki van írva az ország neve is, de itt sem tudtam, hogy ez az adott országon belül „jobboldal” vagy „baloldal”.)

Ezeket a választási jelszavakat jegyeztem fel:

Minden erővel a korrupció ellen

Minden erővel a munkahelyekért

A család a legfontosabb

Magyar gazdaságot, európai jövedelemmel

Biztonság Európában

Ne csak a múltunk, a jövőnk is legyen EURÓPAI

Erős Görögországért, tisztességes Európában

Május 25: szavazz az életünkért

Új irány, Európa

Kevesebb Európát Olaszországban, több Olaszországot Európában

Európa, a kihívás

Fogjunk munkához! Teljes erővel Ausztriáért!

A mi Európánk, a ti választásotok

Tegyük jobbá Európát

Találjuk fel újra Európát

Használd fel a hatalmad. Válassz, hogy ki dönt Európában. (Ugyanez a jelszó több országban, több párt plakátjain is szerepel. Öt ilyen országot találtam. Feltehetően van több is.)

Mi bolgárok többet érdemelünk

Bulgáriának nincsen vesztegetni való ideje

Megváltoztatni Európát – ez sürgős

Építsünk egy emberi dimenziójú Európát

Ez a józan ész ideje

Jobb Máltát

Kevesebb Európát, több Luxemburgot

Több Európát

Mi kérdezzük Európát

Hiszünk Európában

Hogy egy kis Európa-szünetet tartsak, kitérnék egy pillanatra Bezdánra, egy bácskai községre, ahol szintén május 25-én voltak választások (csak ebben az esetben nem parlamentet, hanem tizenöt tagú helyi tanácsot választottak). A versenyben ott voltak: *Bezdán Mindenekelőtt*, *Az én Bezdánoméért*, *Haladó Bezdánért*. Ezek azonban nem a versenyzők jelszavai, hanem maguk a versenyző politikai csoportosulások. Így nevezik őket. Bezdánban a dolgok tovább szublimalódtak. (Egyébként a *Bezdán Mindenekelőtt* nyert, elsöprő többséggel.)

De most folytatnám még néhány európai jelszóval:

*Jobb Európát
Kevesebb, de jobb EU-t
Brüsszelnék nem, Franciaországnak igen
Május 25-én szavazzunk hazafiásan
Európánknak erre van szüksége
Közösen sikerrel Európában
Egy Európáért, mely az embereket szolgálja
Jobb Európára van szükségünk
Erőteljesen Európáért*

És sok-sok más ilyen... Míg plakátokat nézegettem, feljegyeztem azt is, hogy „*Kívülből tele optimizmussal*”. Ez a jelszó a soproni sört igyekszik a (sör)választó polgárok figyelmébe ajánlani. Azon gondolkodom, hogy ha a politikai jelszavak közé kevertem volna, észrevette volna-e valaki, hogy nem oda tartozik.

Azt sehol sem látom, hogy a jelöltek mit fognak csinálni (vagy szerintük mit kellene csinálni), ha bejutnak az Európai Parlamentbe. De hát honnan is tudnák?

Amivel ilyen vagy olyan politikusok vadásznak, most már ugyanaz. Kérdés, hogy akiket célba vesznek, azok mások-mások-e. Vagy lényegében azok is ugyanazok? Nem tudni, mert bár lőtávolságon belül tartózkodnak, annyira nincsenek közel, hogy az arcukat is láthassuk, és meg tudjuk különböztetni őket egymástól.

Talán fel kellene keresnem Ljubodrag Szuboticsot, Csekonicsék vadászpuskájának jelenlegi birtokosát. Lehet, hogy ő tudna valamit mondani.

Demus Gábor

TENGERSOK IDŐM LEHETETT

Mikor egyszer hazafelé ballagtam az iskolából,
arra gondoltam, hogyha hazaérek,
ez az egész tortúra semmivé foszlik,
otthonról (valami beigazolódott) derűvel
pillantok vissza majd akkorra,
mikor ezt gondoltam.

Tengersok időm lehetett,
7.45-kor kezdődött az első óra.

De még a vonatgyors nyári szünetek is: belefért
a délelőttbe a korai gyerektévé, majd hogy tejért
vagy kenyérért a boltba (szerdánként felvágottért,
darált húsért, ezeket a '80-as években felénk

csak egy-egy nap terítették a falvakban),
 aztán bunker,
 a bunker halála, a pofozkodás,
 egy-két mentolos szofi (azt úgy tudtuk,
 nem lehet megérezni) a patakhíd alatt (kissé ördögi hely volt,
 ide jött, aki Tarnócon bűnözni akart, nedves gerendák, olajos
 homály, egyszer egy dögöt, egy akasztott kutyát találtunk),
 már anyuék is itt gyűjtottak rá először,

és kongott a harang,

„Játék és muzsika tíz percben”,
Képesújság a megkormolódott lábas alá,
 hogy az asztal múló viaszkos vászna tovább kitartson.
 Ebéd utánra fölmelegedett az Ipoly (melybe még nemhogy kétszer,
 hanem legalább kétszázkétszer léptem bele ugyanúgy, ugyanott),
 már szájkékülésig

lehetett benne vár, western, vizes kabaré.

És még mindig élénk nyílt a késő délután s az este,
 mikor, ha épp nem volt haragban a szomszédos két család,
 sötétbe nyúlón beszélgettek, néha slambuc készült
 vagy szalonnát sütöttünk.

Ha összevesztek, az ablakokban villogott a tévé és korán zártunk,
 akkor terelni kellett az ólba a tyúkokat, amúgy beültek,
 s az utolsó napfényvel lefeküdtünk a hatalmas,
 hűvös dunyhabálnák alá.

Mindenki maga maradt.
 Nagymami (még hatvan sincs) kiment, talán pisilni.

„Te is arra gondolsz, hogy meghalhat Anyu?”
 Az öcsém is arra gondolt.
 Gondolom, a narancsos szürkület fölsejdtette,
 hogy valaminek végérvényesen vége lehet, mert addig
 még nem halt meg senkink (Anyu ekkor barna, filigrán,
 harmincas nő, egyébként is, máig minden ízében eleven).

A FALU AZ IPOLYTARNÓC,

beékelve egy határszegletbe, valaha Losonc vonzásában
élt, ma leginkább Salgótarján felé lélegezne,
ha e megyeszékhely lélegezne.

A falu, valójában az Ipolynak nyúló faluvég,
vissza (néha esténként, jobb híján műholdról) a második
ház, s vissza jó huszonöt éve bent borzongó hűvös van,
lakkozott bútorok, *Szünidei matiné*, olykor elunod
kiskamaszként, akit egyszerre vakít
és vonz a kint, a nyári kert
úgy lobogna, mint tavaly,
s már mégis visszahúzódsz.

A falu, ez a sokáig egyutcás falu ma
mint egy amőba (ahogy a fiatalok
a lehető felé építkeznek) tapodja az utat
a szlovákiai átkelőhöz, meg az Ósleletekhez.

Az Ósleletek egy turisztikai célpont,
egy miocén kori itató, azokkal a jámbor
és kevésbé jámbor állatokkal, amelyek akkor
éltek, mintha csak Afrikában, megcsúszott
egy orrszarvúbébi, és miféle más csordák,
csapatok kövült lábnyoma, három jól
elkülöníthető rétegben, a felső
(értelemszerűen) a legélesebb,
s haladván évezreket lefelé,
egyre elmosódnak.

És Ósleletek még egy EU-s pénzből kiépített
bemutató mozi is, hol e belvíztenger partján
(magát a székbe csatolva) nagyanyámnak,
mint valami virtuális szitakötőnek még volt
szerencséje 4d-ben rezegni. (Bár óvtuk,
legyintgetett, szívbetegsége okán
gondban voltunk, a családdal
midőn mégis kipróbálta.)

És a falu arrafelé van, ahol Nógrádi Sándor partizánokkal *átlépte* (kurzív, mert történetileg ingoványos, hogy tényleg partizánokkal-e, s hogy itt) a határt – ezen alkalomból egy mára lerongyolódott emlékművel –, hová pedig egy nagy, lokális Beatles-generáció (anyuék) vonult iskolaénekelni (nem mellesleg itt ekkor olyan banda volt, akiket Tarjánba, Szécsénybe is hívtak, bulikor Stonest, Illést, Simon és Garfunkelt, mindent nyomtak),

s ahol aztán ez a szelíd és egyszerre vadregényes folyó jó harmincöt éve le lett szabályozva – a *határátllépés* emlékművét áthozták az új meder mellé.

Ám a töltést magyar oldalon máig elhanyagolták, így jó húsz éve a faluvég nyolc-tíz családjának házát (a vízgyűjtő vadabb esőzései és olvadásai után) sűrűn elönti az Ipoly.

Ezek többnyire vályogházak, némelyik félvályog (a tarnóci téglagyár idővel már a falunak is dolgozott), itt-ott téglával toldottak, bővítettek.

Akárhogy is, a víz a vályognak gyilkosa, a fal fölszívja magát, télen a jégkristály porlasztja, elveszti a tartását, a súly alatt beszakad, bedől, s mintha nem is lett volna, eltűnik.

FIGYELŐ

A SÜKETNÉMA ISTEN

Esterházy Péter: Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat – Magvető, 2014. 120 oldal, 2490 Ft

A könyv jegyzeteiben az író jelzi, hogy ez a mondat: „Nincs Isten”, a ZSOLTÁROK KÖNYVÉ-ből származik, és hozzáteszi: „Attól tartok (és remélem), a szövegösszefüggésből kiragadva.” Ez majdhogynem a könyvön kívüli tanúságtétel a szerző hitéről. A könyvnek magának azonban nincs ilyen tanúságtétele, csak gazdag lehetőségei ebben a tárgyban. Nincs? Van? Ha van, miképpen van?

Az egyszerű történet igen komplikált, sokrétű, és nagy költői erővel kellett létrehozni az egyszerűségét. Egy, az ötvenes években kitelepített magyar családról van szó, a férfi valamiféle értelmiségi (doktor úrnak szólítják). Úri familia, arisztokrata vagy egykor magas pozíciót betöltő (ennek nyoma a nagymama egyszerű „hegyelmes asszony”-megszólítása, illetve az, hogy „játszva megelőztek” a nép ellenségei besorolásban minden „vetélytársat”: katonatisztet, gyárost, burzsujt). A feleség második házassága ez, első férjét elpusztították valamely koncentrációs táborban. Mindkét házasságból egy-egy gyermek született – féltestvér kislányok. A kitelepítési végzés egy kis falu „kulák” nagygazdájánál jelölte ki kényszerlakhelyüket; egy szobában élnek előbb négyen, majd a férfi édesanyja is hozzájuk kerül férje halála után. A házigazdát idővel börtönbe viszik, majd kiengedik. El még (egy ideig) a másik nagymama, az első férj édesanyja is, aki csomagokat küld; egyszer lopva találkoznak is. A szomszédból egy kamasz lány jön át vigyázni a legkisebbre, míg a szülők kapálni járnak. Sokan halnak meg a történet előzményeképpen és során: az első férj mint zsidó, a második férj fivére mint katona, a nagypapa a kitelepítés idején balesetben, a nagymama, aki előbb megbénul, majd meghal, a másik nagymama, aki öngyilkos lesz, a nagyobbik fiú, aki vízbe fúl s végül sok év múltán (jövőbeli ki-

tekintéssel) a már régen elvált apa és anyja is. S mindezekhez a halálokhoz a történet egy másik rétegében hozzátartozik Jézus kereszthalála.

Aki csak a fenti összefoglalót olvassa, még szinte semmilyen benyomást nem szerezhet a könyv természetéről. Azt hihetné, szélesen áradó történetmondás, enciklopédikus történelmi és társadalmi igénnyel, amilyen Závada Pál ez évben megjelent regénye, melynek ősforrásából, a KULÁKPRÉS című szociográfiából szerzőnk is merített – megint csak könyvvégi jegyzetei tanúsága szerint. Ám Esterházy takarékosan, bár igen pontosan bánik a szokásokkal, mondásokkal, munkafolyamatokkal, haszonnövényekkel és állatokkal, családi közgazdasággal, osztályok levitelésével. Még a hatalmi viszonyokkal is, amelyek létrehozták az összepréselődött élethelyzetet; képviselője egy nyomorult rendőr, besúgója a kocsmáros, futólag szóba kerül helyi intézménye, a „Tanács”, s kétszer elhangzik Sztálin neve. Szinte semmi nincs a leírásra, közlésre, a regény tudást átadó, ismeretet terjesztő fontos funkciójára bízva, hanem minden gesztusokban, emberek egymáshoz való viszonyában, a magántépelődés melléktermékeként jelenik meg – mint mondom, szociográfiailag is igen pontosan.

A regény műfaja szerint nem egyszerű, s főszabálya alapján racionális történet, amely az olvasó kíváncsiságának nagymértékű kielégítésére vállalkozik; sorsok elvarrására, előzmények és végkifejletek gazdag kihímezésére. Ha valaki regényként olvasná ezt a könyvet, bőségesen találna bestopplatlan lyukakra, racionalizálhatatlan szakadásokra a történetben. De hát nem is regény Esterházy munkája, hanem különös megszorítások révén átpoetizált próza. Az első megszorítást, amely talán a legformálisabb, pusztán az író önmagára kirótt szabálya, hogy életműve e kései(bb) szakaszában karcsú könyveket kell írnia, a sorozatcímként feltűnő címrész tartalmazza: EGYSZERŰ TÖRTÉNET VESSZŐ SZÁZ OLDAL. A második szabály e könyvben az, hogy a „száz oldal” számozott rövidtörténetekből épül fel, amelyeknek mindig ki kell férniük a könyv egy oldalára. A megformálási feladat

(ami mindig fölépítést és lezárást jelent) közvetlenül erre az egy oldalra terjed ki, s ebből származik különös artiztikussága, világos áttekinthetősége, egyszerűsége. A rövidtörténet szakszava nem egészen pontos itt, mert a történeteket rövid elmélkedések, kontemplatív monológok váltogatják. Az *ima* is egyfajta kontemplatív monológ, s mint majd látni fogjuk, e könyv legmélyebb rétegében a történet mint probléma és az ima mint probléma áll.

A rövidformákat minden egyes esetben önmagukban kell megépíteni, de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a könyv ezek gyűjteménye lenne. A kisformák inkább a könyv nagyobb formájának lélegzétvételei, különállók s ugyanakkor folyamatosak. Szabályszerűen kapcsolódnak egymáshoz, méghozzá ismétlésekkel, amelyek lehetnek szó-, gondolat-, motívumismétlések. Ezt nevezi az író átkötésnek. A „*Nincs Isten*” zárómondatra a „*Nincs Isten*” kezdőmondat felel, az állatok halálára az állatok élete. Szituatív különbség szabad és szabad között. „*Láncok: én örülök*” – zárlat. „*Szüleim nem örülnek*” – kezdet. Gondolatmenet folytatása új környitásával. Néha szoros, néha laza. „*A kutya miatt nem nagyon lehet a diófa alá állni. / Diófa áll kint a földeken is.*” A szabályhoz akkor is ragaszkodik, amikor egy versszöveg átírása majdnem az egész oldal. A „*megfejtetlen*” szó bekerül az előző oldal utolsó mondatába. De mégsem a szonettkoszorú unott rutinjához hasonlít ez. Oldódik a szabályszerűség, néha elhagyja. Meg visszahozza. Vagy felhívja rá a figyelmet, hogy itt most hiányzik. A számozott, egvoldalas szakaszokra az egyszerűség kedvéért paragrafusokként fogok hivatkozni.

A harmadik önszabályozó megszorítás a legerősebben tartalmi jellegű, s ez a döntés volt a leg súlyosabb. Az elbeszélést az író egy kisgyermekre, a kisebbik fiúra bízta. Gyermek, állatok, biztos siker, mondja a kopott mondás (a filmre, színházra). S anyai általánosan igaz belőle, hogy a morális tudattal korlátozottan vagy egyáltalán nem rendelkező lények tisztán érzelmi hangoltsága és hatása giccsveszélyt rejt magában. De nagy írók (például Dickens, Kipling, Thomas Mann, Déry) olykor megkockáztatták ezt, és jelentős műveket hoztak létre. Esterházy egy negyedik megszorítással, amely a történet újabb redukcióját, leegyszerűsítését biztosítja, látszólag még egy lépést tesz a megható effektus irányába, amennyiben a gyermek süketné-

ma. De valójában ezzel szabadítja föl magát számos megkötöttség alól, mert ez a fiú nemcsak hibás, hanem (ahogy más tekintetben a nagyobbik) csodálatos is. (Itt egy pillanatra – egészen távolról – emlékezzünk a BADOGDÓB-ra.)

Süketnémaságának státusza bizonytalan. Az olvasó fokozatos sejtetéssel, erősen késleltetve ismerkedik meg ezzel a ténnyel, s az mindvégig mozgásban van, állandó újraértelmezésre készítet, hogy mennyire és milyen kiterjedésben fogadjuk el ezt racionális ténynek, míg nem azt fogadjuk el, hogy maga ez a bizonytalanság a könyv poézisének egyik záloga. A kisfiú az ötödik paragrafusban titkolja, hogy tud beszélni, és „*nem adja jelét*”, hogy értené, amit mondanak. De nem is mondanak semmit. Az anya aggódik. „*Semmi hang, se ki, se be, semmi és a semmivel szemben olyan nevetséges az aggodás.*” Az olvasó a tizenhetedik paragrafustól kezdhet el gyanakodni: „*Neked persze magyarázhatom, kis süketbókám.*” Attól kezdve újra és újra megjelenik. A tizennyolcadikban a szülők félnek a némaságától, a huszonegyedikben kimondja: „*Jó süketnémának lenni.*” Folyamatosan válik evidenciává, és szintén folyamatosan kérdőjeleződik meg. Hol süketnémaként kezelik, hol nem. Hol beszél (úgy, hogy mások is hallják, először az ötvenhatodik paragrafusban), hol nem, hol észreveszik ezt, hol nem. Hol hall, hol nem.

Ha a regényműfaj szerződése szerint akar-nánk ezt a bizonytalanságot megérteni, akkor beleütköznénk racionális – a költészethez képest mindig alant szárnyaló és ezért oktondinak minősülő – kérdésekre, teszem azt abba, hogy a süket kisfiúnak miképpen lehetnek első és meghatározó élményei a Kísjézus képe mellett a nagymama meséi Istenről. A regény – fantasztikus változatában – elfogadtathat néhány nem racionális elemet, amelyet aztán racionálisként kezel. De itt nyilvánvalóan nem erről van szó. Az elbeszélő kisfiú létének racionalizálhatósága ebben a vonatkozásban fel van függesztve – süketnéma, és nem süketnéma, füle bezárul és kinyílik szükség szerint a hallásra, szája szól és nem szól – megint csak szükség szerint.

De mi ez a szükség? A mű egész világát a kisfiú monológjai építik fel. El lehetne képzelni olyan világépítkezést, amelyből hiányoznak a hanginformációi, és egy ilyen szövegnek éppen a realitása kölcsönözhetne kísérletiességet. Most más a szándék. Egyrészt mindazt, amit tudunk a könyv világáról, realitásáról, a helyzetről, a

történekekről, a jellemekről, a kisfiútól tudjuk. A külső világ gyermeki leegyszerűsítése és gyermeki elmélyítése alapozza meg a könyv ökonómiaját. Például a gyerekek a padláson berendezett „kincstára” – talált, saját és elemelt tárgyakból – gyerekvilág, de hogy mi minősül kincsnek, abból kitérnek a felnőttvilág szegényessége. Szélesebb értelemben ez a világ nem lehet csak a szem világa, hanem a fülé is. Ez-az csak azért hangozhat el a gyermek füle hallatára, mert – süket. Vagy a szülők éjszaka, a sötétben elszotogott párbeszédei, melyekre alapvető szükségünk van karakterük megértéséhez.

Másrészt e külső világ mellett épül egy jelentősebb belső világ, amelynek nem szociológiája és pszichológiája, hanem teológiája van. „Ez a kezdet. Imádkozni hamarabb tudtam, mint beszélni. De titokban mind a kettőt.” Így hangzanak a könyv első mondatai. Titkának csak egy része mutatkozik meg az első olvasásra, másik része – hogy mit is jelent az ő esetében a „beszélni” – visszatekintőleg. A kisdéd, aki többet gondol Istenre, mint bármi másra. Belső világa első sorban hitvilág. Megmutatkoznak a világ gyermek által való felépítésének előnyei – itt kevés elem sokat jelent; a hitvilág együtt építhető a tárgyi világgal (a nagymama meséi mindig Istenről szólnak). S noha természetesen e tapasztalaton túli téren is hallomásból adódnak az információk, a hit titkának gyermeki megértéséhez és rekonstruálásához (tizenharmadik, tizenegyedik, tizenötödik paragrafus), az Istenről való elmélkedéshez hozzátartozik a világ csendje, a némaság és Isten csendje, Isten hallgatása is. A gyermeki teológiában megjelenik az egy vagy több isten, sok isten, mindenkinek külön, saját istene, a személyes isten. És a nincs-istenek különbözősége, személyessége is. Ezek a meditációk nem-verbális imák formáját öltik. Megjelennek a csodákon való tépelődések (a nagymama meséi nyomán), amelyek magától értetődően egy gyermek képzeletéhez és világához közelebb állnak, mint a mai, akár hívő felnőtt emberiséghez (s amelyek a modern szentté avatások legfőbb bökkenőjét képezik). A vízen járás csodájának majd jelentősége lesz a történet tragédiájában, a nagyobbik fiú halálában. Ebben a kibontakozó szellemi klímában a csoda irrealitásának és a kisfiú süketnémaságának/nem süketnémaságának irrealitása illeszkedik egymáshoz, noha az utóbbi nem csoda, és végképp nem csodatétel, hanem valami felfogha-

tatlan, amihez mozgósítanunk kell a költői fikcióban való hitet – Kierkegaard szavaival „*abszurd erejénél fogva*”.

Így tárulnak fel a hibás gyermek csodálatosságának különböző rétegei, s egyre világosabbá válik a süketnémaság metaforájának jelentése. Legmélyebb vonatkozása, amely az egész könyvre kiterjed, az, hogy istengyermeksége és istenképmásisága éppen süketnéma voltában testesül meg. A legerősebb hitű alaknak, a nagymamának (aki a főhős másik ellentétes párhuzama vagy párhuzamos ellentéte a bátyja mellett) is megtört egyszer a hite, amikor meghalt a fia a háborúban. „*Arra jutott, hogy akkor az Úristennek kellett megölnie a fiát, másképp ez nem lehetett. Szóval végül is elhitte. Egy egész álló napon át jajveszékelt és zokogott. Senki nem mert hozzá szólni. Volt egy pillanat, amikor úgy látta, hogy ha a fia meghalt, nincs, akkor az Úristen is meghalt, nincs, de azután elmúlt ez a pillanat. Amikor elfogytak a könnyei, az erő is elhagyta, és két napig egyfolytában aludt. Mikor felébredt, az Isten süketnéma lett. Így mesélte, és a homlokomra keresztet rajzolt a bütykös hüvelykujjával. Úgy tud mesélni az Istenről, hogy fölfoghatatlan lesz, hogy az Isten ne volna. Pláne, hogy az Isten meghalt volna.*” (Harmadik paragrafus.) Látható: a közhelyszerűen ismétlődő, bár attól nem kevésbé elementáris és személyes sorskérdéssé váló XX. századi negatív istentapasztalat előhívja a gonosz demiurgosz, majd a nietzschei istenhálal gondolati alakzatát, s végül megérkezik – hazatalál – a süketnéma Isten erős, eredeti metaforájához (különös módon a Deus absconditus, az elrejtőzködő, kifürkészhetetlen Isten jelentékeny variációjához), s ezzel egy zord, rideg, talán – tartásában mindenestre – hősieznek is mondható hithez. Csak Isten és a jóság érdeklí, egyetlen ember sem. („*A nagymama mindig mindenkire gondol. Gondolt. Csak mindenkire.*”)

A nagymama a két fiú mellett a könyv legjelentősebb alakja, hármas alakzatukban, ahol a két csodálatos gyerek – mint majd látni fogjuk – egymás komplementerje, ő mindkettőé. Nemcsak abban a banális értelemben, hogy egy család legidősebb tagja, ahol a gyerekek a legfiatalabbak, hanem abban is, hogy ő minden, csak nem csodálatos. Nem lebeg a mindennapok fölött, hanem – ahogy mondani szokták – két lábbal benne áll. Az életet feladatnak tekintti, amelyet derekasan és méltósággal teljesít, a köteleltségteljesítés értelmében. Tiszteletre méltó, de nem szeretetre, mert amiképpen sen-

kire sem „bősz”, azonképpen senkit sem szeret. A komplementaritás a gyerekekkel nem ebben mutatkozik, hanem abban, hogy az ő agyvérzése, elhallgatása készletbeszédre a kisfiút („*Eddig maga beszélt, én voltam néma. Most én beszélek, maga néma.*”), s az, hogy ezzel a mesék is elhallgatnak, készleteti a történet továbbmondására, „megírására” a nagyobbikat.

Anagymama minden cselekedete imádkozás. Mert hisz. A kisfiúnál megfordítva: azért az ima, hogy higgyen. „*Ha nem imádkozom, nincs Isten.*” De mit is jelent az ima, e könyv oly sokszor megforgatott tárgya? Önkiszakítást a mindennapi életből a fölfelé irányított tekintettel. Ha e fölfohászkodásnak meghatározott tárgya van, akkor a hitvilághoz, Isten létehez és történetéhez, a mítoszhoz a rítus tartozik, és a ritualizált ima visszamerülhet a mindennapi szokásokba. Az író egész hierarchiáját kínálja az imáknak ekképpen: „*A nagymamát leszámítva az imádkozás mégse olyan, mint a levegővétel. Azt nem kell akarni. Nem lehet nem levegőt venni. Viszont lehet nem imádkozni. A bátyám például porciózza, reggel meg este meg evéskor. A Róza néniék meg csak vasárnap. Az annak az ideje, megadni az Úrnak, ami az Úré. Anyám nem figyel imádkozáskor, ide-oda pillog, rakosgat közben. Apám meg mintha sírna, mintha nem tudna kijönni belőle az imádkozás, mintha magához könyörögne. Az a legszomorúbb. Egyikőjüket sem értem. Mária feláll kis terpeszben az ágyamra, közel megy a Kiszűszűshoz, és nagyon halkán, mint egy titkot, rálehel a kép üvegére: Nincs Isten.*” (Huszonötödik paragrafus.) A két véglet, a lélegzetvétel-ima és a Nincs Isten-ima között jelennek meg különböző típusok, a háziak tradicionális istentisztelete, az anya szórakozott imája, az apa kétségbeesett ima-képtelensége. A kisfiú nem a hit által, nem a hit életformaként megőrzött maradékaként vagy üres szokásként imádkozik, hanem magáért a hitért. Amelyet azok az olvasók, mint magam is, akik számára („*azt mondja a balgatag az ő szívében*”, ZSOLT 14, 1.) üres az ég (s ez épp annyira nem racionalizálható meggyőződés, mint az ellentéte), átfordíthatnak az élet értelmének ugyancsak nem racionalizálható kérdésére. A kisfiú imája nem kérés, nem bűnbocsánati engesztelés, végképp nem magasztalás, és hálaadás, köszönetmondás is csak abban az egészen általános, misztikus értelemben, amely magára a létre vonatkozik: „*örülök, hogy megszülettem*”. Belső ima, amely néma, nem verbalizált.

Ez az imafogalom csak kinőtt a katolikus imából, de az nem korlátozza. (Nem beszélve arról, hogy az is sokkal tágasabb, mint ahogy a mai politikai kereszténység képzele. Csak egy ideillő utalás a középkori legendára, ahol a bukfenc is lehet ima.) Az ima kibontakozhat a hitetlenségből, lehet tagadás, lehet tombolás, lehet átok. Az írónak és magyar olvasójának a XX. századi magyar irodalom fóliája az elsődleges kontextusa. Gondoljunk tehát a HAJNALI RÉSZEGSÉG „imájára” („*dalolni kezdtem akkor az azúrnak*”), a hitetlen imájára („*nincsen mibe hinned*”), aki hirtelen úgy érzi, hogy „*mégis csak egy nagy, ismeretlen úrnak / vendége*” volt. Vagy ezekre a sorokra: „*...nem annak kell az imádság, / ki Istent megtalálta már*”. Vagy erre: „*...hogy valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben*”. (Tegyük hozzá, hogy az utóbbi idézet így folytatódik: „*Tudod, szívem mily kisgyerek*”). És közvetlenül Pilinszkyre, akihez – és szellemi háttéréhez – Esterházy, mint fiatalokora nagy revelációjához, most visszatért.

A kisfiú csodálatos oldalának megvan a maga reális ellenoldala. Hiszen misztikus készletese mögött ott van a szeretethiány is, a figyelmetlen és alkoholista apa, a(z) iránta szeretetlen anya (aki nagyobbik fiát, szerelme emlékéét szereti), a rideg nagyanya, a lekezelő és ingerlékeny fivér s általában a hibáság kiváltotta szégyen, részvét, idegenkedés közeli és távolabbi emberekben. Szeretettfélét, majd a kitelepítés végén erotikus ajándékot – melle megmutatását és egy csókot – egyedül pesztonkjától kap.

Amíg az egyik csodálatos kisfiú a hit világával foglalkozik, a másik a szavak világával. Az egyiknek csönd kell, a másiknak a szavak. Az egyik a megszületésnek örül, a másik az írásnak. A nagyobbik fiú a szavakon gondolkodik, a kisebbik a dolgokon. De a leírással – mert nem lehet mindent leírni – a szavak is dolgokká válnak: „*Aműt leírok, az is valóságos.*” A leírás megnevezés. A báty megnevezi a világunkat elrendező alapvető orientációs ellentétpárok egyikét: jó-rossz. És azt juttatja – valósággá változtatják –, hogy legyünk jók, legyünk rosszak. A szavak mondatokká állnak össze. „*Engem nem érdekelnek a mondatok. Engem meg érdekelnek.*” És létrejön egy éppoly jelentős tipológia a mondatok szempontjából, mint amilyent az előbb az ima szempontjából idéztem. „*A te mondatod, hogy nincsen mondatod. Apánk mondata a tehetetlen csönd. Anyánk mondata a keserű nevetés. Az én*

mondatom, hogy az én mondatom a mondat. És a nagymama mondata, hogy ne féljétek, kicsinyhitűek.” (Nyolcvanötödik paragrafus.) Ezek súlyos, megvilágító mondatok, amelyek azonban nem pótolják a történetet. A nagyobbik fiú sem történetelbeszélő, két okból: az egyik, hogy *mindent* le akar írni, s ez kizárja a történetet, a másik, hogy – la Pierre Menard – *másolni* akarja a történetet, pontosabban – másolja Borgest – „*olyan lapokat alkotni, amelyek megegyeznek az eredetivel*”. És ez az eredeti a MÁRK EVANGÉLIUMA.

Ami előtt választ keresnénk arra, hogy mit keres itt Márk evangéliuma, beszéljünk a történet problémájáról, amelynek önreflexió-jellege nem félreérthető. Az régóta világos, hogy Esterházy maga nem tartozik az elementáris történetkitalálók rendjébe, mint amilyen pályatársai közül Nádas, Závada vagy Darvasi. Azaz tehetsége más irányba mutat, mint a regényíróé, a *romancier*-é. Föllépése idején, amikor a regény – úgy tűnt – kiment a divatból, ez semmilyen problémát nem jelentett, s a ragyogó indulást nagy, betetőző prózai művek követték a férfikor nyarában, melyek közül egy sem volt regény. Hanem *Wahrheit und Dichtung*. A történet iránti igény azonban visszatért, s ez – úgy látszik – alkotói dilemmává vált. Esterházy ironikus önreflexiókkal és történet-vázlat-kísérletekkel nézett szembe vele, amelyeket vegyített egymással. Ezeknek megvolt az előzménye: a TERMELÉSI REGÉNY, amelyben a regényparódia sokszorosát tették ki a kecses digressziók (kitérők), s a javasolt olvasásmód, az állandó előrehátra lapozás – ma már látható – megsejtette azokra a komputerfunkciókat, amelyek akkor még nem voltak elterjedve, s talán még ki sem voltak találva. Az újabb kísérletek azonban nem voltak ilyen nagyszabásúak, nem figurálták ki olyan zabolátlan jókedvvel a történetek patentjait, s – igazat szólva – nem voltak olyan hamvasak. Esterházy hatalmas és megérdemelt sikerének következményeképpen műfajja is vált, s a HARMONIA CELESTIS, és annak megrendítő és nagyszerű kódája, a JAVÍTOTT KIADÁS után (és előtt) nemegyszer maga is esterházyádákat írt, saját manírjában.

Most igazi, nagy művészi sikerrel nézett szembe dilemmájával. A digressziókat, az íródo műre való utalásokat beszorította a könyvvégi jegyzetekbe, illetve megalkotta azt az alakot, a nagyobbik, Péter névre hallgató, szemüveges fiút (az anyán kívül ő a család egyetlen megnevezett tagja), aki képviseli és megjeleníti a mű íródá-

sát, amennyiben – az Esterházy-életmű nagy motívumának megfelelően – idéz: írja Márk evangéliumát. S maga az egész mű – ennek talán csak a FÜHAROSOK az előzménye – nem vázlata, hanem költői párlata egy valódi, jelentős történetnek.

A történet általános jellegzetessége, hogy morális tagolt és hierarchizált, de ugyanakkor minden alakjának megvan a maga életigazsága. Idéztem már ilyen hierarchiákat az imák és a mondatok szerint. De a könyv emez erős homogenizáló szempontjai mögött és alatt hullámzik az élet, amely állandóan változtatja az erőviszonyokat. A nagyanya súlyos, tömbszerű, szeretetlen jóságának hirtelen ellensúlyává válhat egy teljesen jelentéktelen, „*tünetmentesen buta*” vasokos parasztlány – kevéské személyre szóló szeretettel. Komor költelességteljesítésének életalapját megkarcolhatják menyének ironikusan lecsapó releváns kérdései, miközben amannak sokat nevető, színjátszó boldogtalansága ingatagabb fundamentum az élet elviselésére. A paraszti világ megértésében a feleség előtt járhat a férje, aki máskülönben a leggyöngébb mind közül, alig vesz észre valamit, közönye csak dührohammokkal, lerészegedéssel és az éjszakai szexuális frusztrációk kétségbeesésével váltakozik. Felesége ugyanis halott férje iránt érez büntudattal és elvégzetlen gyázmunkával keveredő szerelmet, s erotikus gyöngédséget csak a kis szomszéd lány iránt táplál.

A könyvben három asszonynak hal meg a fia. Idéztem már az apai nagyanya választát a sors e kihívására. Az első férj édesanyja ezt mondja (mint a végjegyzetektől tudható, Kertész Imre nyomán; értelmén még gondolkodnom kellene): „*Ha hiába halt meg a fiam, az az Isten csődje. Isten csődje pedig nem az Isten, hanem az ember halála.*” Ezt az asszonyt tehát nem kísérti meg az Isten elleni lázadás, amely a másikat igen, majd azt legyűrve az Isten-központúság. Itt a hiába meghalás azt jelenteni, hogy az anyában elhalványulna első férje emléke. S végül az anyának is meghal első férjétől való fia. Ő már nem teologizál. „*Anyám kimondta az Isten szót. Isten, ennyit. Értsen a szóból, akire tartozik.*” (Nyolcvankilenc.) (Emlékezzünk itt Erdély Miklós egyik legjelentősebb művére, aki kiállította a testvérei haláláért kárpótlásként kapott összegről szóló hivatalos végzést, s ez összeg erejéig pálinkásüveg állt a dokumentum előtt, melyből a teremőr tartozott tölteni a látogatónak. Az akció és environment címe ez volt: ISTEN – ISTEN!) Igaz,

a könyv által megjelenített, megköltött XX. századi Jób-kérdés – miképpen tehetett ezt Isten? – máshol őt is, az anyát is filozofikus megnyilvánulásra készíti: „Az Isten csúfsága.” Majd Schelling szavaival: „Hogy ne legyen rossz, Istennek se szabadna léteznie.” (Kilencvenhatodik paragrafus.)

Folytatható volna még a történet felidézése – például a kulák házaspár és a rendőr viszonyával –, s egyelőre adós maradok csúcspontjával, a nagyobbik fiú halálával. Mindenesetre párlat-, sűrítményjellege abból adódik, hogy e tapasztalati világot olyasvalaki tapasztalja/építi fel/érti meg/értelmezi, a csodálatos gyermek, aki maga is félig-meddig a tapasztalaton túlról érkezik a történetbe, problémája pedig kivezet a történetből, a tapasztalaton túli, a transzcendencia irányába. A transzcendencia átlépést jelent a nem tapasztalt – Pál apostollal szólva a nem látott és mégis remélt – dolgok világába, de itt az átlépés fordított, hiszen a kisfiúnál először volt az ima, amelynek nála nem a bizonyosság az alapja, hanem a kifürkészhetetlen kifürkészésének szándéka. Ehhez kell a kisgyerekszív – „gyáva és szabad” –, amely ugyanakkor nem kevésbé hideg, mint a nagymamái. (S egyedül a pesztonka búcsúja forrósítja fel.) Egy bizonyos fenséges közömbösség, a lelki szegények egykedvősége jellemzi mindkettőt azzal szemben, ami megtörténik velük. Ebből következik a nagymama mindenkor helytállása, vesse bármilyen magasra vagy mélyre a sors, s ebből következik a kisfiú alkalmassága is – az *impassibilité* révén – a történetmondásra. (Ennek a közömbösségnek a kétségbeesett – ha tetszik, elkorcsosult – változata az apa közönyössége.) De ebből következik az is, hogy a súlypont nem a történeten, ennek a kitelepített családnak a történetén van, hanem „mindenen”, a világ értelmén.

Ez azonban maga is történetté válik, amely először a nagymama meséin keresztül jelenik meg. Krisztus három csodája, a kenyérszaporítás, az ördögök kiűzése és beleűzése a disznó-falkába, valamint a vízenjárás. Mindhárom igazi költészettel illeszkedik be a könyv világába. Az első a morzsák sokasításává transzformálódik, és a némaság-megszólalás motívumhoz kapcsolódik, amennyiben a morzsa eltorzított formája lesz agyvérzése után a nagymama első és talán egyetlen szava. A második a gyermek (és a nagymama) nevetésén keresztül Jézus humorára – az író értelmezése szerinti humorára – utal: mint valami pikareszk hős áll tovább, dolgát jól vé-

gezve a disznók tulajdonosainak felháborodása közepette. A harmadik pedig látszólag ellenőrizhető csodaként kelti fel a gyermekek kíváncsiságát, és vezet a tragédiához.

A nagyobbik fiú „*azt magyarázta épp, hogy őt a nagymama hallgatása kényszeríti megírni a történetet. Végigírni, végigmondani. Merthogy eddig a nagymama mesélt Jézusról, de ő már soha többé nem fog. De valakinek kell.*” Miért a nagyobbik? Tudjuk, őt a szavak, a mondatok foglalkoztatják, a kisebbiket a dolgok. A kisebbiket az Atya, a nagyobbikat a Fiú. Az Atyának nincs története, mert nem időbeli, végtelen. Az evangéliumokban Isten időbelivé, történetté válik. „*A nagymama Istenről beszél, a történetei meg Krisztusról szólnak.*” A történethez megformált szavak, mondatok kellene.

A báty füzetébe másolja Márk evangéliumát. Föltehető a kérdés: miért éppen Márkét? Nem tudom. Mindenesetre János későbbi és filozofikus evangéliuma mellett a három egybehangozó evangélium is sokban különbözik egymástól. Az egyikben nagyobb hangsúly esik a szociális kérdésre, a másikban a tanításra. Márké a leg-*rövidebb* evangélium, és sokan úgy vélik, hogy a legrégibb is. Az istenemberi vonásai itt különösen nagy erővel mutatkoznak meg, több szó esik benne életéről és tetteiről, mint tanításáról. Elhagyja a beszédeket, s nem említi a csodás születést. Mi több, a feltámadást sem jeleníti meg, csak röviden utal rá. Föltehető két további kérdés. Miért az archaikus magyar szöveget használja? Sejthetőleg azért, hogy stilárisan is megkülönböztesse a könyv mindennapi, empirikus rétegétől. S végül: miért fordítja át a történetet egyes szám első személybe? Nyilván nem azért, mert a történet másolója/leírója vagy bárki más e történet referensévé, magává a *vir dolorosus*sá válhatna, s ezzel létrejöhetne olyan hasonmási kapcsolat Krisztus és egy ember között, mint például Dürer önarcképén vagy Miskin herceg esetében. Mégis, ahogy az archaizmus távolít, az énelbeszélés közelít, jelen idejűvé tesz, s ha a feltámadás nem is, a szenvedés és a halál minden embernek kijut.

Az evangélium azok közé a történetek közé tartozik, amelyeket még mindig sokan ismernek. A könyvbe másolt részei az áruhárról, a megtagadásról, a följelentésről, a nép gyűlöletéről, a kigúnyoltatásról, a halálról szólnak – és a vízenjárás csodájáról.

Úgy tűnik fel, hogy a könyv topográfijának van egy égre és egy földre irányuló része.

De ami az égre irányul, az nem föltétlenül jó. A gyerekek is osztoznak a családi és a rideg paraszti környezet érzelmszegénységében, s van bennük a morálon kívülség értelmében vett gyermeki amoralitásból. Ez környékezi homogenizálódásukat – az imára és az ígére. Előretételezve gyermeki büszkélkedésnek tűnik, visszatekintve baljós, ahogy a kisebbik fiú időről időre megemlíti, hogy már erősebb a bátyjánál. Hátravető technikával a kronológiai időben sokkal később, de a történet rendjében egyelőre még mit sem sejtve halljuk az apa temetésén az anyától, hogy azt mondja immár felnőtt kisebbik fiának, akit régen elhagyott: „*Tudom, hogy te voltál...*” A gyermekeket a vízen járás csodája foglalkoztatja. A nagyobbik azzal kísérletezik, hogy olyan szögben álljon a patakból képzett tavacska szélén, hogy öccse úgy láthassa: jár a vízen. És ekkor a kisebbik fiú: „*Kuglit, ledöntöm a lábáról... Dől bele a vízbe.*” (Nyolcvannyolc.) Nem tudjuk, hogy segíthetett volna-e rajta, de meg sem próbálja. Visszamegy a házba a füzettel; bátyjától tanult szóval „*settenkedik*”. Hallgat. Nem előzmény nélküli ez: a kis háziszárnyasok pusztításában gyakorlatra tett szert. Álmában úgy segít agyvérzést kapó nagymamáján, hogy megöli. S bátyja halála után képzelődik „*mindenki*” haláláról. „*A bátyám már kipipálva.*” Azt az ürességet, amit érez (miközben folytatja az evangélium másolását a füzetbe), nem nevezhetjük morális természetűnek, mert nincs büntudata, lelkiismeret-furdalása. Üressége Isten hallgatása.

A könyv végén a mindhárom szinoptikus evangéliumban megtalálható eseményt olvashatjuk, hogy a templom kárpitja meghasad, és a kivégzést levezénylő centúriói fölismeri a halott igaz ember voltát (Lukács), Máténál, Márknál ennél többet, amely már a megtéréshez közelít, hogy ez az ember Isten fia volt. Márk evangéliumának ez a jelenet bizonyos értelemben a betetőződése, hiszen itt egy kultúrájában, nem zsidó voltában, társadalmi státuszában, hivatásában Jézus környezetétől merőben elütő ember fogadja el a jó hírt. Méghozzá *négyszer* olvashatjuk ezt, olyképpen, hogy az utolsó, századik paragrafus háromszor ismétlődik. A nyitott mű jegyében és a híres Borges-novella bővületében – a QUIJOTÉ-t másoló Pierre Menard-ról – Esterházy kétszeresen radikalizálja a fiktív francia író, Borgest, Calvinót vagy éppen saját magát. Mert itt nem Cervantesről, Dosztojevskijről vagy Danilo Kišről feltételezi – és valósítja meg! –, hogy az eredetivel megegyező szöveg

új kontextusban vagy új szerzői névvel alapvetően megváltozik, hanem magáról a kereszténység kanonikus szövegéről. Továbbá azt is elképzelem, hogy amikor a könyv végén ez a szöveg kiszabadul a kontextusból, három változatlan változata különböző értelem-érzelmi zárlatokat kínálhat fel az olvasónak. Lehet persze az is, hogy az író tényszerű szándéka szerint képzelte a fene, hiszen a háromszoros leírás fokozásnak, megerősítésnek, a könyv rettenetes megkeseredése ellensúlyozásának is felfogható – az imaformára amúgy is gyakran jellemző ismétlésnek, örömhírnek, a szöveg visszatérésének a kánoni rendbe. De ez csak egy lehetséges olvasat, amely magában állva elszegényítené, a hitbuzgalom irányába terelné a könyv páratlanul gazdag gondolati anyagát, s ugyanakkor organikus – szándéka ellenére dekoratív – lezárását adná a semmiképpen sem organikus könyvbéli ösztörtörténetnek és összmeditációnak.

A mondatok, szavak érzéki gazdagságát nevezem organikusnak. Esterházy írásművészetének egész pályáján végighúzó jellegzetessége az efelett érzett öröm, gyöngébb munkáiban tetszelgés. Az öröm itt sem hiányzik, sőt, alapvető eleme marad könyve művészetének, és közvetlenül befejezése előtt, a kilencvenkilencedik paragrafusban a műhely *hommage*-át is adja, „*a bátyám céduláját*”, amelyen különösen artisztikus, önmagában gyönyörűséget okozó mondattörédek, jelzők olvashatók – későbbi felhasználásra, beillesztésre, irodalmi alkalmazásra. De nagyon fontos, hogy a könyv főszövegében ezek a báty cédulái, vagyis át vannak adva egy megköltött alaknak. A főszövegtől elkülönített jegyzetekben az író aztán visszaveszi, hogy az ismert és vonzó módon mutassa fel az írás mint munka tárgyától független életörömét, és ezzel egy nem tragikus életbölcösséget.

A könyv maga azonban mélyen tragikus. S talán ezért nem „János-változat”, amely evangélium első mondata szinte kínálja magát Esterházy kifordító idézőművészetének: „*Kezdetben volt az ige*”. Itt nem a művészi értelemben vett ige van kezdetben, amelynek veszélye, hogy hamis megváltást kínál esztétikai tökélyével. Aművészileg remekbe szabott paragrafusok egymáshoz való viszonyában megjelenik a töredékesség, töredezettség passiója. S ebben, a most idézendő értelemben van valami igazi, kései győzelem. Késeinek nevezem, mert kései művekre jellemző, noha az író hatvannégy életéve ma nem számít idős-, legfőljebb javakornak.

„A műalkotások szelleme és érzéki mozzanataik immanens összefüggése, összessége közé nem tehető egyenlőségjel, amit az is bizonyít, hogy egyáltalán nem alkotnak olyan önmagában töretlen egységet vagy olyan jellegű alakot, amilyenné az esztétikai reflexió stilizálta fel őket. Önmön szövedékük szempontjából nem organizmusok, és a legremekebb termékeik ellenszegülnek az illuzórikusnak és helyeslőnek tekintett szervesség aspektusának. A művészetet valamennyi műfajában áthatják az érzelmi mozzanatok. Elég, ha arra gondolunk, hogy a kiemelkedő zenei formák e nélkül, vagyis előzetes és utólagos meghallgatás, elvárások és emlékezés, valamint a szétválasztott szintézise nélkül nem konstituálhatók. Miközben az efféle funkciók bizonyos mértékig az érzéki közvetlenséghez sorolhatók, vagyis a meglévő részleges komplexumok az elmúltak és az elkövetkezőnek az alaki minőségeit hordozzák, a műalkotások olyan küszöbértékeket érnek el, amelyeknél megszűnik ez a közvetlenség, és a műalkotások »elgondolandók« lesznek, mégpedig nem egy külsődleges reflexió révén, hanem belőlük, magukból kiindulva: önmön érzéki összességükhöz hozzátartozik az érzelmi közvetítés, amely meghatározza észlelésüket is. Ha létezik olyasmi, ami átfogóan jellemzi a kiemelkedő kései műveket, akkor ez a szólemnek az alakon történő áttörésében keresendő. Az áttörés nem művészeti absztrakció, hanem a művészet halálos kiigazítása. Legkiemelkedőbb alkotásai töredékességre ítéltettek, és arra, hogy beismerjék: nekik sincs meg az, amit alakjuk immanenciája meglévőnek sugall” – mondja Adorno.

Jegyzet

Az Adorno-szöveget Teller Katalin fordította. A parodisztikus igyekezet, hogy *ezúttal* a jegyzetekben minden idézetet visszakapjon eredeti kimondója, persze megvalósíthatatlan, jelzésszerű penitencia. Ugyanilyen parodisztikus igyekezettel próbálom néhány kimaradtra felhívni a figyelmet, tudván tudva, hogy a kölcsönzések, merítések, nagy hegyi tolvajlások teljes listája sohasem állítható össze az irodalomban. A marhacsorda közé keveredett kisfiú Darvasi emlékezetes hasonló történetének (VIRÁGZABÁLÓK) szerencsés végkimenetelű változata, s az is lehet, hogy mindkettő forrása Kormos István gyermekkori emléke, amint az a SZEGÉNY YORICK életrajzi jegyzetében olvasható. „Isten tenyerén ülünk”: mint Bazsányi Sándor is észlelte, Nadas-idézet. Önidézet: „Bár azt már hallottam, hogy anyád beleiben lakozik a halál.” Az is idézet,

hogy „Az én apám nem vadászott, őt vadászták.” Ez minden idők egyik legabszurdabb párbeszédéből való (amelyről újsághír tudósított: *Népszabadság*, 2002. nov. 16. 10.) Kertész Imre és Hans-Dietrich Genscher között. A volt külügyminiszter és alkancellár egy Kertész tiszteletére adott fogadásán bizonyára *conversation piece*-t keresve ezt a kérdést tette fel: – Kertész úr, ön vadászik?, s erre a kérdésre volt a válasz, hogy nem, engem vadásztak. Az „*Árva szívem holt erét töltsd meg, égi Jóság*” templomi éneke is jelöletlen maradt. Szerzője Czikéné Lovich Ilona (1897–1973), lásd HOZSANNA! TELJES KOTTÁS NÉPENEKSKÖNYV. 222. SZ. ÉNEK. Budapest: Szent István Társulat, 2008. 327. Az „*Irgalom Atyja, ne hagyj el*” szokásmondásának Arany a forrása. Az „*üres ég*” önidézet, de eredetileg Ingmar Bergman – legalábbis a mi nemzedékünk számára: „*a néma és üres ég alatt*”.

Radnóti Sándor

AZ ÜRES ÉG TANÚI

Jichak Katzenelson: *Ének a kiirtott zsidó népről*
Fordította Halasi Zoltán
Halasi Zoltán: *Út az üres éghez*
Kalligram, 2014. 235 oldal, 3500 Ft

Különleges, meghatározhatatlan műfajú (ahogy az előző íjta, háromféle szövegből összetevődő, lényegében három művet egyesítő) könyv. Né melyik fejezete iszonyú megpróbáltatást jelentő olvasmány. Nem ajánlatos – talán nem is lehetséges – egyvégtében elolvasni. Nekem legalábbis nem sikerült. Ezért azután majd két hónapon át olvastam, nagy szünetekkel, újra meg újra visszatérve a rémségek birodalmába. Ez (gondolom én) minden holokauszti-irodalom alapproblémája. Röviden arról van szó, hogy az ide-sorolható műveknek *ki kell* váltaniuk az iszonyatot az olvasókból, mert különben, ahogy mondani szokás, „hűtlének lesznek az áldozatokhoz”. Meglehet, az iszonyatkiváltáshoz kel-lenek esztétikai hatáseffektusok, a szerzők részéről pedig szükséges az irodalmi vagy a tágabb értelemben vett művészi tehetség. Ilyen esztétikai mechanizmusok még a pusztán dokumentarista igényű művekben is érvényesülhetnek. De mindannyian tudjuk azt is, hogy az iszonyodást a legeszköztelebbség vagy legprimitívebb beszámoló is kiválthatja, ha a szerzőjének el-hisszük azt, hogy valóban ott volt a szörnyűségek

helyszínén, és valóban azt írja, amit látott. A túlélőnek nem kell tehetségesnek lennie. Kiterjeszthetjük ezt a megállapítást a hiteles túlélői beszámolók alapján született szépirodalmi művekre is. De ha ez igaz, hogyan különítjük el az esztétikumot az „így történt, láttam” (vagyis a nyers valóságtapasztalat) letaglózó hatásától? Vagy talán nem is kell ezzel az elkülönítéssel bajlódnunk?

A kérdés mindennek nevezhető, csak egyszerűnek nem. Halasi Zoltán könyvének vonatkozásában sem az. Úgy gondolom, hogy ez esetben nagy emberi és írói teljesítményről van szó. De a dilemmát az is tükrözi, hogy ezúttal nem tudnék megelégedni pusztán a művészi-esztétikai teljesítmény dicséretével. Hiányosnak, egydimenziósnak érezném ezt a minősítést, amit máskor – kritikusként – kielégítőnek tartanék. Maga a szerző is megállapítja a mű három részből álló épületének „*átriumos közepéről*”, Jichak Katzenelson poémájáról, amelynek lefordítása indította el az egész vállalkozást, hogy határ eset, amely „*helyenként szétfeszíti a költészet kereteit*”. Többféleképpen értelmezhető kijelentés ez. A költészet kereteinek szétfeszítése jelentheti azt, hogy az adott szöveget egy idő után képtelenek vagyunk versként, poémaként, műalkotásként olvasni, vagyis dokumentumként fogadjuk be. Ez esetben viszont teljesen mindegy, hogy esztétikai értelemben milyen minőséget képvisel. Azzal lépünk kapcsolathoz általa, ami *valóban* megtörtént. Ez a dokumentummá való átlényegülés azonban bekövetkezhet a szöveg esztétikai gyarlóságai miatt is. Ilyenkor mondjuk, hogy gyenge mű, de jelentős a „dokumentumértéke”. Halasi Zoltán számára feltehetően az jelenti a költészet kereteinek szétfeszítését, *ahogyan* ez a mű született. Katzenelson feleségét és két kisebb fiát már 1942-ben megölték Treblinkában. Őt magát és legidősebb fiát a franciaországi Vittelben létrehozott úgynevezett „átmeneti táborba” vitték, mivel hondurasi papírokkal rendelkezett. Egy szűk év múlva azután eldől a sorsuk: Auschwitzba kerültek, ahol még érkezésük napján, 1945. május elsején elgázosították őket. A vittelai lágerben írt egy drámát, vezetett naplót, majd pedig megírta az ÉNEK A KIIRTOTT ZSIDÓ NÉPRŐL című poémát. A kéziratot egy fogolytársa csempészte ki bőrröndje fogantyújába rejtve. Valóban kivételes helyzet, amilyenre még Adorno sem gondolhattott, amikor leírta híres mondatát az Auschwitz

utáni költészet barbarizmusáról. (Erre még vizsgatértek.) Ezúttal ugyanis a költői mű Auschwitz előtt, sőt azt is mondhatnánk, hogy tulajdonképpen Auschwitz közegében született. Itt egyazon hangon szólal meg az átmeneti túlélő és a majdani áldozat. Ahogy Halasi írja az előszóban, nem egyszerűen siratóénekekről vagy jeremiádról van szó. „*Ezt a verset nem a műzsák diktálták, hanem a halottak.*” Katzenelson egy nagy kultúrájú nép megsemmisítésének tanúja és egyben a megsemmisítettek egyike. Hátborzongatóan különös „beszédhelyzet”; mintha valaki a gázkamrában írta verset.

Mégsem értek teljesen egyet azzal, hogy a műzsáknak semmi közük e poéma megszületéséhez. Hiszen Katzenelson azt tette, amit egy írónak tennie *kell* („*a költőnek muszáj*” – írja Halasi is). Nem egyszerűen lejegyezte, amit át kellett élnie (mint tették sokan mások a varsói gettóban), hanem az irodalom intézményéhez fordult, abba kapaszkodott. Például drámát írt Karthágó pusztulásáról, mint azt szintén megtudhatjuk az előszóból. Mi másra utalna ez, ha nem a műzsák jelenlétére? „*Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska miákol és az eb vonít s a kis halacska ikrát tirt kacéran*” – írta 1942-ben a mi Radnóti Miklósunk, s ezt a belátást vonatkoztathatjuk Katzenelsonra, még ha az általa cipelt iszonyatos súlyok miatt a megszólalásnak ez az önironikus, kissé frivol hangneme már nem is állt a rendelkezésére. Nem kerülhetjük el, hogy vissza ne térjünk a híres Adorno-mondathoz, amelynek már minden verzióját összegyűjtötték és kommentálták. Ha a német filozófusnak adnánk „igazat”, ezzel éppen azt a „muszájt” kérdőjeleznénk meg, amely Katzenelson és magyar fordítója számára egyaránt megkérdőjelezhetetlen volt. Hiszen nem mást állított ezzel Adorno, mint hogy a mű létrehozásának szándékával a holokausztot „tematikává” degradálja a művész, tehát visszahelyezi a kulturális szférába; márpedig ez annak a világnak a szerves alkotórésze, amely a holokausztot létrehozta. Még 1962-ben, az ELKÖTELEZŐDÉS című tanulmányában is így fogalmazott: „*Nem akarom enyhíteni ama tétel életét, hogy Auschwitz után barbár dolog verset írni; ez negatív módon azt az impulzust mondja ki, ami az elkötelezett költészet lelke.*” Nem tudom, hogy bárki is szóvá tette-e már a megfogalmazás paradoxáiját: egy cselekedetet „barbárnak” minősíteni eredendően azt jelenti, hogy azt valamely kétség-

kívül létező kultúrán kívülinek nyilvánítjuk. Pedig Adorno éppen azt akarta mondani, hogy a versírás mint gesztus Auschwitz után nem jelenthet mást, mint hogy ugyanúgy a nagy európai kultúra tradíciójában akarunk elhelyezkedni, mint annak előtte. Mintha mi sem történt volna. Ez esetben pedig a kultúrára hivatkozás maga a barbárság. Következik-e ebből, hogy a kultúrának (a művészi megszólalásnak) való nemet mondás lehet csak az autentikus művészet talaja?

Adorno, mint tudjuk, egészen odáig megy, hogy még Schönberg *EGY VARSÓI MENEKÜLT* című kantátájában is talál valami elmarasztalniaivalót, mondván, hogy a mű, *„fogva marad abban az apóriában, amelynek, mint a végleteleg fokozott heteronómia autonóm megformálása, fenntartás nélkül kiszolgáltatta magát. Schönberg kompozíciójában van valami kínos”*. Ezt a kínos érzést az a tény okozza szerinte, hogy az áldozatok *„alapot szolgáltatnak valaminek az elkészítéséhez, műalkotás lesz belőlük, melyet táplálékul odavetnek a világ elé, amely az áldozatokat megölte. Így azután a morál, amely a művészetnek megtiltja, hogy az áldozatokat egy pilanatra is elfelejtse, saját ellentétének szakadékába zuhan. Az esztétikai stilizációs elv révén s még inkább a kórus ünnepi imája nyomán a felfoghatatlan sors mégis úgy jelenik meg, mintha valamilyen értelmé lett volna; megdicsőül, s ezáltal valami elvész a borzalomból; önmagában már ez igazságtalanság az áldozatokkal szemben, miközben az igazságosság előtt semmiféle művészet nem állhat meg, amely kitér az áldozatok elől. Még a kétségbeesés hangja is lerója adóját az elvetemült affirmációnak”*. Kemény szavak, amelyeknek feltétlenül el kell gondolkodnunk Katzenelson művének kapcsán is. (Azt meg nem nehéz elgondolni, mit szőtt volna a NEGATÍV DIALEKTIKA szerzője Zlata Razdolina komponistának a poéma alapján létrehozott HOLOCAUST REQUIEM című zeneművéhez.) Adorno az idézett tanulmányban az „elkötelezett” mű helyett az „autonóm” mű fogalmát ajánlja figyelmünkbe, mivel ezek a művek *„fogalom nélküli tárgy mivoltukban jelentenek megismerést”*. E meglehetősen rejtélyes definíció alapja a *message*, az üzenet fogalmának elutasítása. Ha egy műalkotásnak *üzenete* van (vagyis elkötelezett), akkor „világbarát”; márpedig, mint láttuk, ezt a megegyezést fel kell mondani, mivel *„az elkötelezett irodalom elárulja az embert, mivel elárulja azt az ügyet, amely segíthetne az emberen”*.

Jichak Katzenelson poémájának természetesen semmi köze nem lehet az „elkötelezett”

versus „autonóm” irodalmi mű közötti választáshoz, amelyre Adorno majd két évtizeddel a halála után tett javaslatot. A vers mai befogadója azonban nem képes megkerülni ezt a problémát. Elbírja-e a választott irodalmi forma a tömény rettenet súlyát? Ha az ember felidézi az *ÉNEK A KIIRTOTT ZSIDÓ NÉPRŐL* keletkezésének és fennmaradásának körülményeit, maga a kérdés is szentségtörőnek látszhat. De ha műalkotásként akarjuk olvasni ezt a szöveget, akkor esztétikai kritériumok alapján kell ítélkeznünk róla, ami bizonyos szempontból ismét csak tűrhetetlen. Ez az Adorno-paradoxon másik oldala. A népirtás dokumentumát esztétikai produktumnak tekinteni hozzájárulást jelent ahhoz, hogy a népirtás is helyet kapjon *„a kulturális javak körében”*, mert így *„könnnyebb továbbra is részt venni abban a kultúrában, amely a gyilkolást szülte”*. A poémát nem esztétikai produktumnak tekinteni viszont annak a hihetetlen erkölcsi erőnek és az irodalomba vetett, minden határt átlépő hitnek a megcsúfolását és elutasítását jelentené, amely erőt adott Katzenelsonnak (vagy például a noteszébe *„ékezetek nélkül, sort sor alá tapogatva”* verset író Radnótinak), hogy egyáltalán tollat vegyen a kezébe. Nem hiszem, hogy bárki egyértelműen tudna dönteni ebben a dilemmában. De feltételezem, hogy Halasi Zoltán is tisztában volt ezekkel a kérdésekkel, s hogy többek között ezek is ösztönözhatték arra, hogy ne „elégedjek meg” azzal, hogy megtanul jid-disül a poéma kedvéért, s lefordítja azt. Az *ÚT AZ ÜRES ÉGHEZ* című rész, amely fantaszitikusan gazdag kultúrtörténeti tanulmányokból és dokumentumok alapján megírt vegyes műfajú irodalmi szövegekből áll, valóban „körülveszi” a poémát. Nem csupán ismereteket szolgáltat Katzenelson művének adekvát befogadásához – amelyekre az olvasók döntő többségének bizony nagy szüksége van –, hanem egy egész eltűnt világot rekonstruál. Mint írja, *„a náci pusztításnak köszönhetően eltűnt egy nyelv, eltűnt egy szokásvilág, eltűnt egy látásmód, egy észjárás, egy emlékezésfajta, eltűnt egy egész kultúra – Jidisland, az országhatárokon átvélő ország örökre elsüllyedt!”*. A harmadik „épületrész”, az európai középkorról szóló vers (úgyszintén poéma) azt a „kontinentális talapzatot” kívánja elének vetíteni, amely nélkül fel sem fogható mindaz, ami a huszadik században megtörtént ebben a régióban. A szörnyűség nem a semmiből áll elő, ezt természetesen tudjuk; a vers azonban olyan rétegeket mozgathat meg bennünk, amelyek jóval

tágabb dimenziókat érintenek, mint a köznapi értelemben vett történelmi ismeretek rétege.

Halasi Zoltán egy korábban publikált kommentárjában ezt írja Katzenelsonról: „*azt maga a költő sem sejtette, hogy az európai zsidó költészet közösségsírató műfajait, a héber nyelvű qínát és a jiddis nyelvű khidusim-lidert (tudósító énekeket) neki kell majd eggyé forrasztania. Hogy életműve végére ezzel fog pontot tenni. A gettóban elsiratta feleségét, gyermekeit, kollégáit, barátait. Ezek a versei betagozódnak a gyászénekek végeláthatatlan sorába: Catullus, Kochanowski, Donne testvért, gyermeket, feleséget sírató remekei mellé. Annak a versnek azonban, amelyből alább olvashatók részletek, nemigen találni párját a világírodalomban*”. Még egy további, nagyon fontos megjegyzést is tesz: „*Ami azonban megüti az ember fülét: ezt a verset nem »csinálják«, hanem »mondják*«. A költő csak akkor tud megszólalni, amikor már biztos az áldozatok millióinak jelenlétében. Értük, helyettük, az ő nevében szól. Valójában egy kórust hallunk: bárki elmondhatná (mutatis mutandis) ugyanezt vagy majdnem ugyanezt. A beszédszerűségét (ez egyébként is a sírató sajátja) a jambusos sorok »támasztják alá« (sokszor megintognak a fájdalomtól). A vers tipográfiai képe jól mutatja, hogyan torlódtól fel a mondandó az idő szorításában: a sorhosszúság a poéma végére legalább kétszeresére nő. A megnövekedett hosszúságú sorok egyes énekekben a krónika-, sőt tudósításszerű közlésnek »ágyaznak meg«, a gyász alaphangja azonban sehol sem szünetel. Modern költői eszköznek nyoma sincs a versben, a költőt a népi társasági tény megfosztotta az úgynevezett »eszközök« lehetőségétől.” Érdekes lenne tudni, pontosan mitőlé költői eszközök hiányára céloz a mű fordítója; egyszerű – és a műfaj történetben nem különösebben tájékozott – olvasóként rengeteg hagyományos lírai rekvizitum jelenlétét érzékelhetjük. Már maga a megszólalás helyzete is ilyen: a saját énekét hárfával kísérő dalmok a költő archaikus képe, aki dialógusformában küszködik a megszólalás belső kényszerével, és az annak hiábavalóságát sugalló melankolus kétségbeeséssel. Megszólítja saját fájdalmát, viaskodik vele, hogy szavakká formálhassa a rettenetes emlékeket. Mégis érthető, mire gondolt Halasi, amikor a modern költői eszközök hiányát említette. A póre fájdalom kimondása, a kínzó emlékek megidézése „felülírt” majdnem minden poétikai megoldást. Az olyan költői eszközök, mint például a telhetetlen vagonok „emberfaló gyilkosokként” való aposztrofálása, majd a vers végén a megbocsátó gesztus („*Nem vagytok bűnösök. Ti-*

teket teletömnék, s azt mondják: indulás!”) naiv animizmusa voltaképpen az *eszköztelenség eszközként való használata*. Ebbe a dikcióba azután minden belefér: a konkrét történések elbeszélése, az Istentől elhagyott ég szidalmazása, a már elvesztett feleség és a gyerekek megszólítása, a halottak végtelen sokaságának megjelenítése, Jiddisland pusztulásának síratása, a gettózladás főszereplőinek felvonultatása és még sorolhatnám. A befogadó nemegyszer kiesik a szerepből, vagyis nem versként, hanem egy szentanú elbeszéléseként olvassa a művet; majd a szöveg egy-egy erős retorikai megoldás révén visszaváltottatja versolvasóvá. Az utolsó strófa a legjobb példa arra, hogy ennek a szövegnek valóban a legismertebb retorikai fordulatok minden distanciát nélkülöző alkalmazása adja az erejét. „*Ó magas ég, ó széles föld, hatalmas tengerek! Sötét gomolylyá mégse egyesüljete. Ne tartsatok ítéletet, elpusztítván a rosszakat a földön. Pusztítsák ők el saját magukat.*” A retorika mögött természetesen ott sötétlik az, ami *valóban megtörtént*. Adorno talán kételkedően ingatná a fejt; ez viszont eszünkbe juttathatná Peter Rühmkorf mondatát: „*Nach Auschwitz kann man keinen Adorno mehr lesen?*” (Auschwitz után nem lehet többé Adornót olvasni?)

Fentebb fantaszitukusan gazdag művelődéstörténeti munkának minősítettem a mű külön könyv terjedelmű középső részét, amelyet Halasi Zoltán Jichak Katzenelson és az elpusztított lengyelországi zsidók emlékének ajánlott. Ennél azonban jóval többről van szó. Ezen a részen belül minden fejezet különálló és a többitől különböző irodalmi mű. Úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy mindegyik egy vagy több hangon szólal meg. A poémáról állította Halasi, hogy azt nem „*csinálják*”, hanem „*mondják*”. Nos, az ÚT AZ ÜRES ÉGHEZ fejezeit is valakinek (valakiknek) a hangján halljuk, s ezek a hangok egytől egyig halottak hangjai. Így azután mindig más élethelyzet és történelmi pillanat elevenedik meg – ezeken keresztül láthatunk bele egy rendkívül összetett kulturális közösség életébe, kezdve az iskolatípusoktól a szakrális építészetten át (bámulatra méltók a faszinagógák szakszerű leírásai) a folklórkutatásig és az elitkultúra csúcsát képviselő irodalmi pódiumbeszélgetésig. Ez utóbbit 1937-ben kell elképzelnünk; egy irodalomtörténész és egy költő beszélget a kortárs jiddis líráról. Hogy milyen ambíciók munkáltak ebben az irodalmi életben, azt jól mutatja a nyitó kérdés: „*hol van ma a jiddis lírában egy Eliot vagy pláne egy Auden?*” Majd egymás után kapjuk az

idézeteket, amelyekből kitűnik, milyen gazdagság és sokféleség jellemezte ezt a költészetet; s mindez alig másfél évvel a háború kitörése, Lengyelország megtámadása előtt történik, ami egyben megpecsételte az ottani zsidóság sorsát is. De ekkor még lehetett hinni Jidisland létezésében, az országában, „*ahol nincsenek laktanyák, katonák*”, ahol „*a toll az egyetlen fegyver*”. „*Ezt az országot a térképen hiába keresnéd. Ennek az országnak nincsenek határai. De megtalálod mindenütt, ahol buzog a művészi alkotókedv, ahol sokat tesznek a kultúra felvirágoztatásáért.*” A költő-vitapartner kissé patetikusnak találja a kritikus szavait, és inkább abban látja a jiddis költészet sajátosságának fő forrását, hogy „*a zsidón kívül nincs még egy nép a földön, amelyik egyszerre két anyanyelvet vall magáénak, és mind a kettőn folyékonyan beszél és ír*”. („*Legalábbis a férfiak*” – jegyzi meg beszélgetőtársa...) A két nyelv, a héber és a jiddis sokáig úgy viszonyult egymáshoz, mint úr a cselédhez; mostanra azonban „*a cseléd polgárlánnyá nemesedett*”. Ezt a pillanatnyi helyzetet rögzíti a két irodalmár beszélgetése – közvetlenül a pusztulás előtt.

Részleteket kapunk egy 1939-es Varsó-útikalauzból, térképen is követhetjük a majdani gettó még történelmi nevezetességekkel, emlékhelyekkel és főleg étellel teli utcáit. Olvashatjuk egy neves bankár „*el nem küldött*” levelét 1938-ból, amelyben megpróbálja értelmezni a gazdasági szempontból értelmezhetetlent: a „*zsidóvagyon megfogását és az infláció exportját*” (mármint a megszállt területekre való áthelyezésének tervét). De megszólal a gyilkosok intézményének hangja is: az SS ideológiai alap- és vezetőképzésének anyaga is megjelenik, különös tekintettel a fajelméletre és arra a veszedelemre, amelyet a zsidók jelentenek az árja fajra nézve. Aztán pedig jön a mind töményebbé váló borzalom. A FELSZÁMOLÁS alfejezetei prizmaként működnek: attól függően, hogy melyik irányból nézünk bele, más oldalról ismerjük meg azt a történelmileg egyedülálló és szinte elképzelhetetlen képződményt, ami a varsói gettó volt. S amely ugyanakkor állandó átalakulásban volt a halottak és deportáltak számának növekedésével, a német hatóságok által folyamatosan módosított és fölírúgott „játékszabályokkal” és még tucatnyi más tényező változásával párhuzamosan. Halasi itt a távolságtartó, lehetőség szerint minél objektívebb hangnemet részesíti előnyben, még akkor is, ha pontosan azonosítható történelmi figura hangját

szólaltatja meg, mint amilyen a később öngyilkosságot elkövető Czerniaków, a zsidó tanács elnöke. Nagyon jellemző az is, hogy „*kutatási összefoglalót*” közöl az éhségkór gettóbeli áldozatairól és azokról a fizikai folyamatokról, amelyek végül is az áldozatok halálához vezetnek. Még elgondolni is elképesztő, hogy akadtak zsidó orvosok, akik 1942 elejétől a kialakult helyzetben felismerték az éhségkór tudományos tanulmányozásának lehetőségét. „*A kutatás végül a vizsgálati alanyok és az orvosok nagy részének erőszakos halálával abbamaradt.*” De ugyanilyen döbbenetes a képzeletbeli interjú egy közgazdással, amely a kérdés másik oldalát mutatja meg. Vagyis azt, hogy milyen elképesztő túlélési technikákat alakítottak ki azok, akik nem akartak éhen halni, s még volt erejük küzdeni az életükért. De az is kiderül, amit aligha gondolnánk, hogy egy bizonyos ideig meglehetősen szabályos gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki a gettó és a gettón kívüli Varsó között (főszerepben a gyerekekkel), egészen addig, amíg ez is végképp lehetetlenné nem vált.

A legnagyobb megpróbáltatást az olvasó számára nyilvánvalóan az ötödik, MEGSEMMISÍTÉS című fejezet jelenti. A mai Varsóban nyilak és feliratok mutatják a turistának az utat az „Umschlagplatz” felé. „*Vajon nem elég-e, teszi fel a kérdést az egyik elbeszélőnk, a pusztaszentanúság ahhoz, hogy színiünkben mi is elváltozzunk, akár Mózes az Úr látásakor? Egy biztos: aki csak egy napot is eltöltött az Umschlagon (és volt, aki heteket), annak megváltozott az egész életéről alkotott képe. Mintha abba a présbe tették volna bele, amely képes egyetlen pillanatra sűríteni az egész földi siralomvölgyet.*” Ebben a részben már folyamatosan „*elbeszélőinkre*” hivatkozik a többes szám első személyben megnyilatkozó narrátor, aki még itt is igyekszik egy külső nézőpontot felvenni. Így fogalmaz például: „*félreérthetetlen jelek utaltak arra*”; „*megerősíthette ebbéli gyanújában a figyelmes szemlélőt*”; „*elbeszélőnk valamennyien hangsúlyozzák*”. A tét a pusztulás bizonyosságának, vagyis annak a belátása, hogy „*a zsidó lakosság számára meghagyandó élettér a zérus felé tart*”. Szemmel láthatóan fogynak a túlélés lehetőségei, ebből következtek a mind extrémebb emberi reakciók. Csak a gyilkosok viselkedése nélkülözötte az „*extremitást*”. „*Először is nagyon téved, aki azt hiszi, szögezi le egyik legfontosabb elbeszélőnk, hogy a gyilkosok szája vértől habzott, és bosszúvágytól forgott a szemgolyójuk. Sokuknak nemhogy egy szikra gyűlölet, de általában semmiféle érzelem nem volt leolvasható az arcáról. Lelkiükben*

törtetlen béke honolt, ezt ápolta-óvta a rendszeret.” Agonoszbanalítása, mutatna rá Arendt. A MÉLYPONT című alfejezet a felkelést kirobantó ifjúsági szervezetek megbeszélésének jegyzőkönyve „tizenkét szólamra”. Az egyének mellett megszólal a *Kar* is, amelynek megint csak a távolságtartás a funkciója. „Már a halál szünet nélkül arat, nem fékezi forróság, a vére hideg, szörnyiszülemény, egy kigyó és egy könyvelő keveréke. Legalább a nyelvet hegyét csapjuk le!” A mélypont rendeltetése, olvassuk, a méltóbb halál vágya, amelyből újjáéledhet, „a pusztá életesély”. A túlélés kísérleteinek elszórt és mindannyiszor különleges és többnyire rémséges véget érő verziói futnak egymással párhuzamosan a FÜGA – LENGYELORSZÁG 1941–1944 című utolsó fejezetben, a hihetetlen módon életben maradt nyomorúságait mégis az öreg lengyel paraszt mondatával zárja le: „Ha megölnék, hát megölnék. Isten kezében vagyunk.”

A FÜGGELÉK-ben egy ötrészes nagy költemény kap helyet, ezzel a beszédes címmel: DA CAPO – KÖZÉPKOR. Ez a rendkívül összetett, a líraiságnak egy nagyon szokatlan válfaját képviselő szöveg nyilvánvalóan arra tesz kísérletet, hogy a költészet eszközeivel mutasson rá azokra a történelmi jelenségekre és folyamatokra, amelyek a keresztény középkorban megalapozták és előkészítették a múlt században bekövetkezett borzalmakat. Hasonlóan az előző részhez, Halasi itt is lenyűgöző történelmi és kulturális ismeretekről tesz tanúbizonyságot. Ezeknek az ismereteknek nyilvánvalóan csak egy bizonyos hányadát tudja költői céljai szempontjából felhasználni, ám még ez a tudás- és információmennyiség is sokszorosan meghaladja az átlagos olvasó befogadói kapacitását. A szerző gondol erre, és bőséges jegyzetanyaggal siet a segítségünkre, ami egyben lehetetlenné teszi az „egyvégtében” való olvasást – de ezt már megszoktuk az előző részeknél is. A költői dikció így villanófényszerűen elliptikus, szaggatott lesz. Az ötödik egységhez (CODA) elérkezvén azonban mégis olyan érzésünk támadhat, hogy körutazást tettünk a középkori Európában, rálátunk az intézményekre, a vallás(ok) helyzetére, békére, háborúra, a pénz szerepére – és természetesen a zsidó közösségek sorsára, valamint a nekik jutó szerepekre a kontinensen. Mindez hosszas és részletes elemzésre szorulna, amire itt nincs lehetőség. Az ötödik rész legkülönösebb darabjára (HAGYOMÁNY) azonban ki kell térnem, mivel kapcsolódik az eddig érintett problémákhoz. Ebben a versben ugyanis egy

műfaj szólal meg, az ő hangját halljuk. Ez pedig a *qinah*, a siratóének műfaja. „Fejlődésről nehéz volna beszélni. / Fejlődésről akkor beszélhetnénk, / ha valaki barbárnak érezné Jirmija siralmait. / Ha képvilágát felül tudná múlni plaszticitásban.” Nem azt állítom, hogy a „barbár” jelzőt Halasi az adornói problematikához való kapcsolódás szándékával használja ebben a strófában; nem is erről van szó, hanem a poétikai eszközök „fejlődésének” lehetőségéről vagy lehetetlenségéről. Közvetve mégis van köze a korábban megfogalmazottakhoz, ugyanis ez a vers éppen a siratás öröknek és változatlanul látszó gesztusrendszerét és annak a költészethez való viszonyát tematizálja. „Templomrombolás, kiűzetések, nagy mérszárlások, / a gyűlölet keze, az emlékezet szája, a gyász szeme. / Ezek közös tánca. A végzet pancsermutatványa.” Adorno természetesen nem arról beszélt, hogy meg kellene teremteni a jeremiád „fejlettebb”, Auschwitz utáni formáját, amely „plaszticitásban” felülmúlná Jeremiás próféta siralmait, hanem éppen azt állította, hogy ez a nagy tradíció megújíthatatlanná, követhetlenné vált. Nem költői vagy esztétikai okokból. A költészet nem szakadhat el a hagyományoktól, még ha azért ragaszkodik is hozzájuk, hogy megtagadhassa őket. De lényegében a *qinah* hangja sem mond mást: felidézve a hajdani rabbikat, „a siratás mestereit”, azt a megállapítást teszi róluk, hogy „beleszédültek a hagyományba”. Ezek a nagy költők, „a jelenben a múltat, a múltban a jelent nézik, fejjel / lefelé lógnak a kútban és azt hiszik, az eget hörpölik”. „De hát honnan vegyének másik hagyományt?” – hangzik a kérdés, amely valószínűleg Adorno számára is a legfontosabbak egyike lehetett.

Halasi Zoltán könyvéről még könyvnyi méretekben lehetne írni. Ezt a recenziót nem vagyok képes befejezni, csupán abbahagyni. Végző gyanánt hadd említsem meg azt, ami rám talán mindennél nagyobb benyomást tett, s aminek a felismerését e könyvnek köszönhetem. A varsói gettóba zárt embereknek arról az elkesperzően erős (sokszor talán már az életük megmentésénél is erősebb) belső késztetéséről van szó, hogy emléket állítsanak saját pusztulásra ítélt jelenüknek. Ahhoz, hogy a híressé vált Ringelblum-archívum (Halasi egyik fontos forrása) létrejöhesse, nagyon sokak közreműködésére volt szükség. Ezek a halálraítéltek gyűjtöttek mindent, ami dokumentumértékű lehetett az utókor számára: leveleket, jegyeket, plakátokat, személyes feljegyzéseket, a gettóbéli

életről tanúskodó minden olyan tárgyi emléket, amelyeket azután a nevezetes tejeskannákba rejtve elástak – tanúbizonyosságul az utókornak. Erre csak egy olyan kultúrájú nép lehetett képes, amelynek a számára az emlékezés nem csupán saját identitásának sarokköve, hanem a szó szoros értelmében az élet feltétele volt. Olyan feltétel, amely túlmutat az életen, de a halálon is. MAL D'ARCHIVE, az archívum vágya, ahogyan Derida fogalmazott fél évszázaddal később.

Angyalosi Gergely

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*
Osiris, 2014. 436 oldal, 4400 Ft

I

„MIÉRT NE LEHETNÉK ÉN HEROSA AZ EGÉSZ VILÁGNAK?”*

„Scharf J.: Mi annak az oka, fiam, hogy te azt, a mi vallásunkat úgy utálod?

Móric: Micsoda vallást?

Scharf J.: A zsidó vallást.

Móric: Azért, hogy megutáltam. [...]

Scharf J.: Hát aztán minek utáltad meg?

Móric: Mert mostan olyan idő van, hogy a zsidók csak úgy vannak Magyarországon, hogy csak ki nem kergetik. Hát így a fenének kell a zsidóság.⁷¹

„»Ámde te most már nem vagy többé jó gyerek; te nem emlékszel most már se apádra, se anyádra, se hitsorsosaidra, mióta a várnagy kezére jutottál. Miért van ez?« A gyermeki lélek sohase lehet tökéletesen romlott. A legrosszabb ösztönökkel, a legvétkesebb indulatokkal tömjék bár tele, annak a léleknek mindig lesz egy kis zuga, ahol a szülők iránti szeretetnek egy sugára, az apai ház vallásos áhitatának egy kis melege megmarad. Ezt a sugárt, ezt a meleget akartam én erőre lobbantani, hogy a gyerek térjen vissza az igazsághoz, a gonosz meséjét taszítsa el magától. Tervem csaknem sikerült. A visszaemlékezés nagy erővel zo-

rította össze a fiú szívét. Arca piros lett az agyra tomló vértől, szemébe könnyek kezdtek gyülekezni, s elkezdett nyeldekkelni, mint akin a zokogás akar kitörni, de azt visszafojtani igyekszik. Egy legördülő könnycsepp, egy zokogó hang, egy pillanat, s a fiúnak önmagához visszatérő lelke egyszerre megvilágítja a vérvád egész sötét celszövényét. Vártam ezt a pillanatot. Elfojtott lélegzettel várta a tárgyalóterem nagy közönsége is. De az elnök nem tudta és nem akarta ezt a pillanatot kívánni. Erélyes hangon rászólt a gyerekre: »Ne felelj! Nem vagy köteles ily zaklató kérdésre felelni!« A gyerek megrezsent, s az elnökre nézett. A száján már-már kiröppent szót visszanyelte. Az elnök arcáról bizonyára azt olvasta, hogy neki nem lesz jó a jól elkészített tanú szerepéből kiesni. Ez a jelenet nincs tökéletesen leírva a tárgyalási jegyzőkönyvben. Csak az én szavaim vannak följegyezve, de az elnök beavatkozása nincs. Pedig fölötte érdekes dolog volt, s a napi sajtó élénken tárgyalta.⁷² (Kiem. tőlem, K. É.)

„– Igaz-é az, ami ebben a jegyzőkönyvben áll? A szívem összeszorult. Elvonult előttem mindaz, amit átéltem és mint valami távoli mennydörgés csengett fülembé Bary vizsgálóbírónak mondása: »Ami az ember egyszer aláírt, nem lehet visszavonni.« – Igaz-e ez, fiam? – kérdezte még egyszer a törvényszék elnöke. Én lehajtottam a fejemet és azt mondtam: – Igaz! Azzal keserves zokogásban törtem ki, mert éreztem, hogy az én életem tragédiája befejeződött ezzel a mondattal és megkezdődött az eszlári zsidóság, az egész magyar zsidóság, az egész világon élő zsidóság tragédiájának szörnyű fejezete. (Itt fejeződik be Scharf Móric emlékiratai.)⁷³ (Kiem. tőlem, K. É.)

Törvényszéki vallomások, gyorsírásos jegyzőkönyvek, naplók, visszaemlékezések, kórrajzok és oral history interjúk körül forog Kövér György új tanulmánykötete. A személyes források fűzik egybe a többnyire már másutt publikált vagy elhangzott etűdöket, ezek elemzése, összeolvasása, egymással szembeni „kijátszása” adja sodrásukat. És még valami, amit már a lelegején, e három idézettel szeretnék megvilágítani. A tisztaeszlári pernek szerzőnk nem egészen három éve 750 oldalas, páratlan monográfiát szentelt.⁴ Még így is maradtak új forrásai és kérdései, így ebben a kötetben ismét felbukkan többször is a Nagy Per témája. A fent idézett három forrásrészlet például Scharf Móric időskori emlékiratait vizsgálva kerül terítékre. A szövegeket olvasva egyszer csak azon kapom magam, hogy az értelem kihuny, és az érzelmek lesznek úrrá

* A címadó idézet Paikert Alajos naplójából való. Vö. Kövér, 2014: 57.

rajtam – és talán nem vagyok ezzel egyedül, hisz Eötvös Károly és Krúdy Gyula könyvétől kezdve Erdély Miklós és Elek Judit filmjén át egészen Fischer Iván operájáig ez az epizód az, ami a történetet újrajátszhatóvá teszi. Az, ami a személyes források értő társadalomtörténeti bemutatásán, kibontásán túl található, s ami Kövér új könyvének olvasásakor újra és újra megérint, nem más, mint amit a mai történelemfilozófia „történeti megérzőkülésnek”, „történelmi tapasztalatnak” nevez.⁵

Scharf Móric vallomása, tudjuk, betanult, kikényszerített, hamis. Nem hamis azonban a szembesítéskor elhangzott „nem akarok zsidó lenni” drámája. Eötvös úgy emlékszik, a szülők iránti szeretet melegét majdnem sikerült fellobbantania a gyerekekben – a gyorsírásos jegyzőkönyvek azonban másképp rögzítették e pillanatokat, s a sajtó megint máshogy. Az Amszterdamban immár újra vallásos zsidó életet élő Scharf Móric közel fél évszázaddal később emlékirataiban azt írja, „egész élete tragédiája befejeződött ezzel a mondattal” – ezt az emlékiratot azonban a történettudomány nem tartja hitelesnek. Hamis-igaz-hamis-igaz... futja be az olvasó is a makacs köröket, míg egyszer csak, váratlanul maga is átél(het)i a drámát: akkor Tiszaeszláron a megbélyegzett közösség megtagadásához csak az apa megtagadásán keresztül vezetett út.

A személyes források mindig magukban hordanak valami hasonló feszültséget – melyet Kövér nagy figyelemmel és kellemes (ön)íroniával kezel. Ebben a könyvében nem rejtőzködő szerző, hajtja a kíváncsiság, a csodálkozás, a kísérletezés szelleme, s ettől a könyv is kalandos, bevon, elbizonytalanít. Sőt, nemcsak az elemzés- és írásmód közvetlenebb a megszokottnál, hanem azok az *ego-histoire*-ba illő fejezetek is, melyekben Kövér – nem mellesleg, közvetlenül a Scharf-önéletírás után – saját édesapja 1914-ből való Hachette-almanachjának apropóján mutatja be a személyes, a társadalmi és a történelmi idő horizontjainak találkozását (A MATURA ÉVE: 1914). Vagy a következő, TANÁRPORTRÉK – EMLÉKEZETBŐL című, a kötet „szívében” található rész, melynek négy fejezetében saját tanáraitól és mestereiről vall. S itt elmerenghet az olvasó, hogy vajon szerkesztői-szerzői túlkapas, hogy ezek az írások is helyet kaptak egy tudományos válogatásban, vagy a szándékolt történelmi feltárulkozás esete forog fenn. Akárhogy is, az apa,

a gimnáziumi diri, a hajdani magyartanár és a két emblematikus debreceni professzor – Niederhauser Emil és Ránki György – rendhagyó portréja nemcsak *ego-histoire*, hanem párba állítható az első rész (ÉLETRAJZI MÓDSZER ÉS HISTORIOGRÁFIA) tanulmányaival is. Hiszen ezekben az írásokban – a biográfia nehézségein, a XIX. századi történetírók énképén és a hazai professzionális történetírás személyes forrásainak vizsgálatán keresztül egészen a hazai társadalomtörténet „refigurációjáig” – Kövér végső soron saját tudományos törekvéseinek keres helyet a magyar társadalomtörténet-írói hagyományban. Mire feleszmélünk, a személyes források ürügyén és segítségével nemcsak a történetész szerzőt ismerjük meg jobban, hanem azt a szakmát (hivatást?) is belakjuk, amellyel magátazonosítja. Szellemes és elegáns eljárás, meg kell hagyni.

A szerkezet tehát a következő: hat nagyobb rész – mindegyikben három-négy-öt esettanulmány – adja ki a kötetet. A szűken vett biográfiai elemzés kérdéseivel indul, és a privát történelem, a pszichobiográfia és az orális történelem témáin át a kollektív biográfia lehetőségeivel és korlátjaival zárul. Nagy, lényegében önmagát felszámoló, legalábbis megkérdőjelező gondolatmenet ez, amelyben először mind mélyebbre kerülünk a biográfiai elemzés lehetőségeiben, sűrölva már a lélektan határait, hogy az utolsó részben a családtörténeti és a prozopográfiai kísérletekkel a biográfiát az individuumtól eltávolítva, a látószöveget a lehető legszélesebbre tárva gondoljuk el a társadalomtörténetben betöltött szerepét. Nem meglepő az utolsó tanulmány és egyben az egész kötet parodisztikus zárása:

„Brian: Nos, mindnyájan tévedtek! Nem kell követnetek engem! Nektek nem kell követni senkit sem! Nektek önállóan kell gondolkoznotok! Ti mind egyniségek vagytok!!!

Tömeg (kórusban): IGEN. MI MINDEGYÉNI-SÉGEK VAGYUNK!

Brian: Ti mind különbözőek vagytok!

Tömeg: IGEN, MI MIND KÜLÖNBÖZŐEK VAGYUNK!

Valaki a tömegből: Én nem!”⁶

Az első rész első fejezetében a fontosabb teoretikus kérdések kerülnek elő, mint például, hogy mi a narratív identitás, létezik-e normál biográfia, hogyan kerüljük el a redukcionizmust, és mit kezdjünk a homályos pontokkal egy élet-

történetben. Mi az individuum és a kollektívum viszonya az életrajzi elemzésben, adottság-e egy életrajz kontinuitása és koherenciája, mi a pszichohistoria helye a társadalomtörténetben, vagy éppen hogyan egyeztethető össze a makro- és a mikroszintű elemzés. Ezek a kérdések aztán más-más megvilágításban és más-más elméleti hivatkozásokkal felbukkannak a későbbi esettanulmányokban is – feltehetően azért, mert e tanulmányok külön előadásként, publikációként születtek. S noha az eszmefuttatások ismétlődése nem zavaró, talán megkönnyítette volna az olvasó dolgát, ha e teoretikus kérdések nem bűvópatakként s az esettanulmányok természetéből fakadóan olykor szűkre szabottan és túlon túl konkrétan, olykor meg az esethez képest szinte feleslegesen messziről indulva vetődtek volna fel újra és újra, hanem egy külön fejezetben, legalább a kötet végén megtudtuk volna, mik is azok az elméleti alapok és gyakorlati elemzési technikák, melyeket Kövér György az esettanulmányokban alkalmazott. Hiszen, ahogy ő is többször megjegyzi, a biográfiai elemzés sem „ártatlan” műfaj, nagyon nem mindegy, melyik iskolát, melyik módszert használjuk egy személyes forrás elemzésére.

Kövér a narratológia és a biográfia elméleteinek fontos megállapításait áldozza fel így a szétaprózás és a mesterséges dichotomizálás oltárán. A szubjektív források „társadalmiságát” például már jó ideje nem kérdőjelezi meg senki. Az élettörténeti elbeszélésben megmutatkozó narratív identitás – ahogy Kövér is hivatkozza Ricoeurt, ám mintha mégis kételkedne benne másutt – a legjobb példa erre. Ricoeur a narratív identitás fogalmát az *idem* és az *ipse* identitás dialektikus viszonyára építi. Szerinte egyrészt az „*én csupán közvetve érti meg magát, különböző kulturális jeleken keresztül megtett kerülőutakon*”, másrészt, *idem* identitása analógias, hasonlósági relációkban teremődik meg az elbeszélés által („*az ember saját történeteiben van elrejtve; az énnék nincsenek tulajdonságai; minden tulajdonság a történetben létezik*”). A narratív identitás póriasan mondva éppen abból a szakadatlan – társadalmi! – feszültségből keletkezik, amely az „*olyan vagyok, mint*” (*idem*) és a „*vagyok, aki vagyok*” (*ipse*) érzete között fennáll: „*önmagunk azonosításának folyamatába mindig belépőzik a mással való azonosulás*”.⁷

Miközben Kövér az esettanulmányokban szintetizáló természetességgel vált léptéket, ami-

kor a múlt embereit saját célokkal és stratégiákkal rendelkező, cselekvő individuumoknak látta, akik nem elszigetelt egyének, hanem társadalmi kapcsolatok működtetői, az értelmezésben és az elemzéseket felvezető, megszakító historiográfiai értekezéseiben mintha mégis azt sugallná, a léptékváltás a biográfiai szemléletben nem mindig jár sikerrel (például 37., 86.). Pedig az esettanulmányok egy része, megköszöntöm, klasszikus mikrotörténelmi etűd, amely, mivel a mindennapi életvitel politikáit tárja fel, mégiscsak a makrotörténelem egy variánsát adja (vegyük csak Kállay Béni vagy Paikert Alajos naplójegyzeteit).

Még mindig a fogalmi apparátusnál maradván: bár az orális történelem paradoxonainak a szerző külön fejezetet szentel, ebben mintha nem szakadna el az *oral history* első, immár klasszikusnak tekinthető iskolájától, melyet az utóbi évtizedekben jelentős kritikával illetett mind a történelemfilozófia, mind a historiográfia. Az interjú helyzet, a leírással végbemenő átalakítás és egyszerűsítés, a különböző verziók ütköztetése, nem állítom, hogy nem fontos kérdései az *oral history*nak, de mindenképpen technikai jellegűek ahhoz képest, hogy a személyes források vajon miért nem keltették fel jó darabig a történészek érdeklődését, s hogy hogyan kerültek aztán mára a fősodorba.⁸ Kövér a magyar narratológiai kutatások közül csak László János írásaira reflektál, pedig módszere, érdeklődése számomra sokkal inkább hasonlít a Keszeg Vilmos *HOMO NARRANS*-ában⁹ megfogalmazott kutatási programhoz, a forrás- és részletgazdag, szinte történeti antropológiai érdeklődéshez. A Keszeg-féle narratív pragmatikai megközelítés különösen a *SEMÉLYES EMLÉK – PRIVÁT TÖRTÉNELEM* című fejezet esettanulmányainál adhatott volna biztos elméleti alapokat az amúgy elbűvölő történetekhez.

Mert a lényeg mégiscsak az elbűvölés maga. Hogy Kövér György szenvedélyesen szereti a forrásokat, nagy gonddal válogat közülük, kitaratóan ellenőrzi őket, és ha lehet, derűvel, de mindig minimum személyes odafordulással lát hozzá az elemzésükhöz, az tény. Az esettanulmányokba fektetett munka mennyisége önmagában is tiszteletet parancsol. Nem szokás és nem is elvárás (sajnos), hogy egy befutott történész ennyit „pepecseljen” a legapróbb biográfiai adalékkal, ezt a munkát általában már a doktoranduszok, diákok, fiatal kutatók végzik

el helyette. Nem így szerzőnk esetében, aki szinte „fixálódott” a forrásaira – és valóban, ez a közvetlen viszony a szövegek minőségén is nyomot hagy: a források birtokbavétele a történetek birtokbavételét, valami olyan autenticitást kölcsönöz az elemzéseknek, amely tényleg elbűvölő. Különösen erősen érezheti ezt az olvasó a PSZICHOBIOGRÁFIAI KÍSÉRLETEK-ben. Mert persze fontos kérdés annak eldöntése, hogy Lovassy László vajon tényleg fogva tartása alatt (1837–1840) őrlött-e meg, s hogy ezt a történetet a kortársak, majd későbbi korok aktuális történelempolitikai irányzatai miképp értelmezték, de a kunszt mégis az, ahogy szerzőnk a végtelen forrásgazdagsággal, a „*dinamikus elemzéssel*” és a személyes hang történetbe szövésével szinte észrevétlenül teremti meg Lovassy autonóm figuráját, szelíden és lépésről lépésre hántva le róla az „őrültség” bélyegét. Még átütőbb ez az – emancipációsnak is nevezhető – eljárás a Sasku Károly portréját megrajzoló fejezetben. Sasku az 1848-as forradalom leverése után válik „rög-eszméssé”, és egészen elképesztő képeket fest képzelt üldözőiről.¹⁰ Kővér e feljegyzéseket a mindennapi élet gyakorlataival veti össze, és mutatja be a „rendszer” a bizzar szövegkorpusz és az azt előidéző társadalmi tapasztalat között. Hisz: „*merné valaki azt állítani, hogy az 1850-es években nem üldözték, nem figyelték az embereket?*” (250.)

Lovassy esetéhez nyúl vissza bizonyos szempontból a harmadik, Losonczy Géza 1951–56 közötti kálváriáját bemutató fejezet is,¹¹ azzal a különbséggel, hogy míg Lovassynál a belső erkölcsi dilemmák – források híján – nem rekonstruálhatók, Losonczynál igen: nála tehát sokkal közelebbről vizsgálható a börtönpszichózis, annak minden következményével. A virtuóz módon megírt fejezet egyfajta színrevitele a személyes drámának: a kommunista hit megrendülésének stációján át az 1957. december 21-i kivégzés előtt háromszor kimondott „*én már nem vagyok bűnös*”-ig. Mindez a protestáns üdv-történeti kiábrándulás sémájába illeszti.

A pszichobiográfiai fejezetet két, tébolydába záratott „hisztérikus”, illetve „melankóliás” nővér története zárja. A kórlapok, árvaszéki iratok alapján rekonstruált párhuzamos életpálya kapcsán Kővér olyan kérdésekre is keresi a választ, hogy vajon a család, a szűkebb környezet „*tesztöknre saját sebezhető tagjait, a jog, az orvosok csak asszisztálnak ehhez a művelethez*”, vagy maga a

pszichiátria termeli ki a mentális betegségeket (296. k.). A választ – ahogy gyakran máskor is – valahol a középuton találja meg: Klára és Emma vagyonának a megszerzéséhez sikeres módszernek bizonyult az őrlötté nyilvánítás, hogy aztán az elmeegógyintézet az egymástól teljesen elszigetelt és eredetileg más-más körképpel bezáratott nővéreket a „téboly” diagnózisában egyesítse.¹²

Az utolsó fejezet a CSALÁDTÖRTÉNETI MINTÁZATOK címet viseli, és szándéka szerint a társadalmi kapcsolatok sűrűjébe visz három forráscsoporton keresztül. Az első példa – a BEKERESZTELKEDŐK – az asszimiláció társadalomtörténeti makrofolyamatát individuális lépéseken keresztül értelmező, a családi történetet háttérbe szorító felfogásmód ellen érvel, mégpedig úgy, hogy a Stern/Szterényi család többgenerációs vizsgálatán keresztül a bekeresztelkedés sokféleségére helyezi a hangsúlyt. A „betérések” feltáruló spektruma s a nemzetépítő állam tevékeny szerepe valóban megfontolandóvá teszi, hogy a folyamatot utólag „*képzelt asszimilációnak*” nevezhessük (itt Kővér indirekt módon Fenyves Katalin könyvére¹³ utal). A többgenerációs családtörténeti rekonstrukció alapján a Morvaországából a pozsonyi jesiván át Nagykanizsára kerülő nagyapa (Hirsch Bär Fassel), az Újpesten rabbiskodó és a hitközségi konfliktusok következtében reformmegyházat alapító, majd élete végén elmeegógyintézetbe kerülő apa (Szterényi Albert) után a legidősebb fiú, Bertalan kerül ki elsőként a családi és vallási kötelékből: antiszemita kirohanásai a *Függelenség* című lapban (történetesen épp az eszlári per idején) egészen odáig vezetnek, hogy apja kitagadja, s egyik öccse, Hugó is elhatárolódik tőle. Bertalan 1884-ben felveszi a katolikus vallást, 1886-ban Hugó is katolizál. A legkisebb fiú, Leó is betér a katolikus vallásba apjuk halála után (1888). A harmadik fiú, Szterényi József pedig az 1889-es iparfelügyelővé történt kinevezése után lép be a református felekezetbe, és fényes karriert fut be, egészen a miniszterségig viszi, s ő kapja meg az utolsó bárói címet a dualizmuskori Magyarországon. Ahogy a családtörténeti rekonstrukció végén Kővér ironikusan megjegyzi: „*Felekezeti értelemben tulajdonképpen csak egyetlen vegyes házasság köttetett (ha egyáltalán a protestantizmuson belül a református Szterényi József és az evangélikus Makoldy Ida frigyét annak lehet tekin-*

teni). [...] [k]eresztény családok jöttek létre, különféle utakon beolvadva egy sokszínű és differenciált társadalomba.” (350.)

A történesekkel egyidejű források alapján készült többgenerációs elemzés meggyőző érvekkel szolgál a beolvadásra. De ezzel csak az egyik problémát oldottuk meg: a „hogyan kereszteszkedtek be” kérdését. Pedig a „honnan” és „mibe” ugyanolyan fontos itt. Milyen volt az a katolikus és református egyház (az adott gyülekezet a maga konkrétságában, de általában véve az egyház is), amelybe a Szerényi család tagjai betértek? Mit nyújtott nekik személyükben – de együttesen, a zsidó közösség egykori tagjaiként (neves rabbik leszármazottaiként) is? És mi taszította ki őket (megint csak, személyesen, de általában is) a zsidó közösségből? Az elemzett bekereszteszkedések (kikereszteszkedések, kitéréssek, betérések – a „honnan nézzük”-nek is van ám politikája) ugyanabban az időben játszódnak le, mint a másik, a recenzióm elején felelevenített történet a gyermek Scharf Móricról. Ő a külső, antiszemita kényszer hatására „megutálta” a zsidó vallást. Szerényiék mintha a csoporton belüli, azaz belső konfliktusok következtében kényszerültek volna elhagyni közösségüket – s ezzel vallásukat is. A korabeli zsidó közösségeket megosztó reformtörekvések nem hatottak-e ugyanolyan vonz- vagy épp taszítóerővel, mint a nemzetépítő asszimilációs alku? Nevezhetjük-e ezeket az egyedi eseteket – és magát a társadalmi folyamatot – beolvadásnak? A biográfiai módszer Kövér György által bemutatott társadalomtörténeti alkalmazásának egyik komoly korlátja, hogy a mikro- és a makroszint közé nincs beillesztve az a mezoszint, ahol ezeket az adott közösségekre vonatkozó kérdéseket megválaszolhatnánk. Különösen érthetetlen ez számomra azért is, mert a következő fejezetben éppen azt mutatja be, megint briliánsan, hogy miképp írja elő a viselkedésszociológiai rendiség egy keresztény középosztálybeli fiatalember, Paikert Alos párvalasztását. Ha a normakövető eset feltárásánál szemponttá válhatott a „sajátos társadalmi miliő és kommunikációs hálózat” (azaz a mezzoszint), akkor a „normaszegő” esetben is releváns lett volna megvizsgálni azt.

Az utolsó, prozopográfiai kísérlet ismét a Nagy Perhez viszi vissza az olvasót. A felmentő ítélet után antiszemita zavargások törtek ki országszerte. A Kerepesi úti zavargásokban letartóz-

tattokról és vizsgálati fogságba kerültekről fennmaradtak a listák. Kövér kérdése az, hogy az egyéni paraméterek alapján a tömeg összetartó szála is megmutatkoznak-e. A listák a személyneveken kívül személyleírást, magasságot, szülőhelyet, utolsó lakhelyet, életkort, anyanyelvet és nyelvismeretet, az írni-olvasni-számolni tudást, a vallást, a családi állapotot, a szülőket, a foglalkozást, a vagyont, a büntetett előéletet és a letartóztatás idejét mint adatot tartalmazták. A szerző kézimunkával egyfajta intuitív faktor- és klaszterelemzést végez, és megállapítja, hogy alig talál hálózatosodásra nyomot. Az elemzés második részében – szintén intuitív úton – egyszerű kereszttáblák segítségével nézi meg, mutatott-e csoportszerű tulajdonságokat a zavargó tömeg. Mindkét elemzés arra lyukad ki, hogy nagyon heterogén életutak fonódtak össze a kollektív erőszak pillanatában. Nem vitatva az intuíción szerepét a kvantitatív vizsgálatoknál, ezen a ponton mégis elcsodálkoztam, hogy ha már ezen eredmények láttán a tömeglélektan klasszikus magyarázataival nem rukkol elő a szerző, a listákat egyszerű kérdőívnek tekintve miért nem végez el egy egyszerű surveyt, amely alapján legalább a magyarázó változókra fény derülhetne.¹⁴ Így az utolsó fejezet inkább kísérlet, mintsem arra hivatott esettanulmány, hogy a kötetet, mintegy összegezve vagy abból kitekintve, zárja.

Persze nézhetjük fordítva is a befejezést: ha az ember kiad egy majd félezer oldalas kötetet, amelynek nem kevesebbet ígér a címe, mint biográfia és társadalomtörténet bonyolult kapcsolódási pontjainak bemutatását, óriási a belső (és a külső) nyomás a kanonizálásra. Nem mondom, hogy Kövér nem kanonizál, hiszen rendje van annak, hogy kit s mit hivatkozik és hogyan, de nem ír elő kizárólagos megközelítésmódokat. Épp ellenkezőleg, mindvégig azt szuggerálja, hogy válts nézőpontot, forrást, korszakot, módszert. És ne sokat teketóriázz, hanem mesélj, szórakoztass. Hisz, ahogy az ifjú Paikert írta:

„Miért ne?

Miért ne lehetnék én Magyarországi miniszterelnöke?

Miért ne vehetném el én gf. Széchenyi Béla leányát?

Miért ne lehetnék én a Nemzeti Casino tagja?

Miért ne lehetnék én milliomos?

Miért ne lehetnék én herosa az egész világnak?”

Jegyzetek

1. *Tisza-Eszlár* (Napi Értesítő), 1883. jún. 27.
2. Eötvös Károly: A NAGY PER, MELÝ EZER ÉVE FOLYIK, S MEG SINCZ VÉGE, III. kötet. Révai. 1934, 103. k. <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1701>.
3. Scharf Móric: EMLÉKEIM A TISZAESZLÁRI PÖRBŐL. *Egyenlőség*, 1927. december 3.
4. Kövér György: A TISZAESZLÁRI DRÁMA. *Osiris*, 2011.
5. Etről legutóbb Simon Zoltán Boldizsár érkezett kimerítően TAPASZTALAT, JELENLÉT, TÖRTÉNELEM című írásában. *Aetas* (28. évf.), 2013/1. 160–177.
6. Terry Jones (Monty Python): BRIAN ÉLETE, 1979.
7. Paul Ricoeur: A NARRATÍV AZONOSSÁG. = László János–Thomka Beáta (szerk.): NARRATÍV PSZICHOLÓGIA. NARRATÍVÁK, 5. Kijárat, 2001. 15–25.
8. Csak két, a történeti kutatásokat fottadalmian megváltoztató – noha a tradicionális történetírás kronológiai szerkezetét követő, a szemtanúk vallomásait a történeti elbeszélésbe szővő, azaz módszertanilag sem különösképp újító szándékú – művet idézek ennek megvilágítására: Christopher R. Browning: REMEMBERING SURVIVAL: INSIDE A NAZI SLAVE-LABOR CAMP. New York/London: Norton, 2010; Saul Friedländer: NAZI GERMANY AND THE JEWS, 1933–1945: THE YEARS OF EXTERMINATION. New York: Harper Perennial, 2008, magyarul, rövidítve: A NÁCI NEMETORSZÁG ÉS A ZSIDÓK, 1933–45. *Múlt és Jövő*, 2013.
9. Vö. Keszeg Vilmos: HOMO NARRANS. EMBEREK, TÖRTÉNETEK ÉS KONTEXTUSOK. Kolozsvár: KOMP-PRESS, 2002.
10. Megdöbbentő volt látni, hogy ezek a szövegek mennyire hasonlítanak egyes, jó száz évvel később keletkezett „rögeszmékhez” – s talán érdekes lehetett volna ezeket összevetni. Vö. Kovai Melinda: POLITIKA, HATALOM ÉS TUDÁS A KÁDÁR-KORSZAK PSZICHLÁTRIAI KÖRRAJZAIN. PhD-disszertáció, Pécs, 2010. http://old.pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/D-2010-Kovai%20Melinda.pdf.
11. Losonczyról tizenöt éve ragyogó életrajzot írt Kövér. Vö. Kövér György: LOSONCZY GÉZA, 1917–1957. 1956-os Intézet, 1998.
12. Igazságtalan volnék, ha nem jegyezném meg itt, hogy ez a fejezet foglalkozik a legtöbbet eszme- és társadalomtörténettel. Csupán ezért hiányoltam a Foucault–Porter–Shorter sorban Georges Didi-Huberman immár klasszikusnak tekinthető művét (INVENTION DE L’HYSTÉRIE. CHARCOT ET L’ICONOGRAPHIE PHOTOGRAPHIQUE DE LA SALPÊTRIÈRE. Paris: Éditions Macula, 1982).
13. Fenyves Katalin: KÉPZELT ASSZIMILÁCIÓ – NÉGY ZSIDÓ ÉRTELMSÉGI NEMZEDÉK ÖNKÉPE. Corvina. 2010.
14. A személyes források kvantitatív feldolgozásáról két fontos kötet is született nemrégiben, előbbi csak kvantitatív módszereket alkalmazott, utóbbi kvalitatív és biográfiai megközelítést is: Barna Ildikó–Pető

Andrea: A POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI BUDAPESTEN. Gondolat, 2012; Bokor Zsuzsa: TESTTÖRTÉNETEK. A NEMZET ÉS A NEMI BETEGSÉGEK MEDIKALIZÁLÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KOLOZSVÁRON. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

Kovács Éva

II

BIOGRÁFIA ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Kövér György tanulmánykötete mestereiről, kortársairól és a társadalomtörténet-írás lehetőségeiről

Kövér György napjaink magyar történészeinek egyik meghatározó egyénisége. Pályáját gazdaságtörténészként kezdte, s társadalomtörténészként folytatta, miközben egy nem szokványos életrajzzal (LOSONCZY GÉZA, 1917–1957, 1998) is gazdagította a történeti irodalmat. Utolsó nagy munkája (A TISZAESZLÁRI DRÁMA, 2011) módszertani és tartalmi szempontból egyaránt a magyar társadalomtörténet-írás csúcsteljesítménye. Azokkal a francia, amerikai, német és olasz antropológiai és mikrotörténeti monográfiákkal áll egy szinten, amelyeket az ún. új történetírás mintadarajaiként tartunk számon. A kutatás mellett Kövér évtizedek óta tanít is. Sokáig az egykori ’Közgáz’ oktatója volt, mintegy másfél évtizede pedig az ELTE gazdaság- és társadalomtörténeti doktori programjának a vezetője. Emellett a történeti közéletben is aktív szerepet játszott és játszik. Alapító és választmányi tagja az 1980-as évek második felében megszerveződött Hajnal István Kör – Társadalomtudományi Egyesületnek, amelynek 1997 és 2004 között elnöki posztját is betöltötte. 1996 és 2002 között a *Századvég* című folyóirat szerkesztője volt, 2007 óta az MTA Történettudományi Bizottsága gazdaságtörténeti albizottságának elnöke.

Legújabb kötete, amely az idei könyvnapra jelent meg, az utóbbi húsz évben született tanulmányainak és előadásainak válogatott gyűjteménye. A huszonnégy szöveg döntő többsége – a kötet címének megfelelően – biográfia és társadalomtörténet összefüggéseinek műfaji és módszertani problémáit boncolgatja. Ezen

belül markánsan kirajzolódik három tematikai vonulat: a szerző tanáraitól rajzolt portréinak sorozata; a történészelődök és -kortársak életművének vagy egy-egy művének a vizsgálata s végül a társadalomtörténészek által (pontosabban: általuk is) használt forrástípusok jellegzetességeivel és kezelésükkel kapcsolatos dilemmák feltáró bevezetője. Ez utóbbi a legterjedelmesebb, ami főleg az ifjabb korosztályok, a szakmát tanulók számára lehet tanulságos. Magam – Kövér György kor- és pályatársaként – viszont a pályakezdés körülményeibe is bepillantást engedő tanárportrékkal kezdtem az olvasást. Kíváncsi voltam rá, mit árul el a szerző az 1972-es budapesti OTDK történészszekciójában elnyert nagydíjához vezető útról.

Az értelmiségi szülők és a hajdúböszörményi gimnázium néhány tanára mellett Kövér önértelmezése szerint történészé válásában Niederhauser Emilnek és Ránki Györgynek volt kulcsszerepe. Niederhausernek, aki az 1950-es évek óta járt le hetenként két napra Debrecenbe, s akitől díjnyertes OTDK-dolgozatának témáját (AZ OROSZ ÉRTELMSÉG A XX. SZÁZAD ELEJÉN) is kapta, s akivel a rendszerváltás utáni évekig szoros, a tanár-tanítványi viszonyból kifejlődött barátság kapcsolatát ápolt. A másik pedig Ránki, aki 1964-től oktatott Debrecenben, s aki választott társadalomtörténeti témájával ugyan Niederhauserhez küldte, ám az egyetem elvégzése után ő ajánlotta be Berend T. Ivánhoz, a 'Közgazsa'. Engem egyikük sem tanított, viszont 1977 és 1985 között ugyanabban az intézetben dolgoztam, ahol ők, s engem ugyanúgy Ránki hívott Pestre, mint Kövért. Benyomásaim, emlékeim róluk nagyban hasonlítanak az övéihez: más-ként, de mindketten a korszak kiemelkedő történészegéniségei voltak.

A historiográfiai részből érdekes a XIX. század néhány történész-önéletrajzának az elemzése, az 1894-ben indult *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* és az 1965-ben megjelent A PARASZTSÁG MAGYARORSZÁGON A KAPITALIZMUS KORÁBAN című kétkötetes vállalkozás születésének az összevetése, s különösen a társadalomtörténet-írás szempontjainak és fogalomhasználatának alakulását néhány társadalomtörténész jellegadó munkájának az elemzésén keresztül történő bemutatása. A sort Hanák Péterrel kezdi, aki 1956 utáni működésével mintegy személyében példázta a politikatörténeti érdeklődés háttérbe

s a társadalom-, majd kultúrtörténeti irányultság előtérbe kerülését. Hanák 1962-es alapszövegének (VÁZLATOK A SZÁZADELŐ MAGYAR TÁRSADALMÁRÓL), amely utóbb több változatban megjelent, teoretikus alapja és szövegszervező elve a marxista osztály-, illetve struktúraelmélet volt, amelyet Erdei Ferenc ún. kettős (valójában: hármas) társadalom elméletével kombinált. Vagyis a vagyoni és foglalkozásszerkezeti pozíciók alapján kialakított piramidális hierarchiát kombinálta az egyes osztályokon belüli – származáson és kulturális attitűdökön alapuló – etnoszociális választóvonalak tételezésével. Jól emlékszem rá, hogy az addigi – Kövér György kifejezését használva – „egydimenziós marxista struktúrafelfogással” szemben történészhangulatoként és kezdő kutatóként magam milyen mértékben innovatívnak és magyarázó erejűnek éreztem ezt a „két-dimenziós” modellt. Nem tudom, hogy a fiatal Kövér mit gondolt erről a szövegről. Írásából csak az derül ki, hogy a mostani Kövér viszolyog Hanák erősen metaforikus nyelvétől, a „lesüllyedő dszentrí” bűnbakká tételezt a magyarországi társadalomfejlődés deviánsnak tartott jellegzetességeiért pedig kifejezetten komolytalannak tartja. Bár eu-tóbbival és bírálóatának több más elemével magam is egyetértek, az Erdei–Hanák-modellnél átfogóbb és nagyobb magyarázóerővel rendelkező értelmezést a XX. század első felének magyar társadalmáról azóta sem olvastam. Ez persze nem a részletkutatókban elmerülő és az átfogó modelleknek már a lehetőségét is megkérdőjelező társadalomtörténész „látószöveg”, hanem azé a politikatörténet-írás felől érkező szintézis-, illetve tankönyvíróé, aki egy korszak gazdaságának, társadalmának és kultúrájának a jellegzetességei iránt is érdeklődik, és nem hiszi, hogy a múlt totalitásának megragadása csak a mikrotörténet révén képzelhető el.

A Hanákot időben követő generáció irányadó társadalomtörténészeinek közös jellemzője, hogy tartózkodnak átfogó sémák, illetve „metanarratívák” létrehozásától. Az 1980-as évek terméséből kiemelt művek központi kategóriái a „városi társadalom”, illetve egy-egy foglalkozási csoport. Ezek közül az ún. rétegmonográfiák közül Kövér Bácskai Vera „nagykereskedőivel”, Tóth Zoltán szekszárdi és Benda Gyula keszthelyi „társadalmi csoportjaival”, Gyáni Gábor „házi cselédjeivel” és Halmos Károly

nagyvállalkozói „családtörténetével” foglalkozik. Ezek a munkák jól példázzák az éppen Kövér hatására is megizmosodó magyar társadalomtörténet-írárszerváltás előtti útkereséseit, eredményeit és problémáit. Nekik is köszönhető, hogy a XIX–XX. századi magyar társadalomról folytatott szakdialógus beszédmódja kifinomultabbá vált, s részben az is, hogy a Kövér és Gyáni által jegyzett, a reformkor és 1945 közötti magyar társadalom történetének átfogó bemutatására vállalkozó kötet 1998-ra elkészülhetett (MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A REFORMKORTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG). Néhány hagyományosabb szemléletű társadalomtörténeti elemzés – nem is beszélve a medieviszták teljesítményeiről – mindazonáltal feltétlenül említést érdemelt volna. Ezek közé tartozik Gunst Péter monográfiája a két világháború közötti parasztságról, a Huszár Tibor által még az 1970-es években kezdeményezett nagy elitkutatás, amelyből Lengyel György (gazdasági elit), Gergely Jenő (egyházi elit) és Szakály Sándor (katonai elit) munkái kinőttek, továbbá L. Nagy Zsuzsa tanulmányai ugyancsak a Horthy-korszak kisiparosairól és kiskereskedőiről.

A rendszerváltás után fellépő legifjabb nemzedék munkái közül Kövér négyvel foglalkozik. Bódy Zsombor magántisztviselőkről írott monográfiájával, amely a rétegmonográfiák hagyományát követi, valamint a német *Alltagsgeschichte* és a mikrotörténet módszereit adaptáló Mátay Mónika, Majtényi György és Horváth Sándor egy-egy munkájával. Utóbbi számára – állapítja meg Kövér – nemcsak osztályok és struktúrák, hanem már rétegek és csoportok sem léteznek, csupán átlag-, illetve hétköznapi emberek. A társadalomtörténeti konvenciók ilyen mértékű és formájú elutasításával érezhető módon a dekonstrukciós eljárást egyébként kedvvel művelő Kövér sem rokonszenvezik, és szelíd iróniával kétségét fejezi ki a csoportok és az arccal rendelkező egyének zárójelbetételének célravezető voltával szemben. Kövér szemléjét, amely persze, mint írja is, nem törekszik teljességre, ez esetben is hiányosnak érezzük. A rendszerváltás után fellépő generáció társadalomtörténezeiről szólva úgy gondolom, nem lehet említés nélkül hagyni Valuch Tibort, aki egy Duna–Tisza közti kis falu (Homokmégy) 1945 utáni mikrovilágának az elemzésétől jutott el az államszocialista korszak életmódjának

sokoldalú vizsgálatáig, s nem mellesleg ő írta meg az 1998-as Kövér–Gyáni folytatását is (MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A XX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN, 2001). Továbbá Tomka Bélát, aki az elmúlt század magyar társadalompolitikájáról és az életminőség alakulásáról tett közvélemény-jelölést, komparatív szemléletű és nemzetközileg is jegyzett monográfiákat.

A tanulmányok legalább fele a (társadalom-) történész narratív forrásainak természetével és felhasználásuk lehetőségeivel foglalkozik: az írott naplókkal, önéletrajzokkal, élettörténetekkel, levelezéssel, visszaemlékezésekkel és az auditív vagy audiovizuális módon rögzített interjúkkal (orális történelem). Az utóbbiaktól eltekintve ezek régtől fogva a történészek kedvelt forrásai közé tartoznak. A hadtörténészek éppúgy használták és használják őket, mint a biográfusok vagy a történetírás más hagyományosabb ágának művelői. Kövér azonban nem vagy nem csak azért érdeklődik az ún. ego-dokumentumok iránt, mert a múlt valamely mozzanatát illetően referenciális értékkel bírnak. Hanem azért is, sőt elsősorban azért, mert olyan narratív konstrukcióként tekint rájuk, amelyek dekonstruálásával a szerző önanonosságának alakulásához is közelebb juthatunk. A számos esettanulmány közül nagyon tanulságos ilyen szempontból a bankár Fekete János Helmut Schmidttel folytatott 1982-es tárgyalására történő három különböző alkalommal rögzített visszaemlékezésének az összehasonlítása. Fekete addig csiszolja, színezi a történetet, míg az egész egy önmaga fontosságát túlhangsúlyozó konfabulációvá alakul. Másként, de ugyancsak nagyon érdekes és tanulságos Kállay Béni szerelmi életének és házasságának a rekonstruálása szokatlanul őszinte naplójából kiindulva. Ezzel nemcsak az ismert politikus – 1882-től 1903-as haláláig közös pénzügyminiszter és Bosznia-Hercegovina kormányzója volt – egyéniségének a jobb megismeréséhez segít hozzá bennünket, hanem az akkori férfi-nő kapcsolat természetébe és a felsőbb rétegek házassági szokásaiba is bepillantást enged.

Olvasás közben úgy éreztük, hogy Kövér az ilyen típusú tanulmányait írja legnagyobb kedvvel. Különösen, ha egy konkrét eset felmutatásával megfricskázhatja azt a modellalkotót, akivel nem ért egyet. Ilyen esettanulmány a „félzsidó” Tárai (Schnürmacher) Pál (1893–1989)

budapesti értékpapír-kereskedő és Bagossy Imre (1900–1987) hajdúböszörményi hatvanholdas gazdálkodó életpályájának az összehasonlítása. 1944–45-ig mindketten sikeres emberek voltak, a „felszabadulás” után azonban pályáivük megtört. Mindketten elveszítették vagyonukat, Tárait ezután ki is telepítették, míg Bagossyt bekényszerítették a téeszbe. Egyetértünk a szerzővel: minden generációt és egyéb különbség ellenére a két élettörténetet szoros belső rokonság kapcsolja össze. Ahogy a legtöbb más, 1945 előtt komolyabb vagyonnal rendelkező XX. századi magyar embert is. Ebből azonban nem következik, hogy az Erdei-féle modell etnoszociális választóvonalai ne léteztek volna, s hogy az általa felállított kategóriarendszerben a két ember ne lenne megnyugtatóan elhelyezhető. Tárai, ahogy a szerző is véli, bizonyára a „polgári középosztályban” kapott volna helyet, Bagossy pedig, akinek a besorolásával Kövér szerint „Erdei sem könnyen boldogult volna”, a „parasztpolgárok” (másutt: „földbirtokos polgárok”) között, akik nem követik már a „régie termelési szabályokat”, „újabb termelési ágakkal és gépekkel kísérleteznek”, „egyszóval éppúgy viselkednek, mint a többi vállalkozók”. (Erdei Ferenc: PARASZTOK, 1973. 167.)

Milyen történész is hát akkor Kövér György, azonfelül, hogy nagyon olvasott és ugyanakkor a primer forrásokkal is közeli kapcsolatban áll, s mindezeknek köszönhetően sokak számára irányadó és iskolateremtő? Önmeghatározása szerint a hagyományos historizmus, a strukturalizmus és a posztmodern egyaránt „megfertőzte”, ám egyik sem „olyan pandémiás jelleggel, hogy elveszíthette volna érzékenységét a másiktól kapott impulzusra”. Ezt a két évtized termését felölelő válogatás is igazolja. Kövér elméleti és módszertani szempontból egyaránt nyitott, és ellenáll minden „divatdiktatúrának”. Az szövegfejtő filológizálás éppúgy eszköztárához tartozik, mint a társadalmi tendenciák megragadása struktúrákon keresztül, továbbá a narrativista dekonstrukció s legfőképpen a totalitás mikrohelyzeteken át történő megjelenítése. Bár életműve még korántsem lezárt, helye a magyar történetírás történetében biztosított. Darab idő múltán tanítványai úgy fognak rá emlékezni, mint ő most Niederhauser Emilre és Ránki Györgyre.

Romsics Ignác

A VÁRADY-REGESTRUM (1893–2013)

Várady Tibor: *Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból*

Forum Könyvkiadó, Újvidék – Magvető Kiadó, Budapest, 2013.

268 oldal, 756 Din, 3490 Ft

A bizzar és fülbemuzsikáló címből egy vérbő Kusturica-film balkáni rémbohózatára, netán a 70-es évek valamely *Új Symposion*-számának nagyívű neoavantgárd poémájára tippelhet az olvasó, ám ezúttal nem erről – avagy ha mégis, csak érintőlegesen erről – van szó, hanem egy különös adósságtörlesztésről. Adva van egy – a XX. század térségbeli turbulenciáihoz képest – kiváltképp szerencsés, egyedülálló folytonosság: egy bánáti, közelebbről nagybecskereki háromgenerációs ügyvéddinasztia több tízezer iratcsomóból álló, százhusz éve gyűlő és mindmáig megőrzött ügy- és perirattára, ez az egyszerre nyomasztó és inspiráló szakmai és családi örökség. Ám az magában csak „elsüllyedt, néma kincs” volna értő és eltökélt bűvár nélkül, aki kellő türelemmel és invencióval felszínre hozza belőle azt, ami az elfeledett magánügyekben eminensen közérdekű. Várady Tibor jogászprofesszor (CEU, University of Atlanta), az újvidéki *Új Symposion* egykori szerkesztője (1965), majd felelős szerkesztője (1969–1971), eddig vagy kétszázötven tudományos közlemény és húsz könyv – köztük egy regény¹ s e mostanival immár három esszékötet² – szerzője, úgy tűnik, minden szempontból a legavatottabb e nem könnyű feladatra. Nem csak azért, mert maga is beleszületett a jeles bácskai ügyvédfamíliába, s ezzel a multikulturalitás és a többnyelvűség mára fájóan elritkult, nagy múltú hagyományába (magyarul, szerbül és angolul vagy ötven éve egyformán ír és publikál), hanem mert egész habitusa, racionálisan érvelő, türelmes, eruditív lény, mondhatni, erre predesztinálta. Aki valaha is hallotta őt beszélni ka-

¹ Várady Tibor: *AZ EGÉRSZÜRKE SZOBA TITKA* (Regény). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.

² Várady Tibor: *VAGY NEM MAGA AZ ÉLET A LEGJOBB IDŐTÖLTÉS?* (Úti esszék.) Forum, 1971; Várady Tibor: *TÖRÉNELEMKÖZELBEN* (Esszék). Forum, 1995.

tedrőről, tévéképernyőről vagy alkalmi baráti körben, az biztonnal felfigyelt rá, hogy Várady mennyire egyneműen hiteles, „civil” és civilizált lényként nyilvánul meg minden élethelyzetben, közönség előtt éppúgy, mint magántársaságban. Írásait is ugyanez a póztalan, töprengőn érvelő, szelíden racionális attitűd hatja át, amely mindenkor „a dolgot, őt magát nézi”, próbálja megérteni és megértetni, anélkül, hogy véleményét ráerőltetni igyekeznék másokra. Ha ehhez valakinek még sajátos – sosem személyes élű, másokat bántó – humora és kellő nyelvi libidója is van, az, mondhatni, már csak hab a tortán.

Egy „emlékezetpárti könyv”

A néhol nem könnyű olvasmányt kínáló, mégis lehetővé tennél izgalmas könyv valójában egy kilenc fejezetbe rendezett esettanulmány-gyűjtemény, melyet rövid szerzői előszó vezet be, és a közepén egy személyes hangú esszé oszt ketté (LÍRAI LETÉRŐ FÉLÚTON) a tér-idő koordináták szubjektív életkori változásairól. Mindezt – olykor nagyítóval is – böngészni érdemes archív fényképek, újságcikkek, többnyelvű dokumentum- és kézírathasonmások illusztrálják, igencsak bőségesen.

Előszavában a szerző siet közölni: „Az itt követhető szövegek valódi történetekre épülnek, és a szereplők is valódi szereplők.” Majd kellő történeti kontextusba állítván a könyvében sűrűn idézett archív iratanyagot, az elmúlt százhusz év minden rendszer-, uralom- és államformaváltását egy lendülettel elősorolja: „A nagyapám 1893-ban nyitott irodát Nagybecskerekben. A város az Osztrák–Magyar Monarchia területén volt. Később a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett, majd Jugoszláviának hívták az országot, ahová tartozott. A II. világháború alatt német uralom volt a városban, ezt követte a szocialista Jugoszlávia időszaka, időnként változó elnevezésekkel. Aztán zsugorodott az ország, és Szerbia és Montenegró lett a neve. Ma Szerbia. Változott a város neve is: Nagybecskerek, majd Veliki Bečkerek, aztán Petrovgrad, a német megszállás alatt Grossbetschkerek, a II. világháború után Zrenjanin. Ma – a Zrenjaninnal párhuzamosan – hivatalos használatban van a Nagybecskerek is. Az emberek (nem csak a magyarok) leginkább Becskereknek nevezik.”

Ami azt illeti, már az iroda- és irattár-alapító nagyapja, dr. Várady Imre sem volt akárki. Nem-

csak ügyvéd, hanem aktív politikus is, előbb a pesti országgyűlésben 1905-től függetlenségi, majd 1922-től a belgrádi Szaborban és a Szénátusban, a Magyar Párt színeiben. Ám ennél is fontosabb volt közösségszervező, kisebbségvédő helyi aktivitása Nagybecskereken és Bánátban megannyi vészterhes korfordulón át, utóbb ügyvéd fiával, Józseffel az oldalán, egész az 1950-es évekig. Javarészt erről tanúskodik az unokája gondozásában nemrég megjelent, méltán feltűnést keltő, kétkötetes napló-memoárja³ is. Nem csoda, ha a közmegebecsülésnek örvendő, sokakért bátran közbenjáró ügyvéd, politikus 90. születésnapján elégedetten jegyzi naplójába: „104-en személyesen, 23-an táviratban köszöntöttek.” Amikor két év múltán, 1959 elején 92 évesen meghal, egész Becskerek gyászolja.

Nagyapja eddig két kötetben közölt, válogatott naplója előszavában a „registrumörökös” unoka, Várady Tibor ezt írja: „A feledés különösképpen akkor fenyeget, ha az eseményekkel együtt eltűnnek az emlékhordozók is. Nemigen van már Nagybecskereken, aki továbbadja a német és a zsidó mindennapok emlékeit. A fennmaradás küszöbére került a magyar emlékezet is.”

Ezt a küszöböt kívánja jó félszáz lelkiismeretes esetrekonstrukcióval „kiszélesíteni” maga is, már könyve elején kiemelve: „Én magam az emlékezet oldalán vagyok, és ez itt egy emlékezetpárti könyv.” Az emlékezet persze sokféle lehet, miként a „pártisága” is: munka, kegyeleti aktus, passzió, pótcselekvés, netán csak spontán, ártatlan élvezet. Várady részéről, úgy tetszik, egyszerre vállalt közfeladat és elidegeníthetetlen magánügy, ám mementóit a legkevésbé sem a nosztalgikus, netán önsajnálatozó szándék és pláne nem holmi beszűkült etnicista öngizolás vezérli – az ő Bánát múltjához való kötődése sokkal inkább erkölcsi, kulturális és hivatásbeli érték- és magatartásnormákat követ, s ekként provincializmusa is, mondhatni, egyetemes és világpolgári. Azt persze, hogy esetenként ki a magyar, szerb, német, zsidó etc. – a szabad és akár többes identitásvállalás, -választás elemi jogát lábball tiporva – e térségben többnyire hétpróbás honmentők, hibbant hivatalnokok, lelkes halálbrigádok és hullarablók szerették

³ Várady Imre: NAPLÓ, 1–2. Forum, 2011, 2012.

(volt) megmondani. (S itt nem árt egy csöndes fohász múlt idejű igealakjaink tartós megbízhatóságáért.) Holott a „Várady-regestrum” XX. századi esetgyűjteményének egyik legfőbb, paradox tanulsága, hogy az etnikai, kulturális és politikai hovatartozás szabatos kritériumaival éppen a kombattáns fajvédők maradnak leginkább adósak.

Változatok egy és több nyelvre

A problémahalmaz bemutatását kezdjük egy magában is beszédes példával: az egymást követő három ügyvédnemzedék kényszerű és önkéntes nyelváltásaival. Íme, a nagyapa, apa és fia: Várady Imre, József és Tibor viszonya választott-öröklött hivatása eszközéhez, a jogi nyelvhez: „*Nagyapám azért ismerte a magyar jogi nyelvet, mert jogász volt. Apám a jogi nyelvet már szerbhorvátul (illetve horvátszerbiül, Zágrábban) ismerkedett meg. A magyar jogi nyelvet nem az életpályája hozta természetszerűen, hanem egy egyéni elhatározás, hogy ezt is illene megtanulni. Én Belgrádban tanultam jogot, akkor kezdtem magyar jogi terminológiával foglalkozni, amikor az újvidéki jogi karon esély nyílt arra, hogy ne csak szerbiül, hanem magyarul is tanítsak.*”

A változó előjelű kisebbségi kényszerek s nyomukban az adaptáció sikeres vagy kudarcos kísérletei nem kis részben épp a nyelvhasználat-hoz kötődnek, s amilyen természetes volt korábban a többnyelvűség a magánérintkezésben (így Becskereken, mint a szerző többször kiemeli, a vegyes házasságok miatt gyakran még családon belül is), éppoly nyomasztó, sőt válságos időkben életveszélyes tabukat állítottak fel az államnyelv változásai a hivatali gyakorlatban és a nyilvános fórumokon.

Ha lehet, még inkább áll mindez a nevek önkéntes vagy kényszerű megváltoztatására, melyek köréből a szerző szintén bőven idéz példákat. Nemcsak a történeti Bánátban jó időn át (nagyjából 1918-ig) kiegyenlített arányú, három-négy nagyobb, együtt élő nyelvi és etnikai közösség: a szerbek, románok, magyarok és németek köréből (lásd Temesvár száz év előtti népességstatisztikáját!), hanem olykor távolabbról is. Mára például csak a beavatott kevesek tudják, hogy a Bánátban, mint azt több makacsul megőrzött családnév is tanúsítja (Granfil, Grandjean, Parmanitier etc.) egykor francia, sőt katalán telepések is éltek, s hogy Becske-

reken a XVIII. században volt egy Új Barcelona nevű negyed is. Nagyon is meggyőző hát a szerző tézise, miszerint „*a név gyakran egy több generációval korábban elhagyott identitás emléke*”.

Ugyanakkor: „*Ha a nevek jelképek is, akkor »nem tűrhető«, hogy mások éljenek vele, hogy valaki, akit Stagelschmidt Jenőnek hívnak, ne csak máshová tartozzon, de vezetője is legyen egy más (adott esetben magyar és nem német) közművelődési szövetségnek*” – kommentálja Várady a becskerei Deutsche Kulturbund elnökének a német megszállás alatti vehemens támadásait, melyekkel a megtámadottat sikerül is választott tisztségéből hatóságilag eltávolíttatnia. A név persze gyakran csak stigmaként, különféle etnikai manipulációk eszközéül szolgál – példa rá a „névelemzés” jogszabálya a két világháború közötti Szerbiában és Romániában, amely a szabad iskolaválasztás ellen irányult a kisebbségi oktatás módszeres elsovasztására.

Mindezt, fájdalom, azóta is egy sor újabb önkény és trauma tetézte: elég csak a legutóbbi balkáni háború éppen az anyanyelv és a névhasználat okán és ürügyén elkövetett üldözéseit és tömeges népirtásait felidézni.

A könyvet más, újabb témával folytatva beavatott és forrásértékű az 1971–72-es *Symposion*-per izgalmas esetrekonstrukciója is. Várady Tibor ekkor nemcsak a lap szerkesztője (és korábbi felelős szerkesztője) volt, hanem a betiltást és személyi retorziókat követelő ügyészi váddal szemben fiatal jogásként – minden óvás ellenére – egyúttal magára vállalta a folyóirat munkatársai és szerzői védelmét is a Rózsa Sándor, Miroslav Mandić és Tolnai Ottó elleni büntetőperben. A politikai tisztogató kampány ezúttal „*a nacionalizmus egyik tűzfészke, az értelmiség*” ellen irányult, így került más jugoszláviai fórumokkal együtt a célkeresztbe a bátor és kritikus szellemű, magyar ifjúsági réteg, a *Symposion* is. A „rendszerellenesség” és „nacionalizmus” ikerműmusát az egykori kommunista kultúrkapaderek és sajtócenzorok előszeretettel vizionálták a szürkén szürke ideológiai tűzfalakra nálunk is az 1970-es, 80-as években – a *Symposion*-per adalékai hasonlóságukkal és eltéréseikkel ma is tanulságos egybevetést kínálnak a *Mozgó Világ* elleni későbbi retorziókkal, az eseti lapszámbetiltásokkal és a renitens szerkesztőség 1983 végi menesztésével is.

Ki a magyar, és ki nem német?

Hangsúlyos, tartalmában sokszínű fejezet a könyv közepén a *KI A MAGYAR?* című is, mely az iratok alapján négy-öt bánáti gazdaköri, sajtó- és iskolaügyi konfliktust dokumentál az 1933 és 1955 közötti évekből, továbbá zsidó származású, magyar anyanyelvű és tudatú, bánáti írók, költők (Borsodi Lajos, Gergely Boriska, Freund-Baráth György) sorsfordulóit villantja fel. Vizsgálódásait a szerző azzal kezdi, hogy a becskereki családi könyvtárból előveszi a *MI A MAGYAR?* Szeffü Gyula által szerkesztett körkérdéskötetét (Magyar Szemle Társaság, 1939), s abban mindjárt rálapoz Babits válaszára, amely példásan hártja el „a tisztán faji alapú” hovatartozás – a kötelező eredetigazolások és a zsidótörvény nyomán egyre nyomasztóbb – csapdakérdését: „*Nem azt kérdezzük, hogy ki a magyar, hanem, hogy mi a magyar. Hogy ki a magyar, azt tudjuk magunkról. Hisz mi vagyunk a magyarok. De mi az a magyar, ami vagyunk?*”

Mintha csak a babitsi kérdésre felelnének Várady Imréhez címzett leveleikkel, majd a gyűjtőtáborból kicsempészett segélyüzeneteikkel az ügyvédi irattár „Magyar Ügyek” feliratú aktájának már említett szereplői: Borsodi Lajos, Gergely Boriska – avagy a könyv előző fejezetében – Freund-Baráth György. Íme, néhány sor Gergely Boriska Törökkanizsáról 1941. március 5-én kelt leveléből: „*Arra nem akarok gondolni, hogy a vallásom akadály legyen. Magyar író vagyok, az is maradok, amíg élek, még akkor is, ha megcsúfolnak, megtagadnak. Letagadni nem lehet. Ehhez már túl sokat voltam magyar író, szerzett jogaim vannak.*” Azt, hogy mennyit érnek az ilyen „szerzett jogok” e vészterhes időkben, jól mutatja a pár évvel előbb a becskereki magyar lapban (ekkor: *Híradó*, előtte, utána: *Torontál*) 60. születésnapján még jubileumi különszámmal ünnepelt helybéli poéta: Borsodi Lajos, továbbá Ferenc fiának tragikus sorsa. Az apa Várady Imre barátja volt, fia pedig Várady József osztálytársa és közeli barátja. Az ügyvéd Váradyak közbenjárására egy időre szabadon is engedték őket, ám utóbb mindketten egy zsidó gyűjtőtáborban végzik. Ehhez képest már-már üdítően rendhagyó a Váradyak egy másik, túlélő ügyfelének, a Becskerekre visszatért, majd onnan négy év múltán Izraelbe kivándorolt Freund-Baráth Györgynek az esete. Mint azt meglepő fordulatokban gazdag sorsának summázataként a szerző írja: „*Könnnyen vagy nehezen, Freund Gyur-*

ka Izraelre választotta – és aztán lett izraeli magyar költő.” (A Széchenyi Könyvtár katalógusa szerint választott új hazájában tizenöt magyar nyelvű verseskönyvet publikált, s egy-egy kötetét héber és francia fordításban is kiadták.)

Egy újabb fejezet címe: *KI NEM NÉMET?* 1944 őszén vált élet-halál kérdéssé a Vajdaságban, miután Tito partizánjai a Vörös Hadsereggel a Wehrmacht utóvédjét s a német közigazgatást a bánáti sváb menekültek tömegével együtt kiűzték. A becskereki ügyvédi irattár ez időből is számos beadványt és mentesítő kérvényt őriz, immár a régi-új államnyelven, szerbhorvátul, a hivatalos válaszlevelek végén a rituális jelszóval: „Halál a fasizmusra, szabadság a népnek!” Többek között munkaszolgálatos- vagy hadifogolyfelelések olykor szívszoritóan mulatságos, bár az iratok szerint csak ritkán boldog végű ál- vagy valódi válóperei zajlanak, melyek célja nyilvánvalóan az volt, hogy a teljes vagyonesztésnek s a családtagok elhurcolásának elejét vegyék. (Korábban a bánáti német megszálló hatóság az összeírt zsidó és cigány lakosokat ítélte vagyonesztésre, majd internálásra és deportálásra.) Ehhez képest már-már komolytalan dilemmának tűnhet, hogy egy Versec környéki kis falu, Cudurica magyar anyanyelvű, magyar iskolát végzett és magyarul miséző plébánosa, „*Aufsatz Misi bácsi (netán) német lett volna?*” – holott 1944 őszétől ennek is súlyos vagyoni, személyi tétje volt, és a cáfolata, számos bizonylat és fellebbezés ellenére, másfél év múltán sem sikerült az egykori becskereki iskolatársnak és ügyvéd barátának, Várady Józsefnek. 1946 végén a Tartományi Vagyonekbeosztási Bizottság úgy dönt, hogy mivel Aufsatz Mihály a megszállás alatt – amúgy tévesen, jellemző hivatali önkény nyel – németként volt nyilvántartva, akárcsak apja, a 1945 őszén elhunyt Aufsatz Jakab, emiatt őt az „ellenséges javakként” elkobzott családi ingatlanok apai örökségrésze nem illeti meg. Még jó, hogy a világvégi falusi plébánián kegyesen meghagyták egyházi jogállásában.

A túlélés állandó mimikrikényszere

A könyv címadó esettanulmánya: *ZOKNIK A CSIL-LÁRON, ÉLETEK HAJSZÁLON* egy nagyepikai ívű, lélegzetelállító „tényregény” alig tizenöt oldalon elbeszelve, egy válóperes akta sok éven át felgyűlt levélváltásai és más iratai alapján. Várady írói kvalitásai legjavát sűríti e fájdalmasan szép és igaz, háborús családi sorsdráma feltárásába:

a feszes és pontos tényrekonstrukciót, a hősei iránti diszkrét empátiát, a prejudikációk gondos kerülését és nem utolsósóként: a szerkesztés szuverén invencióját (kiterők, közzjátékok, előre- és hátrautalások). A könyvben rekonstruált több tucat eset közül ez az egyetlen történet, amelynek – legalábbis két fő – szereplője fiktív nevet kap; hogy miért, azt a sorskövetés kataritikus végéhez érve is inkább csak sejtheti, mint tudhatja az olvasó. (Kegeleti okból, utódaik iránti tapintatból? Netán csak, mert az író-kutató túlságosan is megszerette sok szenvedést megélt hőseit, s úgy vélte: holtukban is védeni tartozik a háború által durván szétzilált magánéletük legbenső intimitásait?)

A drámai sodrású eseménysor teljes felidézésére itt nem, legfeljebb rövid exponálására vállalkozhatom: „Karl német volt, Márta zsidó. 1938 januárjában már félelmetesen terjedt a fasizmus, de odáig még nem jutott el, hogy megakadályozzon egy becskerei házasságot.” A bohém hajlamú, tehetős ifjú pár néhány évig gondtalan életet él, majd kitér a háború, és mire 1941 tavaszán a Bánátot is eléri, már van egy újszülött kislányuk: Judit. Karl csakhamar behívják a Wehrmachtba, majd az orosz frontra viszik, Márta viszont otthon, úgy tűnik, továbbra sem veti meg a társas élet örömeit, s egy medikushallgatóval kezdett, ártatlannak tűnő flörtje miatt oly sikerrel hozzák hírbe, hogy az végül a frontra is kijut. Karl válópert indít, és mire 1944 őszén az asszonyt elmarasztaló ítéletet kimondják, Márta már Auschwitz foglya. Ezt a válást, emeli ki a család-történet kései krónikása, „nem a történelem megosztásai és kirekesztései ihlették”, ámbár érdemes hozzáfűzni: e két sok kint és hanyattatást túlélő ember újbóli egymásra találását – áttételesen – annál inkább, a „legyen úgy, mint régen volt” (restitutio in integrum) elemi vágya jegyében. Azt, hogy Karl hogyan állt át a Wehrmachtból Tito partizánjaihoz a Vajdaságba 1944 őszén hazavetődve, hogy jutott orosz fogságba mégis fél Európán át végighurcolva, majd miként talált rá végre kislányukra és a lengyelországi haláltáborból Hollandiáig

sodródott Mártára – már fedezze fel magának az olvasó. Mindenesetre a háború után újra-egyesült család, makacs próbálkozásai ellenére, többé soha nem térhetett vissza a becskerei otthonába, mivel a régi ismerősök és bajtársak közül nem akadt senki, aki az új „népfel-szabadító” jugoszláv hatóságok előtt igazolja Karl „antifasiszta” tetteit, melyek a száműzetéstől és vagyonvesztéstől egyedül mentesíthették volna.

Mi az, ami e sorsokban, e változatos és sokfelé ágazó kisebbségi mikrotörténetekben a leginkább szembetűnő? A túlélni akarás örökös mimikrikényszere a nagypolitika mind meredekebb irányváltásaihoz igazodva, melyek kívülről és felülről, hol hatósági önkénnyel, hol nyílt erőszakkal szüntelen átrendezik a helyi többségi-kisebbségi arányokat s az együttélés már bevett magatartásszabályait. A személyi szabadság és a tulajdon szavatolásának száz év előtti liberális alapnormáit ráadásul nem csak a nemzetállami sovinizmus(ok) kezdi(k) ki egyre durvábban, hanem az egymást követő háborús szükséghelyzetek, rezsim- és uralomváltások is, melyek alig egy-két nemzedék alatt a személyi és vagyonbiztonság legelemibb garanciáitól is megfosztják a civil lakosságot. Kiváltképp 1945 után, mikor a társadalom finomszerkezetét – hiszen épp ennek volnának nélkülözhetetlen alkotórészei a kulturális és vallási tradíciók, az etnikai és lokális csoportidentitások! – és vele a gazdaság egészét mindenestül maga alá gyűri a militáns kommunista egypárturalom és az államosított tervgazdaság nyomasztó túlsúlya.

Szemlénket aligha zárhatnánk méltóbban, mint e jó szívvel ajánlható, egyszerre élvezetes és tanulságos kötet végzavával: „A százhusz éve halmozódó iratok (melyeket egy darabig az ügyvédi kötelesség, utána pedig a rendhagyó körülmények összejátszása tartott fenn) most azt is mutatják, hogy semmi sem kikezdehetetlen. A feledés sem.”

Quod erat demonstrandum.

Nóvó Béla

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI)
és a MOL támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

